

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

MƏMMƏDZADƏ İLKİN VAHİD oğlu

“ SİĞORTA TƏŞKİLATLARINDA PUL AXINLARININ
FORMALAŞMASI PROBLEMLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: İİM-060403
İxtisaslaşmanın adı:

Maliyyə
Maliyyə nəzarəti və audit

Elmi rəhbər
Magistr proqramının rəhbəri
Kafedra müdiri

i.e.d.,prof. N.N.Xudiyev
i.e.n. prof. A.M.Kərimov
i.e.d. prof. M.X.Həsənli

BAKI - 2015

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Fəsil I. Sığorta təşkilalarında pul axınlarının makroiqtisadi tənzimlənməsinin nəzəri əsasları.....	9
1.1. Sığorta seqmentində pul axınlarının iqtisadi mahiyyəti və tərkibi....	9
1.2. Azərbaycanda sığorta işinin təşkili və sığorta sektorunda korporativ idarəetmənin pul dövrəsinə struktur təsiri.....	17
1.3. Azərbaycan milli sığorta bazarında pul münasibətlərinin formalaşmasının institusional əsasları.....	26
Fəsil II. Milli sığorta təşkilatlarının maliyyə-pul münasibətlərinin müasir vəziyyəti və onun makroiqtisadi təhlili.....	37
2.1. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının gəlirlərinin formalaşması və xərclərinin əsas istiqamətləri.....	37
2.2. Sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyini şərtləndirən amillər və onun sistemli təhlili.....	51
2.3. Sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və diversifikasiyalı yerləşdirilməsinin qiymətləndirilməsi.....	56
Fəsil III. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatları maliyyəsinin sağlamlaşdırılması yolları.....	61
3.1. Qlobal maliyyə böhranının sığorta təşkilatlarına təsiri.....	61
3.2. Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin optimallaşdırılması istiqamətləri.....	65
3.3. Sığorta təşkilatları maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi və Azərbaycanda sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi yolları	68
Nəticə	78
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı.....	81
Referat.....	82
PE3IOME.....	88
SUMMARY.....	89

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Sığorta – Azərbaycan üçün nisbətən yeni və axıra qədər öyrənilməyən sahədir. Biz şübhəsiz ki, sığorta işini inkişaf etdirməliyik, lakin bu işi düzgün və peşəkarcasına yerinə yetirməliyik. Bunları Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi Heydər Əliyev 1995-ci ildə Londonda «Adam Smit» Universitetindəki nitqində söyləmişdir.

Bazar iqtisadiyyatının genişləndiyi, əmtəə istehsalçılarının sərbəstləşdiyi və beynəlxalq aləmə inteqrasiyanın sürətləndiyi müasir şərait maliyyə-kredit mexanizmində yeni yanaşmaların tətbiqini tələb edir. Maliyyənin mühüm tərkib hissəsini və yeni yanaşmalar içərisində əsas yerlərdən birini sığorta sferası tutur. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadiyyatını bazar münasibətləri qaydalarına uyğun qurmaq istəyən Azərbaycan Respublikası üçün də dövlətin suveren maraqlarını nəzərə alan və öz növbəsində xüsusi təsərrüfatçılıqla məşğul olan subyektlərə bu bazar münasibətləri şərtlərinin yaradılmasını nəzərdə tutan təsərrüfat fəaliyyətinin sığortalanması məsələsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sığorta iqtisadi anlayış olmaqla, iqtisadi fəaliyyət sahələrinin və cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır və bazar iqtisadiyyatı şəraitində özünü bu istiqamətdə daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Belə ki, müasir şəraitdə sığorta ölkənin investisiya potensialının artmasına, dövlətin iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsinin təmin edilməsində, əhalinin sosial iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında və s. geniş imkanlar yaradır.

Sığortaçının maliyyəsi bilavasitə sığorta müdafiəsinin göstərilməsi ilə bağlı fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Belə ki, sığortaçı sığorta fondu vəsaitini sığortalılara sığorta ödənişlərinin verilməsinə, sığorta ehtiyatlarının yaradılmasına və sığorta işinin təşkilinə yönəldir. Bundan əlavə sığortaçı sərbəst sığorta resurslarını iqtisadiyyatın real sektoruna investisiya etməklə, əlavə gəlirlər bazasını yarada

bilir.Məhz bu baxımdan sığorta təşkilatlarının pul dövriyyəsi xalq təsərrüfatının digər sahələrindəki pul dövriyyəsindən əsaslı şəkildə fərqlənmiş olur.Nəzəri baxımdan sığorta təşkilatlarının pul dövriyyəsi özündə nisbi müstəqil 2 pul axınını birləşdirir:

- 1.Sığorta müdafiəsinin təşkili ilə bağlı pul axınları,
2. Bilavasitə sığorta işinin təşkili ilə bağlı pul axınları.

Sığorta müdafiəsi ilə bağlı pul axınları özü də 2 mərhələdən keçir:

1-ci mərhələdə sığorta fondu yaradılır və bölüşdürülür

2-ci mərhələdə isə sığorta fondu əlavə gəlir əldə edilməsi məqsədilə investisiyaya yönəldilir.

Sığorta müdafiəsi ilə bağlı pul dövriyyəsi sığortanın mahiyyətindən qaynaqlanır.Belə ki,bu dövriyyənin özünəməxsus xüsusiyyəti onun riskli olmasıdır.Yəni sığorta sığorta fondunun yaradılmasının əsasını zərər ehtimalı təşkil edirsə,sığorta fondunun istifadəsinin əsasını isə faktiki zərər məbləği təşkil edir. Beləliklə,sığorta fondunun yaradılması ehtimalı ilə faktiki zərərlərin ödənilməsi həcmi üst-üstə düşmədiyi üçün sığortaçının maliyyəsinin təşkilində özünəməxsus xüsusiyyətlər yaranmış olur.

Bu gün sığorta fəaliyyəti cəmiyyətin bütün sosial-iqtisadi sahələrini əhatə edən xidmətlər göstərir. Qloballaşan dünyada sığorta şirkətlərinin əməkdaşlığı, milli və iqtisadi mənafeləri nəzərə almaqla beynəlxalq sığorta bazarının formalaşması, qlobal iqtisadi sistemin yaradılmasında da mühüm rol oynayır. Ümumilikdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdəkimüxtəlifliyi tənzimləmək, nizamlaşdırmaq, vahid və qarşılıqlı sıx əlaqədə olan sistem yaratmaq üçün sığorta böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar olaraq maliyyə-kredit axınları da daxil olmaqla bütün pul kütləsini özündə əks etdirən milli sığorta bazarının yaradılması respublikasının müasir reallığı üçün çox vacibdir.

Azərbaycan Respublikasında sığorta sisteminin inkişafının, sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının, sığorta vasitəçilərinin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin və prinsiplərinin habelə sığorta sahəsində dövlət tənzimlənməsinin və nəzarətinin hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən etməkməqsədilə «Sığorta fəaliyyətin

haqqında» Azərbaycan Respublikasının 25 dekabr 2007-ci ildə qanun qəbul olunmuşdur.

Hal-hazırda sığorta sferasının daha da inkişaf etməsi üçün yeni sığorta normativləri yaranmaqdadır. Son illərdə maliyyə münasibətlərinin mühüm tərkib hissəsi olan sığorta sistemində maraqlı xeyli artmışdır, ölkədə sığorta xidmətləri bazarının tənzimlənməsi və nəzarəti sahəsində dəyişikliklər edilmişdir. Azərbaycanda 28 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir. 2014-cü ilin yanvar-oktyabr ayları üzrə Azərbaycanda sığorta bazarı üzrə sığorta yığımları 359,619 mln. manat olmuşdur. Ötən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə bu rəqəm 25.72% artmışdır.

Lakin, bütün bunlara baxmayaraq, ölkəmizdə sığorta sisteminin inkişafı səviyyəsini hələdə qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Bu səviyyənin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından təkmilləşməyə böyük ehtiyacı vardır. Bu baxımdan sığorta sisteminin təşkili məsələlərinin öyrənilməsi aktuallığı özünü çox kəskin formada ortaya qoyur. Ona görə də tədqiqat mövzusu aktualıq daşıyır və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Mövzunun elmi cəhətdən işlənilib hazırlanma dərəcəsi. Dissertasiya üzərində aparılan iş prosesində müəyyən edilmişdir ki, son dövrlərdə respublikada sığorta məsələlərinə dair məhdud sayda dissertasiya yazılmış, şəxsi, əmlak və məsuliyyət sığortası və s. ilə əlaqədar olan məsələlər tam şəkildə tədqiq olunmamışdır.

Sığorta işinin təşkili və fəaliyyəti məsələlərinə həsr edilmiş elmi əsərlərin müəllifləri kimi, əsasən, tanınmış sovet alimləri olan F.V.Konşini, E.V.Kolomini, M.A.Motilyovu, V.V.Rayxeri, L.İ. Reytmən, M.K. Şermeniyovu, V.V.Şaxovu və b. göstərmək olar. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində sığorta ehtiyatlarının idarəolunmasının çoxşaxəli problemlərinin müxtəlif aspektləri S.A. Abalov, A.A. Arxipova, Y.S. Buqayev, T.E. Qvarliani, E.F. Dyujikov, Y.A. Spletuxov, V.A. Suxov, P.A. T.A. Fyodorova, V.V. Şaxov və b. alimlərin elmi işlərində işıqlandırılmışdır.

D.D. Xempton, D. Çemiçovski, A.C. Kulyer, V. Maklayri, K. Stivenson və bu kimi xarici ölkə müəlliflərinin elmi əsərlərində sığorta ehtiyatlarının

akkumulyasiya olunması və yerləşdirilməsi inkişaf etmiş, normal strukturlaşmış sığorta bazarı mövqeyindən tədqiq olunmuşdur. Azərbaycan iqtisadçıları respublikanın sığorta sisteminin öyrənilməsi məqsədilə həm sovet dövrü, həm də müasir dövrdə bir sıra elmi işləri ilə çıxış etmişlər. Bura Ş.Ş. Bədəlovu, A.M. Kərimovu, A.A. Kərimovu, B.A. Xankişiyevi və b. aid etmək olar. Lakin seçilmiş mövzunun müstəqil tədqiqat obyektini kimi öyrənilməsi bu günədək həyata keçirilməmişdir. Mövzunun aktuallağı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsini, onun predmet və obyektinin seçilməsini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının əsas məqsədi sığorta pul resurslarının milli sığorta bazarı şəraitində idarə olunması nəzəriyyəsinin öyrənilməsi, sığorta bazarında pul resurslarından istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Bu məqsədə uyğun olaraq, dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilərək həll edilmişdir:

- sığorta pul axınlarının milli sığorta bazarında formalaşması, istifadəsi və yerləşdirilməsinin nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi;

- sığorta sisteminin pul ehtiyatlarının Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının müxtəlif mərhələlərində idarə olunmasının nəzəri və praktiki yanaşma üsullarının formalaşması genezisinin nəzərdən keçirilməsi;

- milli sığorta bazarı və onun resurs tutumunun hal-hazırda mövcud olan xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi və eləcə də sığorta resurslarının yerləşdirilməsinin struktur və dinamikasına həlledici təsir göstərən amillərin aşkarlanması;

- pul resurslarının sığorta kompaniyası səviyyəsində strateji cəhətdən idarə olunmasının əsas prinsiplərinin işlənilib hazırlanması, eləcə də optimal diversifikasiya siyasətinin formalaşdırılmasına dair metodoloji yanaşma üsullarının müəyyənləşdirilməsi;

Tədqiqat predmeti və obyektini. Tədqiqat predmetinə sığorta pul resurslarının yaradılması və istifadəsi prosesində meydana çıxan iqtisadi münasibətlər sistemi aid edilir.

Dissertasiya işinin tədqiqat obyektı isə Azərbaycan milli sığorta bazarıdır.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri bazasını maliyyə, kredit və sığorta problemləri üzrə respublika və xarici ölkə iqtisadçıların elmi əsərlərində işlənmiş müasir iqtisadi nəzəriyyə, sığorta sistemi və maliyyə-kredit siyasəti məsələlərinin nizamlanması üzrə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik və normativ aktları təşkil etmişdir. Dissertasiya tədqiqatının metodoloji əsasını dialektik metod, deduktiv və induktiv təhlilin ənənəvi metodları və müqayisəli təhlil metodları təşkil etmişdir.

Dissertasiyanın informasiya bazası. Tədqiqatın aparılması zamanı istifadə edilən faktoloji, informasiya və statistik materialın mənbələri Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Nəzarəti, Statistika Komitəsi, Dövlət Sığortası Kommersiya Şirkəti və digər sığorta kompaniyalarının statistik və hesabat məlumatları, habelə müxtəlif dövri nəşrlərdə və informasiya mənbələrindəki məlumatlara əsaslanmışdır.

Dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyi. Dissertasiya tədqiqatı nəticəsində aşağıdakı elmi nəticələr əldə olunmuşdur:

- sığortada pul resurslarının məzmunu açıqlanmış, onların pul və maliyyə ehtiyatları ilə olan qarşılıqlı əlaqəsi və fərqləri, eləcə də milli iqtisadiyyatın xarici maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi rolu müəyyən edilmişdir.
- milli sığorta bazarının tədqiq olunmasına əsasən pul axınlarının tərkibi və strukturu müəyyən olunmuş, onların formalaşması və yerləşdirilməsinin başlıca prinsipləri işlənib hazırlanmışdır;
- sığortada pul resurslarının ölkəmizin formalaşan milli sığorta bazarında tənzimlənməsi prinsipləri əsaslandırılmış, sığorta kompaniyalarının sığorta, maliyyə və investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Sığorta resurslarının məzmununa dair nəzəri fikirlərin inkişaf etdirilməsindən və onların keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə sığorta bazarının tədricən formalaşdığı şəraitdə idarə olunması metodologiyasının inkişaf etdirilməsindən ibarətdir.

Dissertasiya tədqiqatının praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun konkret nəticə və tövsiyələri tətbiqi xarakterə malik olmaqla, pul resurslarının idarə olunması, eləcə də sığorta fəaliyyətini nizamlayan qanunverici və normativ aktların işlənilib hazırlanması zamanı sığorta təşkilatları tərəfindən istifadə oluna bilərlər.

Elmi işin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, əz fəsi, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarət olmaqla tərtib olunmuşdur. Dissertasiya işi 85 səhifəlik əsas mətnə ifadə olunmaqla, özündə 5 diaqram, 31 cədvəl, 7 sxem, 15 şəkil və 3 əlavəni birləşdirmişdir.

Fəsil I. Sığorta təşkilalarında pul axınlarının makroiqtisadi tənzimlənməsinin nəzəri əsasları

1.1 Sığorta seqmentində pul axınlarının iqtisadi mahiyyəti və tərkibi

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyilir:

Sığorta– sığortalının və ya sığorta olunanın əmlakı, həyatı, sağlamlığı, mülki məsuliyyəti, həmçinin qanunvericilikdə qadağan olunmayan fəaliyyəti, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar olan əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sahəsində riskin ötürülməsinə və ya bölüşdürülməsinə əsaslanan münasibətlər sistemidir.

İqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsi olan sığorta çox qədim zamanlardan bəri formalaşmağa başlamışdır. Tarixi çox qədim olan, zamanla təkmilləşərək özünün bu günkü formasına gəlib çıxan sığortanın tarixinə nəzər salsaq görərik ki, sığortanın ilk rüşeymləri quldarlıq dövrünədək gedib çıxır. Sığortanın ilk rüşeymləri quldarlıq dövrünə təsadüf edir ki, o zaman bugünkü sığorta müqavilələrinin xüsusiyyətlərinə malik könüllü sazişlər olmuşdur.

İlkin olaraq sığorta əməliyyatlarına bənzər əməliyyatlar qədim Şumer torpağında meydana gəlməyə başlamışdır. Beləki, burada dəniz ticarəti ilə əlaqədar olaraq daşınma müddətində yüklərin məhv olmasına qarşı onların maraqlarını qorumaq məqsədilə yerli tacirlərə maliyyə, pul məbləğləri verilirdi. Qədim yunan filosofu Demosfen (e.ə 384-322-ci illər) öz yazılarında Aralıq dənizi sahillərində Afinada formalaşmış bir təcrübəni qeyd edirdi:

Ssuda alan tacir aldığı ssudanı yalnız öz işlərini uğurla başa vurduqdan sonra geri qaytarırdı və bu zaman aldığı borcdan əlavə 30% əlavə haqq ödəyirdi. Belə əməliyyatı sığorta adlandırmaq mümkün olmasa da, artıq sığortanın müəyyən ünsürləri meydana çıxmağa başlamışdır. Təqribən e.ə 970-931-ci illərdə firon ehramları sayılan Misir pramidalarında işləyən fəhlələr bədbəxt hadisə nəticəsində bədən xəsarəti alan və ya həlak olan yoldaşlarının ailələrinə qarşılıqlı yardım xəzinəsi təşkil edirdilər. Bu da artıq fərdi qəza sığortasının ilkin ünsürlərini özündə

əks etdirirdi. Lakin sığortanın tarixi e.ə XI-X əsrin əvvəllərində gəmi ticarətinin ən çox inkişaf etdiyi İtaliyada formalaşmağa başlayır. Aralıq dənizində sürətlə inkişaf edən dəniz ticarəti müasir sığortanın ilkin formalarının inkişafına zəmin yaratmış oldu.

Yük daşıyanlar gəminin, yükün və daşınmanın müddətindən asılı olaraq tacirlərə və bankirlərə «riskin qiymətini» əlavə pul məbləği ödəyirdilər. «Riskin qiyməti» daha sonra sığorta mükafatı (premiyası) adlanmağa başladı (latınca «Premium» sözündən).

Tədiyyə əsaslı ilk sığorta müqavilələri isə təxminən 1250-1255-ci illərə təsadüf etmişdir ki, bu da dəniz nəqliyyatı və ona aid olan yüklərin daşınmasına görə başlanmışdır. Artıq bundan sonra sığortaya zərərin əvəzinin ödənilməsinə yönəldilmiş maliyyə fəaliyyəti kimi baxılmağa başlanılır və bu inkişaf prosesi özü ilə bərabər yeni bir iqtisadi sahəni-sığorta işini formalaşdırmış və tədiyyə əsaslı sığorta inkişaf etməyə başlamışdır. Bunun nəticəsində təxminən 1370-ci ildə təkrar sığorta məfhumu meydana gəlib inkişaf etməyə başlamış və sığortanın dinamik inkişafı bundan sonrakı dövrdə daha da genişlənmişdir.

Sığorta tarixində ilk sığorta müqaviləsi 1347-ci ilin 23 oktyabrında Genuyadan Mayorkaya yola düşən “Santa Klara” adlı gəminin yükünü “sığortalamaq” məqsədilə bağlanmışdır. Beləliklə sığorta tarixində ilk şirkət 1424-cü ildə Keniya şəhərində yaradılmışdır. XV əsrdə Londondan qitəyə və geriyyə muntəzəm gəmiçilik üçün sığorta tarifləri müəyyən edildi və bu sahə üzrə ilk qanun isə 1435-ci ildə elan edilmiş Barselona fərmanıdır ki, beləliklə sığorta haqqında qanunvericilik formalaşdı.

1601-ci ildə dəniz risklərinin sığortası üzrə mübahisəli məsələlərin həll edilməsi üçün İngiltərə parlamenti yanında komissiya yaradıldı. 1666-cı ildə isə Londonda baş vermiş və 4 gün davam edərək 13000 evin, 100 kilsənin yanması insanlara pis təsir etmiş və bu cür fəlakətlərin nəticələrinə qarşı qabaqcadan tədbir görülməsi fikri meydana gəlmişdir. 1680-ci ildə İngiltərədə yanğından sığorta üzrə şirkət təsis edilməyə başladı. XVII əsr sığortanın inkişafının ən dinamik dövrü olub beləki, həmin dövrdə London gəmiçiliyin mərkəzi kimi tanınırdı. Dünyada məşhur

olan bu liman şəhərdən dünyanın hər qitəsinə gəmi yola düşürdü və 1689-cu ildə Edvard Lloyd adlı bir şəxs Tauer-Stritdə bir qəhvəxana açmışdı. Lloydun bu qəhvəxanasına gəmi sahiblər, gəmi kapitanları, tacirlər və s. tez-tez yığılırdı. Lloyd özü zəngin insanlarla gəmi sahibləri arasında danışılıqlar aparırdı. Danışılıqlar nəticəsində gəmi sahibləri ilə zəngin insanlar arasında müqavilə bağlanır və gəmi səyahətdən sağ-salamat qayıdarsa bu zaman o müqavilə əsasında qarşı tərəfə yəni sığorta etdirənə haqq ödəyirdi. Yox əgər tacir ziyanla qayıdırdısa bu zaman qiymətləndirmə əsasında həmin şəxsə sığortaçı maddi həтта bütün var-dövlətini sığortalıya keçirmək məsuliyyəti daşıyırdı. Bu da olduqca çox risk tələb edirdi. Zaman keçdikcə Lloydun qəhvəxanası məşhurlaşır və onun qəhvəxanası sıx olduğu üçün sığortaçılar öz vəsaitləri hesabına yeni binada komitə yaradırlar. Bunun nəticəsində də Lloydun şərəfinə oranı «Lloyd qəhvəxanası» adlandırırlar. Sonrakı yüzilliklərdə «Lloyds cəmiyyəti» böyük bir sığorta təşkilatına çevrilir. Bu da ilk böyük cəmiyyət olaraq tarixə düşür. 1990-cı ildə «Lloyd» təşkilatında 32 mindən artıq üzv hesablanır. Hal-hazırkı dövrdə «Lloyd» şirkəti tanınmış seçilən şirkətlərdən biri olaraq qalır. Rusiyada sığortanın yaranması isə XVIII əsrə təsadüf edir. 1786-cı ildə II Yekaterina Dövlət istiqraza bankının yanında sığorta ekspedisiyası yaratmış və vətəndaşlar tərəfindən girova qoyulan evlərin qiymətindən 1,5% həcmində haqq alırdı. Bunsuz kredit almaq mümkün deyildi. 1827-ci ildə I Nikolayın fərmanı ilə «Yanğından Rusiya sığorta cəmiyyəti» yaradılmışdır. Bu cəmiyyətin çox uğurlu inkişafı artıq 1835-ci ildə Rusiyada «həyat» sığortasına aid ilk həyat sığorta şirkətinin yaranmasına gətirib çıxartdı. Və bu sığorta növü öz inamlı yerini XX əsrin əvvəlində tutmuşdu.

Beləliklə uzun bir tarixi inkişaf yolu keçmiş sığorta münasibətləri sistemi XIX - əsrdən başlayaraq genişlənməyə başlamışdır. 1850-ci illərdə 7 dövlətdə artıq 30 sığorta şirkəti mövcud idi. Bunlardan 14-ü İngiltərədə, 5-i ABŞ-da, 3-ü Almaniya, 3-ü Danimarka, 2-i Fransada idi. Tez bir zamanda isə sığorta şirkətləri digər ölkələrdə yaranmağa başladı. Artıq 1990-cı illərdə sığorta şirkətləri 100 dövləti əhatə etmiş, bu günə qədər onların sayı 10000-dən artıq olmuşdur(ABŞ-da - 41%, Avropada-39%, Latın Amerikasında - 7%, Afrikada – 3%, Avstraliya - 4%,

Asiyada isə 6%-dir). Hal-hazırkı dövrdə isə Avropada fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin sayı 7% azalmış və onların sayı 4786-ya düşmüşdür.

Azərbaycanda isə sığortanın inkişafı XIX ərsin ortalarında başlamışdır və bu da Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafı ilə bağlıdır. Məlum olduğu kimi həmin dövrdə neft sənayesinin dinamik inkişafı bu sahəyə xarici investitsiyaları cəlb etməsinə şərait yaratmış və Bakıda müxtəlif neft şirkətləri, xarici şirkətlərin filialları, nümayəndəlikləri yaradılmışdır. Həmin qurumlar arasında sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan şirkətlər var idi. İngiltərənin «Lloyd» şirkəti, bundan başqa «Rus Lloyd», «Şimal-Alman Lloyd» və s. gəmi və yüklərin sığortası ilə məşğul olurdular.

Artıq 1910-cu ildə əhalisinin sayı 200 mini keçmiş Bakı şəhərində 18 sığorta cəmiyyəti, 1912-ci ildə isə 30 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Bunlara misal olaraq «Bakı birgə kredit cəmiyyəti», «Xəzər dənizi», «Nyu-York», «Kömək», «Rus Lloyd», «Salamandra», «Lövbər» və s. göstərmək olar. Həmin dövrdə ən böyük sığorta təşkilatı «Rus sığorta cəmiyyəti» sayılırdı ki, onun Bakıda 2 agentliyi fəaliyyət göstərirdi. Və beləliklə Azərbaycanda həmin dövr sığortanın yaranması dövrü sayılır. Müstəqillik əldə etdiyimizdən sonra Azərbaycanda sığorta daha da inkişaf etməyə başladı. Bu sahədə 1993-cü ildə ilk dəfə olaraq «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu imzalandı. Qəbul olunmuş bu qanun nəticəsində Azərbaycanda bir sıra sığorta şirkətləri fəaliyyət göstərməyə başladı. Respublikamızda zaman keçdikcə sığorta işinin dünya standartlarına uyğun inkişaf etdirilməsi, sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardı. 2007-ci il 25 dekabr tarixində «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olundu. Və bu qanun bütün bunların hüquqi bazasının yaradılmasına zəmin yaratmış oldu.

Qədim bir tarixi inkişaf yolu keçən, iqtisadiyyatın canlanmasında mühüm rol oynayan sığorta –cəmiyyətin sosial-iqtisadi sisteminin vacib elementidir və o həmçinin dövlətin maliyyə sisteminin bir qoludur. Geniş mənada sığortanı, vətəndaşların, təşkilatların və dövlətin əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sistemi kimi tərif vermək olar.

Sığorta iqtisadi kateqoriya kimi, cəmiyyətin və cəmiyyət üzvlərinin qabaqcadan nəzərə alına bilməyən gözlənilməz ehtiyacların ötürülməsi üçün lazım olan mərkəzləşdirilmiş və qeyri mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitləri ehtiyatlarının yığılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi sahəsində iqtisadi münasibətlər sistemidir. Sığorta maliyyə kateqoriyası ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iqtisadi kateqoriyadır. Maliyyə kimi sığorta da, pul gəlirlərinin və yığımlarının bölgüsü və yenidən bölgüsü gedişində müvafiq məqsədli pul vəsaitləri fondlarının əmələ gəlməsi və onların istifadəsi zamanı dəyərinin pul formasının hərəkət etməsi ilə səciyyələnir. Eyni zamanda sığorta üçün maddi və digər itkilərin ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan gəlir və toplanmış pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsi ilə əlaqədar olan iqtisadi münasibətlər də xarakterikdir. Sığortanın iqtisadi kateqoriyasını səciyyələndirən əlamətlərinə aşağıdakıları qeyd etmək olar

1.Sığortada pulların yenidən bölüşdürülməsi münasibətləri formalaşır ki, bu da maddi və digər zərərlər vurmaq qabiliyyətində olan sığorta hadisəsinin baş vermə mümkünlüyü və ehtimalı kimi sığorta riskinin mövcudluğu ilə şərtlənir. Bu xüsusiyyətinə görə sığorta, ictimai istehsalın sığorta müdafiəsi kateqoriyasına yaxındır.

2.Vəsaitlərin yenidən paylaşdırılması münasibətlərinin qəti olaraq çərçivəyə salınmış (qapalı) xarakter olması. Vəsaitlərin bölüşdürülməsi münasibətlərinin məğzi ondan ibarətdir ki, sığorta hadisəsi baş verdiyi vaxt, dəymiş zərərin əvəzində ödənilməli olan məbləğ bu münasibətlərin bütün iştirakçıları arasında bölüşdürülür. Bu münasibətlər ona əsaslanır ki, sığorta fondunun yaradılmasında öz payları ilə iştirak edən sığortalıların ümumi sayı zərərin əvəzini ödənilməsi hüququnu qazanmış sığortalıların sayından, bir qayda olaraq çox olur. Zərərin qapalı şəkildə paylaşdırılması üçün sığorta iştirakçılarının təsbit edilmiş sığorta haqlarının hesabına formalaşan məqsədli təyinatlı sığorta fondları yaradılır. Bu fondun vəsaitləri yalnız onu yaradan iştirakşılar tərəfindən istifadə olunduğu üçün, sığorta haqqının ölçüsü, onların hər biri üçün paylaşdırılan zərər payını ifadə edir. Zərərin qapalı şəkildə paylaşdırılması xüsusiyyəti sığortanı digər maliyyə kateqoriyasından əsaslı şəkildə fərqləndirir. Məsələn dövlət büdcəsinin gəlirləri, müəssisə və

təşkilatların ödəmələri hesabına formalaşır, lakin sığortadan fərqli olaraq, səfərbər olunmuş pul vəsaitlərinin istifadəsi, bu haqları ödəyən tədiyyəçilərin fəaliyyətindən kənara çıxır.

3.Sığorta həmçinin dəymiş zərərin ərazi vahidləri arasında və zaman üzrə bölüşdürülməsini nəzərdə tutur. Bu halda sığorta fondunun ərazi üzrə səmərəli şəkildə yenidən bölüşdürülməsi sığortalanmış təsərrüfatlar arasında böyük məsafənin və sığorta obyektlərinin xeyli çox sayda olması tələb edilir. Fövqəladə hadisələrin baş verməsinin təsadüfi əlamətləri ilə əlaqədar olaraq, itkinin zaman üzrə paylaşdırılması bir təsərrüfat ilinin çərçivəsindən kənara çıxır.

4.Sığortanın xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də sığorta fonduna səfərbər olunmuş vəsaitin sığorta ödənişləri formasında qaytarılması ilə əlaqədardır. Sığorta ödəmələri sığorta tarifləri əsasında təyin edilir. Sığorta tarifləri iki hissədən ibarətdir

- Brutto ödəmə
- Netto ödəmə.

Brutto ödəmə - sığorta üzrə ödəmələrin tarif dərəcəsi olaraqdan, bu dərəcə sığorta əməliyyatlarının aparılması xərclərinin ödənilməsi üçün verilən əlavələrin və netto dərəcənin məbləği kimi hesablanır.

Netto ödəmə - hesabat dövrü ərzində sığortalanmış ərazidə ehtimal edilən zərərin miqdarı əsasında müəyyən edilir. Həmin ərazidə hesabat ilində baş vermiş zərər ödəniş formasında qaytarılır.

5. Sığorta fondunun məqsədli istifadəsi. Sığorta ehtiyatlarının sərf olunması yalnız müstəsna olaraq sığorta müqaviləsinin şərtlərində göstərilən sığorta hadisələri baş verdikdə həyata keçirilir.

6. Münasibətlər daimi deyil güman olunan xarakter daşması. Sığorta zamanı nə sığorta hadisəsinə baş verəcəyi vaxt, nə də dəyəcək zərərin ölçüsünü əvvəlcədən nəzərə almaq olmaz. Konkret olaraq hansı sığortalının mənafeələrinin nə vaxtsa müdafiə olunacağını da, əvvəlcədən dəqiq müəyyən etmək qeyri mümkündür.

Sığortanın maliyyə- iqtisadi mexanizmi baxımından bir nəfərə dəymiş ziyanın, analogi təhlükə ilə üzləşməsi mümkün olan bir neçə şəxsin arasında

bölüşdürülməsi prinsipinə əsaslanır. Məsələn statistik göstəricilərə əsasən il ərzində sığorta olunan 20 avtomobildən orta hesabla ikisi yol nəqliyyat qəzasına düşərsə, belə olan halda həmin avtomobilə dəymiş faktiki ziyan avtomobillərini sığorta etmiş 20 avtomobil sahibləri arasında bölüşdürülməlidir. Beləliklə də, hər 20 avtomobil vasitələri sahiblərinin hər biri, nəzərdə tutulan avans ödənişi ödəməklə, gələcəkdə avtomobil nəqliyyat vasitələri sahiblərindən hər hansı birinə üz verə bilən ziyanın əvəzinin ödənilməsinə öz payını vermiş olur. Bütün bu işlər sığorta sistemi çərçivəsində təşkil olunur.

Maddi nöqteyi baxımından sığorta gedişində xüsusiləşdirilmiş təşkilatların pul fondları yaradılır ki, bu da təbii fəlakətlər, bədbəxt hadisələr nəticəsində dəymiş ziyanın əvəzinin ödənilməsindən ötrü istifadə olunur. Sığorta nəinki zərərin kompensasiyasına yönəldilən xərclərdən dövlət büdcəsini azad edir, o həmçinin iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə uzunmüddətli investitsiyaların ən sabit mənbələrindən biridir.

Cəmiyyətdə mövcud olan maliyyə münasibətləri həddindən artıq müxtəlifdir. Sığorta - məqsədli pul vəsaitləri fondlarının yaradılmasının və bu vəsaitlərin gözlənilməz hadisələr (risklər) nəticəsində baş verən zərərlərin ödənilməsi üçün istifadə olunmasının forma və metodlarını özündə əks etdirən iqtisadi münasibətlər, maliyyə sistemidir. Sığorta fiziki və hüquqi şəxslərin əmlak mənafeələrinin, müəyyən hadisələrin baş verməsi halında bu şəxslərin ödədikləri sığorta haqlarından (sığorta mükafatları) yaradılan pul vəsaitləri fondları hesabına müdafiəsi üzrə münasibətləri əks etdirir.

İqtisadi baxımdan maliyyə sistemi pul vəsaitləri fondunun yığılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi prosesində baş verdiyi müxtəlif sahələrin maliyyə münasibətlərinin məcmusudur. Maliyyənin tərkib hissəsi olan sığorta da bu baxımdan bazar iqtisadiyyatının ən vacib atributu hesab olunur. Sığorta bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə-kredit institunun ən mühüm kateqoriyası, maliyyə münasibətlərinin ayrılmaz tərkib elementidir. Zərərlərin ödənilməsi sığorta təşkilatlarının sərəncamında olan ehtiyat fondunun vəsaiti hesabına həyata keçirilir. Bu sığorta fondunun spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin fond sığortada

iştirak edən şəxslərin ödədiyi sığorta haqlarının hesabına yaradıldığı üçün yalnız həmin şəxslərin əmlakına dəyən zərərin ödənilməsi yönəldilir.

Sığorta mahiyyəti iqtisadi kateqoriya kimi özünü funksiyalarında təcəssüm etdirir ki, bu funksiyalar aşağıdakılardan ibarətdir.

1. Pul vəsaitləri fondunun yaradılması və ya yığım. İxtisaslaşdırılmış sığorta fondu sığorta şirkətlərinin öz üzərlərinə sığorta etdikləri risklərə görə götürdükləri məsuliyyət üçün sığorta olunanların ödədikləri pul vəsaitləri hesabına yaradılır. Bu cür ehtiyat fondları həm icbari, həm də könüllü formada yaradılaraq formalaşa bilər. Dövlət sosial və iqtisadi şəraitdən asılı olaraq, sığorta fəalliyətinin tənzimlənməsi tədbiri kimi ehtiyatların yaradılmasını bir sıra normativ aktlarla tənzimləyir. Yığım fondunun yaradılması sığortanın etibarlılığını, ödəniş verilməsinin zəmanətliyini təmin edir.
2. Sığortanın mühüm funksiyalarından biri də sığorta riski funksiyasıdır. Bu funksiya zərərçəkən təsərrüfatlara pul yardımının göstərilməsi üzrə sığortanın əsas təyinatı ilə əlaqədar olduğundan, risklilik funksiyası əsas funksiyalardan biri hesab olunur. Bu funksiya zərərin ödənilməsi və sığortalının şəxsi maddi təminatı da deyilir. Zərəre görə ödəniş almaq hüququna yalnız sığorta fondunun yaradılmasında iştirak edən fiziki və yaxud hüquqi şəxslər malikdirlər. Çünki bu fond sığortada iştirak edən şəxslərin əmlakına və s. dəyən zərərin ödənilməsinə yönəldilir. Sığortanın bu funksiyası fiziki və ya hüquqi şəxslərlə bağlanan sığorta müqavilələri çərçivəsində həyata keçirilir. Sığorta ödənişlərinin verilməsi qaydası bağlanmış sığorta müqavilələrinin şərtlərinə əsasən sığorta təşkilatları tərəfindən müəyyən edilir, sığortalı ilə razılaşdırılır və ölkə qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Qanunvericilik sığorta ödənişlərinin verilməsi üzrə sığortaçı və sığortalının vəzifə və öhdəliklərini müəyyən edir. Məhz risklilik funksiyasının fəaliyyəti nəticəsində dəyərin pul formasının məbləği, təsadüfi sığorta

hadisələrinin baş verməsi ilə əlaqədar olaraq, sığorta iştirakçılarının arasında bölüşdürülür.

3. Sığortanın nəzarət funksiyası– sığorta fondu vəsaitlərinin məqsədli şəkildə formalaşması və bu vəsaitlərdən məqsədli şəkildə istifadə olunmasına əsaslanır. Bu funksiya yuxarıda sadalanan üç spesifik funksiyaların fəaliyyəti nəticəsində yaranır və onlar ilə eyni zamanda konkret sığorta münasibətləri və sığorta şəraitində təzahür olunur. Nəzarət funksiyasına uyğun olaraq qanunvericilikdə instruktiv əsnədlərə əsasən, sığorta əməliyyatlarının qanunauyğun şəkildə icra olunması üzrə maliyyə sığorta nəzarəti həyata keçirilir.
4. Sığortanın sonuncu funksiyası xəbərdarlıq funksiyasıdır. Sığorta təşkilatlarında bu funksiya özlüyündə bədbəxt hadisələrin, təbii fəlakətlərin neqativ nəticələrinin azaldılmasına, yol verilməməsinə yönəldilmiş maliyyələşdirmə və s. kimi gəmiş tədbirlər kompleksini əhatə edir. Bu funksiyanın reallaşdırılması məqsədilə sığorta şirkətləri bunun üçün xüsusi pul fondu – qarşısılınma tədbirlər üçün ayırmalar yaradır.

Sığortanın iqtisadiyyatda rolu əhəmiyyətli və çoxşaxəlidir. Sığorta təsərrüfat subyektlərinin müntəzəm fəaliyyətinin təmin olunmasında, investisiya fəaliyyəti həyata keçirərək bir sıra layihələrin həyata keçməsində və bunun nəticəsində də yeni iş yerlərinin açılmasında, təbii fəlakətlər nəticəsində ölkə iqtisadiyyatına dəyəcək ziyanın aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır.

1.2. Azərbaycan sığorta işinin təşkili və sığorta sektorunda kooperativ idarəetmənin pul dövrəsinə təsiri

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən siyasi partiyalar, ictimai birliklər və fondlar istisna edilməklə, bir və ya bir neçə fiziki və hüquqi şəxs, bilavasitə sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün

qanunvericilikdə nəzərdə tutulan bütün təşkilati hüquqi formalarda sığortaçını təsis edə bilərlər. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən sığortaçı kimi bu qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada hər hansı təşkilati-hüquqi formada yaradılmış hüquqi şəxs hesab edilən sığorta təşkilatı çıxış edə bilər. Deyilən norma sığortaçılar tərəfindən olan iştirakçıların dairəsini məhz hüquqi şəxslər tərəfindən məhdudlaşdırır, bir sözlə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirdikərinə baxmayaraq (sığorta özüdə sahibkarlıq fəaliyyətlərindən biridir) sahibkarlar hüquqi şəxs yaratmadan sığortaçı kimi çıxış edə bilməzlər.

Hüquqi şəxs statusu almış sığortaçı isə sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarıdır və hüquqi şəxs statusu aşağıdakı göstərilənləri nəzərdə tutur

- şəxs Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş hüquqi şəxsin istənilən təşkilati-hüquqi formasının əlamətlərinə malikdir;
- şəxs sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün yaradılır ki, bu fəaliyyət onun üçün müstəsna, bir sözlə yeganə fəaliyyət növüdür;
- şəxs Azərbaycan Respublikasının ərazisində sığorta əməliyyatlarının aparılması üçün xüsusi razılığa yəni lisenziyaya malik olmalıdır. Lisenziyanın yəni xüsusi razılığın olmaması onu bildirir ki, həmin hüquqi şəxs sığorta fəaliyyətini həyata keçirə bilməz.

Azərbaycan Respublikasında sığorta təşkilatları bu qanunvericilikdə və dövlətin hüquqi normativ sənədlərində müəyyən olunmuş təşkilati hüquqi formalarda (açıq və qapalı səhmdar cəmiyyəti, məhdud məsuliyyətli cəmiyyət və s.) yaradıla bilər. Burada əsas meyar odur ki, sığortaçının təsisçiləri (iştirakçıları) yaradılmış hüquqi şəxslərə münasibətdə öhdəlik hüquqlarına, yaxud hüquqi şəxslərin əmlaklarına münasibətdə əmlak hüquqlarına malikdirlər.

Azərbaycanın sığorta bazarında sığorta təşkilatları

- Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər
- Əlavə məsuliyyətli cəmiyyətlər,
- Açıq və qapalı tipli səhmdar cəmiyyətlər kimi təşkilati-hüquqi formaya malik olan təsərrüfat cəmiyyətləridir.

Göstərilən bu cəmiyyətlər üçün ümumi xarakterik cəhət ondan ibarətdir ki, onların bütün iştirakçılarının əmək qabiliyyəti olan fiziki şəxslər, hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən sahibkarlar və hüquqi şəxslərdir.

Bu cəmiyyətlərə ayrı-ayrılıqda nəzər salsaq görərik ki, Məhdud məsuliyyətli cəmiyyətlər bir və ya bir neçə iştirakçı tərəfindən təsis edilə bilər ki, onlarda cəmiyyətin öhdəliklərinə cavabdeh deyildirlər və cəmiyyətin fəaliyyəti ilə əlaqədar yalnız onların qoyduqları əmanətin dəyəri ilə, o cümlədən onların ödəmədikləri hissələr miqdarında zərər risklərini daşıyırlar. Cəmiyyətin iştirakçısı onun nizamnamə kapitalındakı payına müvafiq olaraq cəmiyyətin bütün əmlakından pay almaq hüququna malikdir. Cəmiyyətdən çıxma halında onun həmin payı pulla və ya natural formada almaq hüququ vardır. Cəmiyyətin iştirakçısının öz payını üçüncü şəxslərlə özgəninkiləşdirmək azadlığı cəmiyyətin başqa iştirakçılarının, yaxud onun idarəetmə orqanının şəxsində cəmiyyətin özünün razılığının alınması ilə məhdudlaşdırıla bilər. Cəmiyyətin idarəedilməsinin ali orqanı onun iştirakçılarının Ümumi Yığıncağıdır. Operativ (gündəlik) idarəetmə üçün kollegial (idarə heyətinin sədri başda olmaqla idarə heyəti, yaxud cəmiyyətin iştirakçılarının ümumi yığıncağına hesabat verməli olan) təkbəşinə (Baş direktor) idarəetmə orqanı yaradıla bilər.

Əlavə məsuliyyətli cəmiyyətlərməhdud məsuliyyətli cəmiyyətlərin müxtəlif forması olmaqla ondan onunla fərqlənir ki, əlavə məsuliyyətli cəmiyyətlərin iştirakçıları nizamnamə kapitalına qoyulan əmanətlərin bölünən miqdarında onların həyata keçirdikləri fəaliyyətdən irəli gələn cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə öz üzərinə əlavə öhdəliklər qəbul edirlər. Bu cür əlavə məsuliyyətin hissəsi cəmiyyətin təsis etmə müqaviləsi ilə möhkəmləndirilir. Əlavə məsuliyyətli cəmiyyətin nizamnamə kapitalında qoyulmuş pay iştirakçılarının əmanətinin (həmrəy və subsidiar xüsusiyyətli) həddlərində hər bir iştirakçının əsas məsuliyyət miqdarı müəyyən edildikdən sonra əlavə məsuliyyət başlayır. Əgər təsisetmə müqaviləsi ilə məsuliyyətin bölüşdürülməsinin digər qaydası nəzərdə tutulmamışdırsa, iştirakçıların biri cəmiyyətdən çıxdıqda (müflisləşdikdə) cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə onun məsuliyyət hissəsi cəmiyyətin başqa iştirakçıları arasında həmin cəmiyyətin nizamnamə kapitalına qoyduqları əmanətlərə münasib olaraq bölüşdürülür.

Səhmdar cəmiyyətlərdə isə nizamnamə kapitalı sənədləşdirilmiş və ya sənədləşdirilməmiş formada buraxılmış səhmlər qovluğu şəkilində yaradılan müəssisənin təşkilatı-hüquqi formasını əks etdirir. Səhmlər cəmiyyətin təsisçiləri tərəfindən satın alınabilir. Birinci halda söhbət qapalı səhmdar cəmiyyətindən, ikinci halda isə açıq səhmdar cəmiyyətindən gedir. Təsisçilər və səhmdarlar cəmiyyətin öhdəlikləri üzrə məhdud olan məsuliyyət daşıyılar və onların məsuliyyəti onlara məxsus olan səhmlərin dəyəri ilə məhdudlaşdırılır. Səhmdar özünün nizamnamə kapitalındakı payına müvafiq olaraq dividendlərin ödənilməsinə yönəldilmiş mənfəətin bir hissəsini almaq hüququna malikdir.

Qapalı səhmdar cəmiyyətlə məhdud məsuliyyətli cəmiyyət arasında oxşar əlamətlər mövcuddur. Daha çox oxşarlıq iştirakçıların sayından (səhmdarlar), səhmlərin üçüncü şəxslərə özkəninkiləşdirilməsinin məhdud hüququndan (satın almanın üstün hüququna malik olan başqa səhmdarların razılığı ilə) ibarətdir. Qapalı səhmdar cəmiyyətlərinin üzvlərinin ümumi miqdarı 50 əfərdən çox olmamalıdır. Üzvlərinin artması halında qapalı səhmdar cəmiyyəti açıq səhmdar cəmiyyətinə çevrilməli ya da ləğv olunmalıdır.

Açıq səhmdar cəmiyyətlərinin iştirakçıları məhdud deyildir. Belə ki onun iştirakçıları onlara məxsus olan səhmləri başqa iki səhmdarın razılığı olmadan özkəninkiləşdirmək hüququna malikdir. Açıq səhmdar cəmiyyət hər il özünün maliyyə hesabatını dərc etməyə borclu olduğu halda, qapalı səhmdar cəmiyyət yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda bu cür öhdəlik daşıyır (məsələn, əgər bu cür cəmiyyət sığorta əməliyyatlarını həyata keçirirsə).

Qapalı səhmdar cəmiyyətin idarə edilməsi, məhdud məsuliyyətli cəmiyyəti idarə edilməsinə daha çox yaxındır, belə ki, açıq səhmdar cəmiyyətdə tam mənada bir səhm – bir səsdir. Açıq səhmdar cəmiyyətin bir sıra xüsusiyyətləri mövcuddur ki, bunun da ən önəmlisi sığortanın uzunmüddətli növlərini həyata keçirən şirkətlər üçün onu daha da üstün tutulan formaya çevirir. Bu cür xüsusiyyətlərə cəmiyyətin bütöv bir sıra nəzarətədiçi, müşahidədiçi orqanlarının müstəsna səlahiyyətli sisteminin və onlar arasında bu səlahiyyətlərin bölüşdürülmə sisteminin və s, aid etmək olar.

Bütün bunlar bir çox xarici ölkələrin sığorta qanunvericiliyinin əsasını təşkil edən prinsiplərə əsaslanmışdır ki, həyat sığortası ilə yalnız açıq səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılmış şirkətlər məşğul ola bilərlər. Göstərilən bütün təsərrüfat formalarında yaradılan sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin məqsəd və predmeti sığorta olmalıdır və bu fəaliyyətin məqsəd və predmeti sığorta təşkilatlarının nizamnaməsində əks olunmalıdır.

Beləliklə də, sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin məqsədi sığorta və onunla əlaqədar olan tələbatların bilavasitə təmin edilməsi ilə mənfəət qazanmaqdır. Deyildiyi kimi sığorta fəaliyyətinin predmeti sığortadır yəni, sığorta haqlarının toplanılması və sığorta öhdəlikləri üzrə sığorta məbləği ödənişlərinin verilməsi vasitəsilə həyatın və fəaliyyətin müxtəlif şəraitindən irəli gələn hüquqi və fiziki şəxslərin əmlak mənafeələrinin müdafiəsini təmin etməkdən ibarətdir.

Bildiyimiz kimi sığorta təşkilatları ən çox açıq səhmdar cəmiyyətləri formasında yaradılır və onun fəaliyyəti «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa və bir sıra hüquqi normatik sənədlərə uyğun həyata keçirilir.

Sığorta təşkilatlarının koorporativ idarəedilməsindən danışıarkən onu qeyd edə bilərik ki, sığorta təşkilatlarının koorporativ idarəedilməsi Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə və «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq və bu qanunun bütün tələbləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda göstərilir ki, sığorta təşkilatları aşağıdakı orqanlar tərəfindən idarə olunur.

1. Ali idarəetmə orqanı olan Səhmdarların Ümumi Yığıncağı,
2. Ümumi rəhbərliyi və sığorta təşkilatının fəaliyyəti üzərindəki nəzarəti həyata keçirən Direktorlar Şurası,
3. İcraedici orqan olan İdarə Heyəti.
4. Sığorta təşkilatlarının maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Təftiş Komissiyası.

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda göstərilir ki, sığorta təşkilatlarında Səhmdarların Ümumi Yığıncağı Azərbaycan

Respublikasının Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş müstəsna səlahiyyətlərdən başqa aşağıdakı bir sıra səlahiyyətləri həyata keçirə bilər:

- Səhmdarların Ümumi Yığıncağı digər hüquqi şəxslərin nizamnamə kapitalına investisiya qoyulması, o cümlədən başqa sığortaçının səhmlərinin alınması, sığorta təşkilatlarının törəmə cəmiyyətlərini təsis edilməsi və fəaliyyətlərinə xitam verilməsi barədə qərarlar qəbul etmək;
- Sığortaçının qiymətli kağızlarının o cümlədən, səhmlərinin buraxılması müddətlərini və şərtlərini müəyyənləşdirmək, sığortaçının kapitalının artırılması və ya azadılması, xalis mənfəət hesabına ehtiyatların formalaşdırılması barədə qərarlar qəbul etmək;
- Sığortaçının maliyyə, uçot, inzibati və kadr siyasətini müəyyənləşdirmək;
- Sığorta təşkilatının filial və nümayəndəliklərinin açılması və ya ləğvi barədə qərarlar qəbul etmək, onların əsasnamələrini təsdiq etmək;
- Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş bəzi hallar istisna olmaqla, sığortaçının müstəqil auditorunu seçmək və ya təyinatını geri götürmək;
- Sığortaçının büdcəsini təsdiq və ya qəbul etmək;
- Direktorlar Şurasının, İdarə Heyətinin və Təftiş Komissiyasının əsasnamələrini təsdiq etmək;
- Direktorlar Şurasından və Təftiş Komissiyasından hesabatlar almaq;
- İdarə Heyəti üzvlərini, o cümlədən onun sədrini və onun müavinlərini seçmək, onların səlahiyyətlərinə xitam vermək;
- Sığortaçının müstəqil auditorlar tərəfindən təsdiqlənmiş və Təftiş Komissiyası tərəfindən tövsiyə edilmiş hesabatlarını təsdiq etmək kimi məsələləri əks etdirir.

Yuxarıda göstərilən bu kimi məsələlər Səhmdarların Ümumi Yığıncağının çağırılması ilə iclasda müzakirə olunur. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əsasən Səhmdarların Ümumi Yığıncağı növbəti və növbədən kənar ola bilər ki, göstərilən Səhmdarların növbəti ümumi yığıncağı ən azı ildə bir dəfə çağırılmalıdır ki bu da, ümumi illik yığıncaq adlanır və çağırılan bu ümumi yığıncaq Direktorlar Şurası tərəfindən maliyyə ili bitdikdən sonra altı aydan gec olmayaraq həyata keçirilir və bu barədə səhmdarlara məlumat verilir.

Səhmdarların növbədən kənar ümumi yığıncağı Direktorlar Şurasının (Müşahidə Şurasının) öz təşəbbüsü ilə və ya Təftiş Komissiyasının, yaxud səsli səhmlərin on faizinə malik olan səhmdarların yazılı tələbi ilə cəmiyyətin icra

orqanı tərəfindən çağırılır və bu hal cəmiyyətin Direktorlar Şurası olmadıqda da, növbədənənar ümumi yığıncaq İcra orqanının təşəbbüsü ilə də həyata keçirilə bilər.

Səhmdarların Ümumi Yığıncağında əsas müzakirə obyektı, Direktorlar Şurası və İdarə Heyəti üzvlərinin vəzifəyə seçilməsi və vəzifədən azad edilməsi, başqa sığortaçının səhmlərinin alınması, törəmə cəmiyyətlərin təsis edilməsi məsələləri üzrə qərarlar həll edilir. Həm də bu qərarlar səhmdarların üçdə ikisinin səs çoxluğu ilə həll edilir. Səs vermə hüququna malik olan səhmdarların yekdil razılığı ilə Səhmdarların Ümumi Yığıncağının iclası gündəliyə daxil edilməmiş məsələləri də daxil edə və onlara dair qərarlar qəbul edilə bilər.

Sığorta təşkilatlarını idarə edən mühüm orqanlardan biri də, Direktorlar Şurasıdır. Direktorlar Şurası Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə əsasən üç nəfərdən az olmayan tək sayda fiziki şəxs olan üzvlərdən ibarət olmalıdır və bu qanuna əsasən Direktorlar Şurasının üzvləri 3 ildən çox olmayan müddətdə seçilir və bu müddət bitdikdən sonra üzvlər növbəti müddətlərdə seçilə bilərlər. Sığorta təşkilatlarında Direktorlar Şurasının sədri Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən onun üzvləri sırasından seçilir və seçilən sədr sığorta təşkilatlarında digər idarəetmə orqanlarında vəzifə tutmaq səlahiyyətlərinə malik deyildir. Qanunda göstərilir ki, Direktor Şurasının iclaslarında üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətlidir və bu iclasların keçirilməsi qaydası sığorta təşkilatlarının nizamnaməsi və ya Direktorlar Şurası haqqında əsasnamə ilə müəyyən olunur. Direktorlar Şurasını qərarları iclasda iştirak edən üzvlərin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir ki, burada da hər bir üzv bir səs hüququna malikdir.

Sığorta təşkilatlarının idarə olunmasında Direktorlar Şurası çox mühüm rola malikdir və bu rol onun səlahiyyətlərində daha aydın əks olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanununa və digər hüquqi normativ sənədlərə əsasən Direktorlar Şurasının səlahiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Sığorta təşkilatının idarə edilməsinə və fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirmək, o cümlədən İdarə Heyətindən hesabatlar almaq;
- Səhmdarların Ümumi Yığıncağı və İdarə Heyəti üçün tövsiyələr vermək və bildirişlər göndərmək yolu ilə Səhmdarların Ümumi Yığıncağının

iclaslarını çağırmaq və səhmdarların, İdarə Heyətinin və Təftiş Komissiyasının tələbi ilə keçirilən növbədən kənar iclaslar istisna olmaqla, hər bir iclasın gündəliyi müəyyən etmək;

- Sığortaçı tərəfindən qanunvericiliyə əməl edilməməsi faktını müəyyən etdikdə pozuntunu aradan qaldırılmasını təmin edən tədbirlər görməklə Səhmdarların Ümumi Yığıncağını, İdarə Heyətini və Təftiş Komissiyalarını bu barədə xəbərdar etmək;
- Direktorlar Şurasının, İdarə Heyətinin və Təftiş Komissiyasının üzvlərindən başqa digər rəhbər işçiləri təyin etmək və onların əmək haqlarının miqdarını müəyyən etmək;
- İdarə Heyətinin hər hansı bir üzvünün fəaliyyətini qeyri-qənaətbəxş hesab etdikdə onu vəzifədən kənarlaşdıraraq Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən İdarə Heyətinin yeni üzvü təsdiq edilənədək müvafiq vəzifənin icrası üçün bu Qanunun tələblərinə cavab verən digər şəxsi müvəqqəti seçmək;
- Sığorta təşkilatının biznes strategiyasını müəyyən etmək;
- Sığorta təşkilatının daxili nəzarət sistemini təşkil edən qayda və

prosedurları təsdiq etmək və s, kimi səlahiyyətlərə malikdir. Bundan başqa Direktorlar Şurasının yerinə yetirdiyi vəzifələr varki, bunlarda Qanun əsasında həyata keçirilir. Qanunu əsasında Direktorlar Şurasının yerinə yetirdiyi vəzifələrə

- öz öhdəliklərini lazımi səviyyədə yerinə yetirilməsi üçün sığorta təşkilatlarında maliyyə vəsaitlərinin kifayət qədər saxlanılmasının təmin edilməsinə, sığortalılarla ədalətli rəftar olunmasına, sığortaçının biznesinin və digər əməliyyatlarının idarə olunmasına nəzarət etmək;

- müştərilərlə ədalətli rəftar olunması, o cümlədən, onlara müvafiq məlumatların verilməsi, şəxsi məlumatların məxfiliyinin Qanununa uyğun olaraq qorunması, sığorta hadisəsi ilə bağlı zərərin vaxtında və ədalətli qiymətləndirilməsi, sığortalıların, sığorta olunanların və faydalanan şəxslərin sığorta tələbləri üzrə sığorta ödənişlərinin mümkün olan ən tez bir zamanda ödənilməsi, həmçinin sığortalıların və digər müştərilərin şikayətlərinə vaxtında baxılıb həll edilməsi üzrə təlimatı təsdiq etmək;

- əhəmiyyətli işlərin mütəmadi olaraq müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi və nəzarətdə saxlanılması məqsədilə risklərin idarə edilməsinin daxili siyasətini və qaydalarını təsdiq etmək;

- böyük həcmli itkilərin baş verməsi risklərinin qarşısının alınması və əvvəlcədən nəzərdə tutulan gəlir əldə edilməsi üçün sığortaçının investitsiya siyasətini təsdiq etmək və s, göstərmək olar.

Sığorta təşkilatlarında idarəedici orqanlardan biri də, İdarə Heyətidir.

Sığorta təşkilatlarında İdarə Heyətinin say tərkibi digər orqanlar kimidir yəni

onunda üzvləri üç nəfərdən az olmayan tək sayda fiziki şəxsdir və İdarə Heyətinin üzvləri 3 ildən az olmayan müddətdə seçilirlər. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq İdarə Heyəti öz fəaliyyətini Direktorlar Şurası tərəfindən işlənilib hazırlanan biznes strategiyasına və Direktorlar Şurasının müəyyən etdiyi qayda və prosedurlara uyğun olaraq həyata keçirir.

Sığorta təşkilatlarında Təftiş Komissiyası da, üç nəfərdən az olmayan tək sayda fiziki şəxslərdən ibarətdir və qanun maddəsinə uyğun olaraq müstəqil şəxs olmalıdır. Təftiş Komissiyasının iclaslarında onun üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etməlidir və onun qərarları sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilərək bir üzv bir səsə malikdir.

«Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun tələblərinə uyğun olaraq Təftiş Komissiyası

- təşkilatda audit strategiyasını və siyasətini müəyyən etmək;
- daxili audit planlarını təsdiq etmək;
- müstəqil auditorun təyin edilməsi ilə əlaqədar sığortaçının səlahiyyətli idarəetmə orqanına təkliflər vermək;
- Səhmdarların Ümumi Yığıncağına və Direktorlar Şurasına daxili nəzarət sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər vermək;
- Daxili audit fəaliyyətinə nəzarət etmək və s. səlahiyyətləri daşıyır.

Sığorta təşkilatlarında Təftiş Komissiyasının vəzifələri Azərbaycan Respublikasının Sığorta fəaliyyəti haqqında Qanununa uyğun olaraq həyata keçirilir ki, bunlar da, aşağıdakılardan ibarətdir:

- sığorta təşkilatlarının maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərmək ehtimalı olan əməliyyatlara və ya şəraitə nəzarət etmək;
- illik maliyyə nəticələrini müzakirə etmək üçün müstəqil auditorlarla görüşmək;
- sığortaçının rəhbər işçilərinin müstəqil auditorla birgə işini təşkil etmək, müstəqil auditorun aşkarladığı çatışmamazlıqların aradan qaldırılması və tövsiyələrin tətbiqi üçün tədbirlər görmək;
- sığortaçının daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyini İdarə Heyəti ilə müzakirə etmək;
- sığortaçının maliyyə hesabatlarında, o cümlədən illik balansına baxmaq, müvafiq irad və tövsiyələrini Direktorlar Şurasına bildirmək və s. aiddir.

Beləliklə yuxarıda sadaladığımız orqanlar sığorta təşkilatlarında korporativ idarəetməni həyata keçirən orqanlardır ki, bunların fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Qanunun və digər hüquqi normativ sənədlərin tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilir və tənzimlənir.

1.3. Azərbaycan milli sığorta bazarında pul münasibətlərinin formalaşmasının institusional əsasları.

Zəruri maliyyə-pul ehtiyatlarının müxtəlif formalarda yaradılması– mikro və makro iqtisadi sabitliyin mühüm şərti kimi dəyərləndirilir. Məhz buna görə də bu cür ehtiyatların optimal şəkildə yaradılması məsələləri öz kordinal həllini mütləq tapmalıdır. Sığorta (ehtiyat) fondunun ölkənin milli sərvətinin mühüm bir hissəsi olması faktını nəzərə alsaq, problemin aktuallığı heç bir şübhə doğurmur.

Ümummilli sığorta ehtiyatlarının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri onun ümumi daxili məhsulun müstəqil tərkib hissəsi olmaqla, əvvəlcədən, qeyd-şərtsiz nə yığım, nə də istehlak fonduna aid edilə bilməməsidir. Bu fondlar nə gəlir kimi istehlak edilə, nə də mütləq yığım fondu kimi çıxış edə bilməzlər. Son nəticədə onların yığım və ya istehlak fondları kimi istifadə olunması baş verəcək hadisədən və həmin hadisənin nəyə zərər yetirəcəyindən birbaşa asılıdır.

Sığortada pul münasibətlərinin mahiyyəti haqqında mövcud olan məsələlər üzrə sığortaçı-alimlərin fikirləri arasında bu günə elə də böyük fərqlər mövcud deyildir. Belə bir həmrəyliyi nə maliyyə, nə də kredit sahələrində görmək mümkündür deyildir. Məntiqi baxımdan, özü-özlüyündə belə vəziyyət sığorta elmində həyəcan doğurmaya bilməz. Çünki, çoxşaxəli mühakimə və təkliflərin arxasında obyektiv gerçəkliyin anlayış və definisiyalarda mürəkkəb və ziddiyyətli inikası prosesi durur.

Lakin, sığorta münasibətləri-əgər iqtisadi (maliyyə) münasibətləridirsə (bu heç bir şübhə doğurmur), onda onlar apriorikonkret iqtisadi maraqları ifadə etməlidirlər. İqtisadi maraq mövcud deyilsə iqtisadi münasibətlər də mövcud

ola bilməz.

Deməli «sığorta» kateqoriyası təkcə «sığorta münasibətləri» (yəni, sığorta fondunun yaradılması üzrə sığortaçı ilə sığorta olunan arasındakı münasibət) olmayıb, daha geniş münasibətlər kompleksini əhatə edir. Sığorta - geniş təkrar istehsal prosesində istehsalçıların iqtisadi (sığorta) maraqlarının reallaşması metodlarının məcmuyu olub, xüsusi iqtisadi münasibətlər sistemidir. Bizcə, «sığorta» mahiyyət, «sığorta münasibətləri» formadır. «Sığorta» «sığorta münasibətlərinə» nisbətən daha müəyyənədicisi, ilkin və bazis anlayışı hesab olunmalıdır.

Təəssüflər olsun ki, mövcud olan nəzəri tədqiqat və elmi işlərdə yuxarıdakı məsələlər bu şəkildə şərh edilmir. Sığortanın mahiyyətinin ifadə olunduğu təriflərdə nəinki formal fərqlər mövcuddur, hətta son nəticədə «sığorta» və «sığorta münasibətləri» anlayışları arasında heç bir əsaslı fərq hiss olunmur. Bəlli iqtisadi ədəbiyyatlarda bu müxtəlif iqtisadi anlayışların açıq şəkildə bir-birinə eyniləşdirilməsi faktı mövcuddur. Elmi baxımdan bu, «pul» və «pul münasibətləri» anlayışlarının eyniləşdirilməsi kimi qeyri-korrekt bir haldır. «Sığorta» və «sığorta münasibətlərinin» sığorta fondu ilə əlaqələnməsi bir qayda olaraq heç bir elmi şübhə doğurmur. Bizim bu məsələyə dair fikirlərimizin digərlərindən fərqi əsasən bundan ibarətdir ki, biz «sığortanı» ilkin istehsal münasibətlərinin substantı, «sığorta münasibətlərini» isə sığortadan törəmə, bölgü münasibətləri hesab edirik.

Göründüyü kimi istehsal sferasında «sığortanın» reallığı və obyektivliyi, bölgü sferasında vasitəçi «sığorta münasibətlərini» və bu münasibətlərin yeni subyektini - sığortaçını yaradır. Yuxarıda qeyd olunanlardan belə qənaətə gəlmək olar ki, sığorta iqtisadi münasibətlər kompleksi kimi maddi istehsal sferası iştirakçıları arasında, onların iqtisadi (sığorta) maraqlarının reallaşması prosesində meydana çıxır.

Sığortada pul münasibətlərinin mahiyyətinin təhlil olunması zamanı ən mühüm mərhələlərdən biri də onun spesifik xüsusiyyətlərinin aydın şəkildə

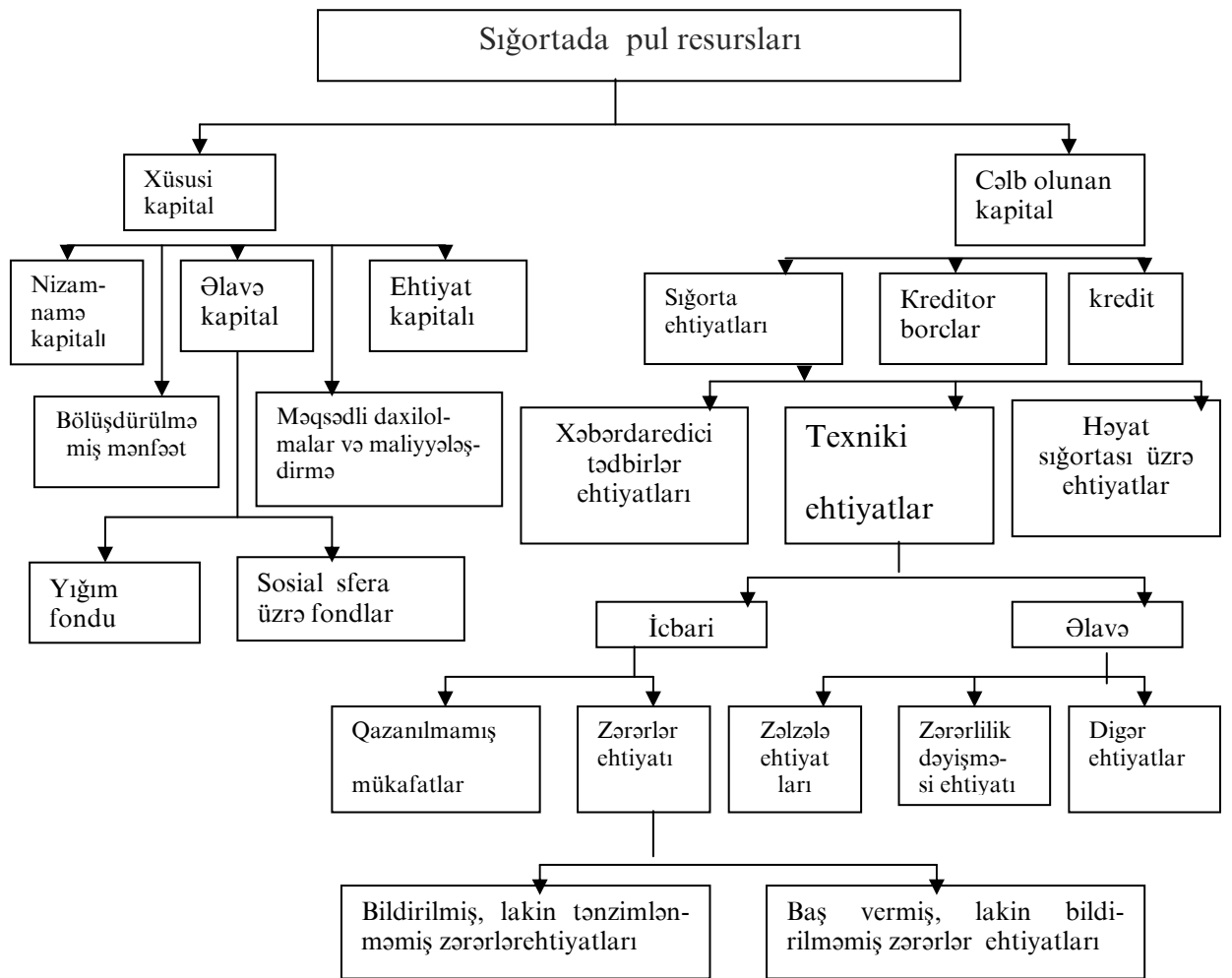
müəyyənləşdirilməsidir. Belə ki, sığortanın mahiyyətində bu iqtisadi kateqoriyanın əsas məzmunu ifadə olunmalıdır. İqtisadi ədəbiyyatda sığortanın mahiyyətini və eləcə də bu iqtisadi kateqoriyanın digər kateqoriyalardan fərqləndirən əlamətlərə onların fəvqəladə xüsusiyyətə malik olmasını aid edirlər (yəni, sığorta sisteminin baş vermiş sığorta hadisəsinin nəticələri, sığorta riski, sığorta fondunun qapalı bölgü münasibətlərini ifadə etməsi, zərərin məkan və zaman üzrə bölüşdürülməsi ilə əlaqələnməsi və habelə onun ekvivalentliyi).

Sığortanın birinci qeyd olunan əlamətini istisna etməklə onun qalan bütün xüsusiyyətlərini digər dəyər kateqoriyalarında da görmək mümkündür. Bizcə, bu xüsusiyyətləri sığortanın spesifik xüsusiyyətlərinə şamil etmək korrekt deyildir. Belə ki, bu halda söhbət müəyyən iqtisadi kateqoriyalara xas olan qeyri-spesifik və ümumi xüsusiyyətlərdən gedir.

Lakin, birinci əlaməti də qeyd etdikdə bizim fikrimizcə onları yalnız fəvqəladə hadisələrlə məhdudlaşdırmaq düzgün olmazdı, çünki, təcrübədən də məlumdur ki, sığorta təkcə ekstroordinar hadisələrlə deyil, həm də adi yəni, ordinar hadisələrlə əlaqələndirilməlidir.

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda «sığorta pul resurslarının» tərifinin müəyyən edilməsinə dair bir neçə yanaşma üsulları mövcuddur. Bir çox müasir Rusiya alimləri (həmçinin MDB ölkələrinin müəllifləri) «sığortada pul resursları» anlayışının məzmununu şərh edərkən, müasir, iqtisadçılar tərəfindən elmi işlərdə geniş istifadə olunan «sığorta ehtiyatları» kateqoriyasına əsaslanırlar. Bizim fikrimizcə sığorta resursları dedikdə sığorta təşkilatlarının sərəncamında olan, həm cari daxilolmaları, həm də sığortaçının xüsusi vəsaitləri və cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına yaradılmış fondları əhatə edən pul resurslarının məcmuyunu başa düşülür. Sığorta resursları nəinki sığorta fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində, eyni zamanda, həmçinin, sığortaçının maliyyə və investisiya fəaliyyətinin müxtəlif növlərində yerləşdirilə bilirlər.

Sığorta resurslarının tərkibi aşağıdakı şəkildə sxematik olaraq təsvir edilmişdir.

Şəkil 1. Sığortada pulresuslarının tərkibi.

Şəkildən görüldüyü kimi, sığorta təşkilatlarının resurslarının müasir şəraitdə tərkibi çoxşaxəlidir və onun optimal tənzimlənməsi üçün hər bir elementi dərinlən öyrənilməli və təhlil olunmalıdır.

Xüsusi vəsaitlərin müəyyən zəruri həcmnin yaradılması sığorta təşkilatı

üçün fəaliyyətin ilk mərhələsində xüsusi aktuallığa malik olur. Çünki, bu mərhələdə onun sığorta portfeli kiçik həcmli və tarazlaşdırılmamış olduğundan o zərərin bölüşdürülməsinə imkan vermir, bu isə öz növbəsində sığorta əməliyyatları üzrə mənfi maliyyə nəticələrinin yaranması imkanını kəskin şəkildə artırır. Sığorta resurslarının qiymətləndirilməsinin əsas meyarı sığortaçıların xüsusi vəsaitlərinin həcmi səviyyəsinə əsaslanmışdır, çünki, məhz bu meyar qəbul olunmuş öhdəçiliklərin və müvafiq olaraq, cəlb olunmuş resursların həcmnin müəyyən olunmasına imkan verir.

Xüsusi vəsaitlərin çatışmaması zamanı aktiv və öhdəçiliklərin normativ nisbəti pozulur və bu nəzarət orqanlarının sığortaçıların maliyyə sabitliyinin yaxşılaşdırılması tələbi ilə çıxış etməsinə səbəb olur. Bu məqsədlə maliyyə sabitliyinə dair proqram işlənib hazırlanır. Bu planın əsas preroqativi xüsusi vəsaitlərin artırılması yollarının seçilməsinə əsaslanmışdır. Məhz buna görə də mənbələrin kompaniyanın fəaliyyətindən asılı olan və olmayan mənbələrə ayrılması belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, əgər təsisçilərin imkanları məhdudlaşmışdırsa, onda xüsusi vəsaitlərin artırılmasının yeganə mənbəyi sığortaçının mənfəəti hesab olunur.

Tarixi çox-çox qədimlərə gedib çıxan, əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılmasında - sosial müdafiənin təmin edilməsində, ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafında müstəsna rola malik olan sığortanın fəaliyyət dairəsi genişlənməyə başlamışdır.

Sığorta bazarının genişlənməsi müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadi dirçəlişinin başlanğıcı sayılan 1994-cü ildən sonrakı dövrdə daha da inkişaf edərək sığorta bazarının genişlənməsinə təkan vermişdir. Belə ki ölkənin əsas strateji istehsal sahəsi hesab olunan neft-qaz sənayesini durmadan inkişaf etməsi, «Bakı Tbilisi Ceyhan» neft boru kəməri «Bakı Tbilisi Ərzurum» qaz boru kəməri, «TRACECA» proqramı üzrə «Böyük İpək» yolu, «Bakı Tbilisi Qars» dəmir yolu kimi mühüm layihələrin həyata keçirilməsi nəticəsində respublikamıza xarici investitsiyaların axması xarici sığorta təşkilatlarını da ölkəmizə cəlb etmişdir ki, bu da Azərbaycanın milli sığortaçılarının və sığorta bazarının inkişafında mühüm və

müstəsna rol oynamışdır. Bu səbəbdən Azərbaycana xarici kapitalın axını ilə yaradılmış birgə sığorta təşkilatları dünya təcrübəsini ölkəmizə gətirməklə milli sığorta bazarının formalaşmasında mühüm rol oynamışlar. Hal-hazırkı dövrdə Azərbaycanın sığorta bazarında 28 müxtəlif sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərir. Azərbaycanın sığorta bazarını əhatə edən və sığorta sistemini təşkil edən sığorta təşkilatları aşağıdakı cədvəldə aydın şəkildə göstərilmişdir.

2011-ci ildən etibarən sığorta agentlərinin sayı artmağa başlamış və bu da bilavasitə “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. 2009-cu ildə 14 hüquqi, 187 fiziki, 2010-cu ildə 1 hüquqi, 62 fiziki, 2011-ci ildə 11 hüquqi, 108 fiziki, 2012-ci ilin ötən dövründə isə 20 hüquqi, 240 fiziki şəxs lisenziya alaraq sığorta agenti kimi fəaliyyətə başlamışdır.

Cədvəl 1.2

(manatla)

SİĞORTA ŞİRKƏTLƏRİ	ŞİRKƏTLƏR ÜZRƏ NİZAMNAMƏ KAPİTALLARI
«A-Qroup Sığorta Şirkəti» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7 300 000,00
«Çartis Azərbaycan» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyət	6 786 500,00
«Alfa» Sığorta Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7 780 000,00
«Paşa Həyat Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	22 500 000,00
«Atəşgah» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 837 000,00
«Atəşgah Həyat» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 375 000,00
«AtaSığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 800 000,00
«Royal » Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	5 500 000,00
«Azərsığorta» Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	4 971 000,00
«Azərqarant Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 010 000,00
«AzSığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	20 300 000,00
«Azərbaycan Sənaye Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8 600 000,00

«Bakı Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	6 523 840,00
«Beynəlxalq Sığorta Şirkəti» Açıq Səhmdar Cəmiyyət	8 800 000,00
«Başak-İnam Sığorta» (Azərbaycan-Türkiyə) sığorta və təkrar sığorta Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8 930 924,45
«MEQA Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10 500 000,00
«Qala Həyat» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	5 005 000,00
«Qarant Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 000 000,00
«EraTrans Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	6 068 449,00
«Əmrəh Sığorta» sığorta şirkəti	7 780 000,00
«Silkway» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	12 092 000,00
«Günay Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 000 000, 00
«Rəvan Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	10 000 000, 00
«Xalq Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	28 450 000,00
«AXAMBASK» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8 300 000,00
«PAŞA Sığorta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	40 000 000,00
«Standard Insurance» Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	11 000 000,00
«Buta» Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7 300 000, 00

Yuxarıda göstərilən sığorta şirkətlərindən 22-si milli sığorta şirkətləri, 7-si isə birgə sığortaçılarıdır və bu sığorta şirkətlərinin sayı 2000-ci ildə 37 olduğu halda 2014-cü ildə 28 olmuşdur.

Cədvəl 1.3

Göstəricilər	2000-ci il	2014-cü il
	Sayı	
Fəaliyyət göstərən sığortaçıları	37	28
O cümlədən		
Milli sığortaçıları	27	22
Birgə sığortaçıları	7	7
O cümlədən		
Azərbaycan-İngiltərə	1	1
Azərbaycan-Türkiyə	3	3

Azərbaycan-İran	1	1
Azərbaycan-ABŞ	1	1
Azərbaycan-Rusiya	1	1
Broker kontorları	-	7

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının sığorta sistemini təşkil edən sığorta təşkilatları sığortaçılardan, vasitəçilərdən yəni sığorta brokerləri və sığorta agentlərindən, təkrarsığortaçılardan ibarətdir.

Təkrarsığortaçılar – Sığortaçılar hüquqi və fiziki şəxslərdən riskləri qəbul etdikləri andan artıq sığorta marağına malik olurlar. Bu o deməkdir ki, əgər sığortalıya itki üz veribsə və o bununla bağlı sığorta tələbi irəli sürürsə, sığorta şirkəti bu tələb məbləğində ödəniş (sığorta ödənişi) verməli olacaq. Bir çox hallarda sığortalanmış sənaye və kommersiya riskləri həddindən artıq böyük olur. Bu səbəbdən sığortaçını belə risklərə təkbaşına təminat vermək imkanı olmaya bilər. Belə olan halda sığorta şirkəti sığorta riskini ya bütövlükdə, ya da təminat verə bilmədiyi həcmdə başqa bir sığorta və ya təkrarsığorta şirkətində təkrar sığorta etdirir. Baxmayaraq ki, adi sığorta şirkətləri də təkrarsığorta fəaliyyəti ilə məşğul olur. Belə risklər üzrə ixtisaslaşmış xüsusi təkrarsığorta şirkətləri də mövcuddur ki, yalnız risklərin təkrarsığortaya qəbul olunmasıyla məşğul olurlar. Yəni təkrarsığorta şirkətləri sığortalılardan risk qəbul etmirlər, onlar yalnız sığortaçılarla işləyirlər. Başqa sözlə desək: Təkrarsığorta sığortaçının sığortaladığı risklərin bütövlükdə və ya bir hissəsinin müvafiq olaraq təkrarsığortaçıya ötürülməsi və yaxud onunla bölüşdürülməsidir. Sığorta şirkəti hər hansı bir sığorta olunanın riskini təkrarsığortaya ötürürsə, bu zaman sığorta olunanın razılığının alınması tələb olunmur, eyni zamanda o, sığortalı qarşısında qəbul etdiyi bütün riskə görə tam məsuliyyət daşıyır. Yəni, bu məsuliyyət, həm riski tam və ya qismən ötürdüyü təkrarsığortaçının sığorta hadisəsi ilə bağlı öhdəliyini yerinə yetirib-yetirilməməsindən asılı deyil. Razılaşaq ki, bizə sığorta ödənişinin hansı vasitələrlə ödənilməsi maraqlı deyil, maraqlı olan məruz qaldığımız zərərin əvəzinin ödənilməsidir.

Təkrarsığorta fəaliyyəti digər sığorta fəaliyyətinə bənzərdir yəni onunda lisenziyalaşdırılması qanunun tələb olunur.

Sığortaçılar və Təkrarsığortaçılar	
1.	"A-Qroup Sığorta Şirkəti" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
2.	"Alfa Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
3.	"AtaSığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
4.	"Atəşgah Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
5.	"Atəşgah Həyat" Sığorta Şirkəti

Cədvəl 1.4

Vasitəçilər: Broker və Agentlər. Digər ticarət növlərində olduğu kimi sığorta sövdələşmələrində də vasitəçilərdən istifadə olunur və onu da qeyd edək ki, sığorta vasitəçiliyi fəaliyyəti ilə də məşğul olmaq üçün mütləq lisenziyanın olması vacibdir.

Sığorta Brokerləri– Sığorta brokerləri sığorta müqavilələrinin bağlanmasına və sığorta tələblərinə (sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalı tərəfindən sığortaçı qarşısında qaldırılan, sığorta ödənişi verilməsi haqqında tələb) dair məsləhətlər verən fiziki və yaxud hüquqi şəxsdir. O, adətən potensial sığortalılar tərəfindən çıxış etməklə onlara müvafiq riski hansı sığortaçıda sığortalamağın daha məqsədə uyğun olduğu, sığortanın aparılması qaydası, sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortaçıya ödənişlə bağlı tələb irəli sürülməsi və s. köməklik göstərir. Haqqında müvafiq məsləhət və tövsiyələr verir, sığortaçı ilə danışıqların aparılması, sığorta müqaviləsinin bağlanması, davam etdirilməsi və ya yenilənməsi ilə bağlı vasitəçilik fəaliyyəti göstərir. Sığorta brokerləri müstəqildirlər və heç bir sığortaçı ilə bağlılığı yoxdur.

İnsanlar və müəssisələr brokerlərə müraciət etməklə öz tələbatlarına uyğun olan yaxşı sığortaçını tapa bilər və bununla da vaxtlarına və xərclərinə qənaət etmiş olurlar.

Brokerlər onların vasitəçiliyi ilə sığortaçıya ödənilən sığorta haqqının məbləğindən asılı olaraq komisiyon maddə alırlar. Broker bir ekspertdir, ona görə də müvafiq qaydada davranmalı və öz səhvlərinə görə məsuliyyət daşmalıdır.

Sığorta brokeri kimi fəaliyyət göstərmək üçün müvafiq dövlət orqanından lisenziya alınır. Bu o deməkdir ki, sığorta brokerliyi etmək istəyən şəxs müəyyən tələblərə cavab verməlidir ki, lisenziya ala bilsin. Məsələn, sığorta brokeri olmaq istəyən fiziki şəxsin ən azı 21 yaşı olmalıdır, sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən təşkil olunan attestasiya imtahanından müvəffiqətlə keçməlidir və bu baxımdan sığorta brokerliyi fəaliyyəti kifayət qədər məsuliyyətli işdir.

Cədvəl 1.5

Hüquqi şəxs olan sığorta brokerləri	
1.	"AON-Azəri Sığorta Brokeri Şirkəti" MMC
2.	"Azərbaycan İnşurans Broking" MMC
3.	"Kaspian İnterneşnl Broking" MMC
4.	"MARŞ Sığorta və Təkrarsığorta üzrə" Broker MMC

Sığorta agenti – Sığorta agenti sığortaçının adından və onun verdiyi səlahiyyətlər daxilində sığorta müqavilələrinin bağlanması, davam etdirilməsində və ya yenilənməsində, eləcə də sığortaçı ilə potensial müştərilər arasında danışıqların aparılmasında vasitəçilik edən fiziki və yaxud hüquqi şəxsdir. Müstəsna olaraq sığorta agentliyi fəaliyyəti ilə məşğul olan sığorta agentləri ilə yanaşı, əsas fəaliyyəti sığorta agenti olmayan, lakin bu fəaliyyətə lisenziya almış şəxslər də sığorta agentliyi fəaliyyəti ilə məşğul olma iqtisadi malikdirlər. Məsələn bir çox müəssisələrin, firmaların sığorta təminatına ehtiyacı olan müştəriləri olur, bu baxımdan sığorta şirkətləri bu cür hüquqi şəxslərlə müqavilə bağlayır və onlar müəyyən komisiyon maddə müqabilində sığortaçının məhsullarının tanıtır və onun adından müqavilələr bağlayır. Lakin bunun üçün onlar sığorta agentliyi fəaliyyətinə lisenziya almalıdırlar. Bu lisenziyanın alınması üçün isə müəssisənin, firmanın və s, ən azı bir işçisinin sığorta nəzarəti orqanı tərəfindən təşkil olunan

attestasiya imtahanından müvəffəqiyyətlə keçməklə lisenziya almış olmalıdır. Sığorta agenti bir neçə sığortaçının sığorta agenti kimi fəaliyyət göstərə bilər.

Cədvəl 1.6

Hüquqi şəxs olan sığorta agentləri	
1.	"İnternaional Insurance Servises" Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət
2.	"Atabank" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
3.	"Paşa Bank" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

Bütün bunlar sığorta bazarında peşəkar fəaliyyət göstərən hüquqi və fiziki şəxs olan sığorta təşkilatlarıdır.

Fəsil II. Milli sığorta təşkilatlarının maliyyə-pulmünasibətlərinin müasir vəziyyəti və onun makroiqtisadi təhlili

2.1. Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının gəlirlərinin formalaşması və xərclərinin əsas istiqamətləri

Sığorta təşkilatları digər sahibkarlıq strukturu kimi öz fəaliyyətindən müəyyən gəlirlər əldə etməlidir. Sığortaçı tərəfindən sığorta və qanunvericilik ilə qadağan edilməmiş digər fəaliyyətin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə etdiyi vəsait üzrə toplanmış məbləğ sığortaçının gəliri adlanır. Müasir təcrübədə kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan sığorta təşkilatlarının gəlirlərinə aşağıdakıları aid edirlər:

- sığorta mədaxili;
- sığorta fəaliyyətindən əldə olunan digər gəlirlər;
- digər fəaliyyətlərdən əldə olunan gəlirlər.

Sığorta mədaxili aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur:

- sığorta müqaviləsinə əsasən sığorta haqqları üzrə gəlir;
- sığorta ödənişlərini, sığorta ehtiyatlarına daxil edilən hesablaşmaları və yenidən sığortaya təqdim edilən müqavilə üzrə sığorta haqqlarını nəzərə almaqla yenidən sığorta gəlirləri;
- sığorta ehtiyatlarının qaytarılma məbləği;
- komisiyon mükafatları;
- sığortaçılar tərəfindən sığorta ödənişləri üzrə payların ödənilməsi;
- işlərin həyata keçirilməsinə yönəldilən vəsaitlərin qənaəti.

Digər fəaliyyətdən əldə olunan sair gəlirlərə isə aşağıdakılar daxil edilir:

- əsas fondlar və digər aktivlərin realizəsindən əldə olunan gəlirlər;
- icarə haqqı;
- debitor borclar üzrə məbləğ;
- hesabdən silinən kreditor borclar;

- qanunvericilikdə qadağan olunmamış fəaliyyətdən əldə olunan digər gəlirlər.

“Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən sığortaçının bank, istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağan olunmuşdur.

Onu da qeyd edək ki, sığorta gəlirləri müxtəlif variantlar üzrə qruplaşdırılır.

Gəlirlərin mənbəyindən asılı olaraq, sığorta təşkilatlarının gəlirlərini şərti olaraq 3 qrupa bölmək olar:

1. Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər;
2. İnvestitsiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlər;
3. Sığorta əməliyyatları ilə əlaqədar olmayan fəaliyyət növlərindən əldə olunan gəlirlər

Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər. Sığorta əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər sığortaçının gəlir bazasının və eləcə də sığorta büdcəsinin təşkilinin əsas şərtlərini təmələn mühüm mənbələrdən biridir. Bu gəlirlərin mərkəzi elementlərindən biri də sığorta etdirən şəxslərin sığorta haqqları və ya birbaşa sığorta müqaviləsi üzrə olan sığorta mükafatlarıdır. Sığortaçı tərəfindən sığorta mükafatlarının toplanması obyektiv amillər ilə müəyyən olunur ki, bunlara da bazar şəraiti, inflyasiyanın sürəti, qanunvericilik və normativ baza, vergi qoyuluşu sistemi, sığorta bazarının inhisarlanma səviyyəsi, ssuda faizlərinin dinamikası, dövlətin sosial müdafiəsinin inkişaf səviyyəsi və s. aid etmək olar. Bu amillərin təsiri sığorta kompaniyasına daxil olan sığorta tədiyyələrinin axınına artır və ya azalda bilər.

İnvestitsiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlirlər. Sığorta təşkilatlarının investitsiya fəaliyyəti birbaşa sığorta ilə əlaqədar deyil. O, sığorta etdirən şəxslərin sığorta haqqlarının kapital qoyuluşu mənbəyi kimi istifadə olunmasına əsaslanır. Müəyyən müddət ərzində sığortaçının sərəncamında olan sığorta mükafatları müəyyən olunmuş qaydalar üzrə investitsiyaya yatırılır və sığorta təşkilatlarına investitsiya gəlirlərini gətirir.

Sığorta işində investitsiya fəaliyyəti dedikdə, qüvvədə olan sığorta qanunvericiliyinin tələblərinə əməl etməklə yüksək gəlir əldə edilməsi məqsədilə sığortaçının öz vəsaitinin və sığorta ehtiyatlarının etibarlı yerləşdirilməsi başa

düşülür. Maliyyə və fond bazarlarının yaxşı inkişaf etmiş olduğu ölkələrdə sığortaçılar investitsiya fəaliyyəti onların inflyasiya nəticəsində itkilərini əvəz etməyə imkan verir. Sığorta işinin yaxşı inkişaf etdiyi ölkələrdə sığortaçılar ən nəhəng investordan biri hesab edilir. Həmin ölkələrdə sığortaçıların investitsiya portfelinin strukturunda uzun müddətli həyat sığortası üzrə investitsiya qoyuluşları daha böyük çəkiyə malikdir. Nünunə üçün desək ki, bu göstərici Böyük Britaniyada 78%-ə yaxın, Almaniyada isə 60%-dən çoxdur.

Digər gəlirlər.Sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi və investitsiya fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlərdən başqa, sığortaçı digər gəlirləri də əldə edə bilər. Digər gəlirlərə aşağıdakılar aiddir:

- Depo mükafatlarına hesablanan faizlərin məbləği;
- Reqres qaydasına uyğun olaraq əldə edilən məbləğlər;
- Əsas fondlar maddi qiymətliyə və digər aktivlərin realizəsindən əldə olunan gəlirlər;
- İcarədən əldə olunan gəlirlər;
- Sığorta ehtiyatlarının qaytarılma məbləği;
- Konsultasiya, tədris və s.

Bu gəlirlərə nəzər saldıqda görərik ki, yenidən sığorta müqaviləsinin müddətinin sona çatması və sığorta hadisəsinin baş verməməsi zamanı mükafat depoya əlavə edilən faizlər ilə birlikdə yenidən sığortaçıya təqdim olunur.

Sığorta təşkilatı mülki qanunvericilik çərçivəsində müştərilərin marağını ifadə etmək və eləcə də sığorta hadisəsindən günahı olan şəxsə qarşı reqres şikayətini etmək hüququna malikdir. Məbləğin reqres qaydasına uyğun olaraq daxil edilməsi sığortaçı tərəfindən öhdəlikərin yerinə yetirilməsindən sonra həyata keçirilir.

Sığorta tikinti-təsərrüfat obyektini kimi təsərrüfat fəaliyyətində istifadə edilməyən əsas fondları realizə etmək hüququna malikdir. Bu zaman gəlir realizədən alınan mədaxil ilə xərclərin məbləği üzrə artırılmış əsas fondların balans məbləği arasında mövsud olan fərq kimi hesablanır. Sığorta təşkilatına məxsus əmlak kirayə verilə bilər. Sığorta təşkilatlarında sığorta ehtiyatlarının qaytarılması xüsusi hesablaşmalar vasitəsilə həyata keçirilir. Bu sığorta ehtiyatlarının azaldılma məbləğidir.

Sığortaçının xərcləri. Sığorta təşkilatları öz fəaliyyətində müəyyən xərclər həyata keçirir, yəni sığorta müdafiəsinin təmin olunması müəyyən itkilər hesabına başa gəlir. Nizamnamə fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə yönəldilən və mühasibat hesabatında öz əksini tapan xərclər sığorta təşkilatlarının xərcləri adlanır. Sığorta təşkilatlarının xərclərinə aşağıdakılar daxil edilir:

- sığorta ödənişləri və sığorta məbləğlərinin verilməsi;
- sığorta ehtiyatlarına ayırmalar;
- təkrar sığortaya verilmiş sığorta haqqları;
- qarşısı alınma tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün ehtiyatlarına ayırmalar;
- işin aparılması xərcləri;
- sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər.

Sair xərclər sığorta ehtiyatlarına ayırmalar xüsusi hesablama metodu ilə hesablanmış sığorta ehtiyatlarının artması nəticəsində ehtiyatların artım hissəsinin xərcləri aid edilir.

Təkrar sığortaya verilmiş sığorta haqqlarına təkrarsığorta müqaviləsində nəzərdə tutulmuş qaydada sığortaçıya çatacaq komisyon mükafatları da daxil olmaqla hesablanmış təkrarsığorta haqqlarıdır.

İşin aparılması üzrə xərclərin tərkibinə hər hansı bir sığortaçıda mövcud olan xərclər və eləcə də sığorta fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini əks etdirən xərclər daxildir. Həmin xərclər aşağıdakılardan ibarətdir:

- sığorta şəhadətnaməsinə, ciddi hesabat blanklarına, qəbzlərə çəkilən xərclər, sığorta qaydalarının çoxaldılma xərcləri, səhiyyə xərcləri, arayışların xərcləri, rəylərin verilməsi xərci, statistik məlumatların verilməsi xərcləri, sığorta agentləri və brokerlərinin xidməti xərci və kommissiyon mükfatlandırma xərci.

Sığorta hadisəsindən sonra çəkilən xərclərə

- mütəxəsislərin xidmət xərcləri, qeyri-dövlət təşkilatlarına ödəmələr, təsərrüfat xərci, ezamiyyə xərci, amortizasiya ayırmaları, məsləhət xidməti xərci, informasiya xidməti xərci, auditor xidməti xərci, illik balansın dərc edilməsi xərci, xidməti nəqliyyat xərci, nümayəndəlik xərci, kadr hazırlığı xərci, reklam xərci,

bank xərci, inkasator, rabitə, kənar təşkilatların xidmətinin xərci , işçilərin toplanması üzrə xərclər, müdafiə və yanğından qorumağa çəkilən xərclər, əsas fondların təmir xərci , binaların, avadanlıqların və inventarların saxlanması və icarəsi ilə əlaqədar xərclər, qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi xərcləri, az qiymətli tez köhnələn əşyaların köhnəlməsi, sosial sığorta fondlarına ödəmələr, sığorta fəaliyyəti ilə bağlı gəlirlərdən çıxılan digər xərclər.

Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclərə sığorta təşkilatlarının təkrarsığortaya qəbul etdiyi müqavilələr üzrə ödədiyi təkrarsığorta kommisyon mükafatları, sığortaçı tərəfindən ödənilən sığorta ödənişlərində təkrarsığortaçının ödənişdə olan payının ödənilməsi xərcləridir. Sair xərclərə aşağıdakılar daxildir:

- faiz xərcləri; əsas vəsaitlərdən və qiymətli kağızlardan gələn zərər; qeyri-maddi aktivlərdən və digər materiallardan gələn zərər; keçmiş illərin zərəri; məzənnə fərqi; fəlakət zamanı bağlanılmayan xərclər; vergi ödənişləri; təhsil müəssisəsinin xərci (hüquqi şəxslər üçün); yaşayış fondunun saxlanması və sosial-mədəni tədbirlər xərci; sosial xərclər.

Gəlirlərdən çıxılmayan xərclərə daxildir:

- qeyri-kommersiya fəaliyyəti ilə bağlı olan xərclər; əyləncə və yemək xərcləri; habelə işçilərin mənzil və digər sosial xarakterli xərcləri; fiziki şəxsin fərdi istehlak və ya əmək haqqının alınması ilə bağlı olan xərclər; faktiki ezamiyyə xərclərinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanına müəyyənləşdirdiyi normadan artıq olan hissəsi; qnunvericilikdə müəyyən edilmiş normadan artıq ayrılmış sığorta ehtiyatları.

Sığorta kompaniyalarının xərclərinin təsnifatı

Xərclərin növləri	Xərclərin təsnifatı		
	Əsas fəaliyyətə yönəldilən xərclər	Məqsədli təyinatlı olan xərclər	Həyata keçirilmə müddəti üzrə xərclər
İşlərin həyata keçirilməsi üzrə xərclər			
İnzibati təsərrüfat	Sığorta ilə bilavasitə əlaqədar olmayan xərclər	Müqavilənin vasitəli şəkildə həyata	Müqavilənin icra olunma prosesində

		keçirilməsi	
Komisiyon mükafatlar	Sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər	Müqavilənin hazırlanması və imzalanması	Müqavilənin icra olunma prosesində
Reklam üzrə xərclər	Sığorta ilə bilavasitə əlaqədar olmayan xərclər	Müqavilənin hazırlanması və imzalanması	Müqavilənin imzalanmasına qədər
Blankların hazırlanmasına sərf olunan xərclər	Sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olmayan xərclər		Müqavilənin imzalanmasına qədər
Sığorta ehtiyatlarına ayırmalar	Sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər	Müqavilənin həyata keçirilməsi	Müqavilənin icra olunma prosesində
Yenidən sığorta üzrə xərclər		Müqavilənin həyata keçirilməsi	Müqavilənin icra olunma prosesində
Kapital qoyuluşu üzrə xərclər	Sığorta ilə vasitəsiz şəkildə əlaqədar olmayan xərclər		
Sığorta ödənişi	Sığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan xərclər		Sığorta hadisəsinin baş verməsi zamanı

Əmlakın könüllü sığortası üzrə yığımların strukturunda böyük hissəni avtomobil nəqliyyatı vasitələrinin sığortası üzrə 21,41 milyon manat həcmində mükafat (4,58 milyon manat dəyərində ödəniş olmaqla), hava-nəqliyyat vasitələrinin sığortalanması üzrə ödəniş olmamaqla 5,51 milyon manat mükafat, habelə yanğın və digər risklərdən əmlakın sığortalanması üzrə 3,19 milyon manat mükafat (1,11 milyon manat həcmində ödənişlər), yüklərin sığortalanması üzrə 6,65 milyon manat mükafat (0,3 milyon manat ödəniş), yüklərin sığortalanması üzrə 2,06 milyon manata mükafat (50,47 min manat ödəniş) və s. təşkil edib.

2014-ci ildə mülki məsuliyyətin sığortalanmasının payına 4,33 milyon manat (0,18 milyon manat həcmində ödənişlər) düşüb. Fərdi sığortalanma üzrə

mükafatlar 6,73 milyon manat həcmində ödənişlər olmaqla 33,13 milyon manat təşkil edib. Bununla yanaşı, bədbəxt hadisələr və xəstəliklərdən sığortalanma üzrə yığımlar 1,77 milyon manat (219,67 min manat həcmində ödəniş), könüllü tibbi sığorta üzrə yığımlar 31,37 milyon manat (6,51 milyon manat məbləğində ödəniş), xaricə gedən vətəndaşların sığortalanması üzrə yığımlar 0,22 milyon manat (36,99 min manat həcmində ödəniş) təşkil edib. Ümumilikdə könüllü sığortanın bütün növləri üzrə mükafatların xüsusi çəkisi 2014-cü ilin yanvar-fevral aylarında ölkədə sığorta yığımlarının 78,29 faizini, kompensasiyaların payı isə sığortaçıların bütün ödənişlərinin 67,88 faizini təşkil edir.

Sığorta hadisələrinə görə ödənişlər isə 7,000,044.96 manat olmuşdur ki, ötən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə 59.11% artım deməkdir. Sığorta hadisələri üzrə ümumi ödənişlər isə, yığımlarla müqayisədə 12.98% olmuşdur.(11)

Sığorta hadisələri üzrə ödənişlərin ümumi həcmi 30,8% artaraq 122,804 mln. manata çatıb. Könüllü sığorta növləri üzrə daxilolmaların həcmi 26% artaraq 270,966 mln. manat təşkil edib. O cümlədən, həyat sığortası üzrə daxilolmaların həcmi 2,9 dəfə artaraq 43,891 mln. manata, qeyri-həyat sığortası üzrə 13,6% artaraq 227,075 mln. manata çatıb. İcbari sığorta növləri üzrə isə daxilolmalar 5,7% artaraq 134,707 mln. manat olub.

Daxilolmaların strukturunda ən çox sığorta haqqı «Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası» (69,211 mln. manat), «Tibbi sığorta» (65,432 mln. manat), «Avtonəqliyyat vasitələrinin sığortası» (56,859 mln. manat), «Əmlakın yanğından və digər risklərdən sığortası» (47,716 mln. manat), «Həyatın yaşam sığortası» (37,697 mln. manat), «İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığortası» (24,885 mln. manat), «Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası» (17,061 mln. manat), «Yüklərin sığortası» (15,752 mln. manat) növləri üzrə toplanılıb.

2014-cü ilin yanvar-mart ayları üzrə hesablanmış sığorta haqları və sığorta ödənişləri haqqında məlumat aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 2.1(*manatla*)

Sığorta sinifləri	Sığorta haqları	Sığorta ödənişləri
Könüllü sığortalar üzrə - cəmi:	87 139 403,81	19 855 171,16
<i>o cümlədən:</i>		
Həyat sığortası üzrə	20 838 264,44	1 414 978,74
<i>o cümlədən:</i>		
həyatın ölüm halından sığortası	3 218 999,15	165 497,07
həyatın yaşam sığortası	17 606 644,89	1 249 481,67
annuitet sığortası	0,00	0,00
əmək qabiliyyətinin sığortası	0,00	0,00
sağalmaz xəstəliklərdən sığorta	12 620,40	0,00
Qeyri-həyat sığortası üzrə	66 301 139,37	18 440 192,42
<i>o cümlədən:</i>		
Şəxsi sığorta	38 651 258,09	11 020 096,67
<i>o cümlədən:</i>		
fərdi qəza və xəstəlik sığortası	2 489 683,88	308 441,17
tibbi sığorta	35 795 000,80	10 650 207,28
səfər sığortası	366 573,41	61 448,22
Əmlak sığortası	27 649 881,28	7 420 095,75

<i>o cümlədən:</i>		
Əmlakın sığortası	22 726 075,47	7 148 229,24
<i>o cümlədən:</i>		
əmlakın yanğından və digər risklərdən sığortası	5 213 913,04	397 442,81
avtonəqliyyat vasitələrinin sığortası	8 179 772,20	6 567 767,62
dəmiryol nəqliyyatı vasitələrinin sığortası	45 425,80	0,00
hava nəqliyyatı vasitələrinin sığortası	5 451 585,18	0,00
su nəqliyyat vasitələrinin sığortası	280 346,64	1 750,00
yüklərin (nəqliyyat) sığortası	3 180 346,33	118 045,33
kənd təsərrüfatı bitkiləri məhsullarının sığortası	25 291,00	22 659,00
kənd təsərrüfatı heyvanlarının sığortası	87 541,28	40 564,48
əmlakın sığortası ilə bağlı digər siniflər	261 854,00	0,00
<i>o cümlədən:</i>		
işçilərin dələduzluğu sığortası	261 854,00	0,00
pul və pul sənədlərinin saxtalaşdırılmasından sığorta	0,00	0,00
titul sığortası	0,00	0,00
Mülki məsuliyyətin sığortası	4 915 523,03	271 866,51
<i>o cümlədən:</i>		
avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası	273 190,11	202 477,64
dəmiryol nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası	0,00	0,00
hava nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası	1 803 142,96	0,00
su nəqliyyatı vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası	586 233,50	0,00
yük daşıyanın mülki məsuliyyətinin sığortası	935,00	0,00
mülki-hüquqi müqavilə üzrə mülki məsuliyyətin sığortası	219 309,37	0,00
peşə məsuliyyətinin sığortası	50 531,98	0,00
işəgötürənin məsuliyyət sığortası	77 729,15	2 908,97
ümumi mülki məsuliyyətin sığortası	1 904 450,96	66 479,90

hüquqi xərclərin sığortası	0,00	0,00
Kredit sığortası	8 282,78	0,00
<i>o cümlədən:</i>		
kreditlərin sığortası	8 282,78	0,00
Qarışıq maliyyə risklərinin sığortası	0,00	0,00
<i>o cümlədən:</i>		
əmlakın bazar dəyərinin düşməsi riskindən sığorta	0,00	0,00
işin dayanması ilə bağlı risklərdən sığorta	0,00	0,00
İcbari sığortalar üzrə - cəmi	30 803 278,37	8 714 576,64
<i>o cümlədən:</i>		
Həyat sığortası üzrə	9 838 664,08	505 623,89
<i>o cümlədən:</i>		
İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta	9 838 664,08	505 623,89
Qeyri-həyat sığortası üzrə	20 964 614,29	8 208 952,75
<i>o cümlədən:</i>		
nəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası	0,00	7 444,00
sərnişinlərin icbari sığortası	0,00	0,00
icbari ekoloji sığorta	0,00	0,00
yanğından icbari sığorta	0,00	0,00
MM deputatların icbari şəxsi sığortası	0,00	0,00
tibbi personalın AİDS-dən sığortası	0,00	0,00
hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası	3 216 788,00	1 547 270,00
məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası	2 309 917,00	190 803,00
dövlət qulluqçuların icbari sığortası	0,00	0,00
diplomatik nümayəndələrin icbari sığortası	0,00	0,00
auditorların peşə məsuliyyətinin icbari sığortası	3 595,50	0,00
daşınmaz əmlakın icbari sığortası	3 325 210,27	408 577,42

daşınmaz əmlakın istismarı ilə bağlı mülki məsuliyyətin icbari sığortası	97 883,70	0,00
avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası	12 009 061,82	6 054 858,33
sərnişinlərin icbari fərdi qəza sığortası	2 158,00	0,00
YEKUN	117 942 682,18	28 569 747,80

Mənbə: www.sigorta.maliyye.gov.az/ (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti) (31)

Ödənişlərdə ən çox vəsait «Tibbi sığorta» (46,162 mln. manat), «Avtonəqliyyat vasitələrinin sığortası» (27,960 mln. manat), «Avtonəqliyyat vasitəsi sahiblərinin mülki məsuliyyətinin icbari sığortası» (26,900 mln. manat) növləri üzrə ödənilib. Son 10 il ərzində toplanan sığorta haqları 8 dəfə, həmçinin sığorta ödənişləri 14 dəfə artmışdır. Bundan başqa, adambaşına düşən sığorta haqları 5 manatdan 37 manata kimi artmışdır. Əlbəttə, bütün bu göstəricilər Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik və davamlı inkişafı üçün düzgün seçilmiş strategiyanın, siyasi və iqtisadi kursun nəticəsidir. Hazırda Azərbaycanın sığorta bazarında 643 şəxs sığorta agentliyi fəaliyyət göstərir. Hazırda agent fəaliyyətilə 46 hüquqi, 597 fiziki şəxs məşğul olur.

2011-ci ildən etibarən sığorta agentlərinin sayı artmağa başlamış və bu da bilavasitə “İcbari sığortalar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. 2009-cu ildə 14 hüquqi, 187 fiziki, 2010-cu ildə 1 hüquqi, 62 fiziki, 2011-ci ildə 11 hüquqi, 108 fiziki, 2012-ci ilin ötən dövründə isə 20 hüquqi, 240 fiziki şəxs lisenziya alaraq sığorta agentliyi kimi fəaliyyətə başlamışdır.

Ayrı-ayrı şirkətlərə gəldikdə isə, ən çox ödəniş edən şirkət “Paşa Sığorta” şirkəti ASC 1,142,828.60 manat olmuşdur. Şirkəti yığımlar ilə müqayisədə isə, 5.11% olmuşdur. İkinci yerdə isə Azərbaycan Respublikası DSK şirkəti (1,020,827.00 manat) olmuşdur.

Ötən il Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları tərəfindən toplanan sığorta haqlarının ümumi həcmi 405,673 mln. manat təşkil edib ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 18,4% çoxdur.(20)

Hazırda sığorta şirkətlərinin xidmət paketinə 40-a yaxın sığorta növü daxildir. Bununla belə, Azərbaycanda təklif olunan sığorta xidmətləri inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə azlıq təşkil edir.

Çünki son illər dünyada sığorta elementlərinin tətbiqi mülkiyyətin bütün formalarını, ailə münasibətlərini əhatə edərək sığorta ilə maraqlananlar arasında xeyli genişləniş. İnkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanda sığorta məhsullarının çeşidinin az olması sığorta istehlakçıları üçün bu məhsulların cəlb ediciliyini azaldıb

2011-ci ilə qədər ümumi sığorta fəaliyyəti və həyat sığortası üzrə birgə fəaliyyət aparan sığortaçılar hər bir sahə üzrə ayrıca tələb olunan kapitalla malik olmalı idilər. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» qanuna uyğun olaraq yalnız ixtisaslaşmış şirkətlər həyat sığortası ilə məşğul olurlar. Hazırda sığorta sektorunda həyat sığortası üzrə 3 şirkət «Atəşgah Həyat» və «Qala Həyat», «PAŞA Həyat Sığorta» life şirkəti fəaliyyət göstərir. Lakin ixtisaslaşmış şirkətlərin yaranması heç də sektorun irəliləyişi demək deyil. Bazarın araşdırılması şirkətlərin təklif etdikləri sığorta xidmətlərinin bir çoxunun formal xarakter daşdığını göstərir. Bu sahədə eyni zamanda inhisarlaşma böyükdür. Məsələn, 2010-2011-ci illərdə Mərkəzi Bankı bütün sığorta məhsulları ilə «Paşa Sığorta»nın təmin etməsi qərara alınıb. «Paşa Sığorta» artıq tibbi sığorta ilə yalnız Mərkəzi Bankı deyil, eyni zamanda «Bank Respublika», «Bank Avrasiya», «AccessBank» və «Dəmirbank»ın heyətini də təmin edir. Maraqlıdır ki, «Bank Respublika» özü Bakı Sığorta Şirkətinin 51% səhminin sahibi, həmçinin Bankın səhmdarlarının da həmin Sığorta Şirkətində səhm payı olduğu halda işçilərinin tibbi sığortası üçün «Paşa Sığorta»nı seçib. Eyni zamanda ölkədə fəaliyyət göstərən nəhəng şirkətlər – SOCAR, BP Azərbaycan, Coca-cola kimi şirkətləri də sığorta məhsullarına olan ehtiyaclarını ödəmək üçün «Paşa Sığorta» ilə müqavilə imzalayıblar.

Rəsmi statistikaya görə, sığorta bazarı son 6-7 ildə öz fəaliyyətinin intensiv inkişaf dövrünü yaşayıb. (5)

2014-cü ilin yanvar-mart ayları üzrə hesablanmış sığorta haqları və sığorta ödənişləri haqqında məlumat aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 2.2
(manatla)

Sığortaçının adı	Sığorta Haqları	Sığorta Ödənişləri
“A-Qroup Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 621 088,42	1 441 656,02
“AXA MBASK” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	4 135 630,92	2 195 792,66
“Alfa Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 195 144,16	435 387,04
“AtaSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 098 830,79	758 649,03
“Atəşgah Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	15 050 314,59	1 417 569,75
“Atəşgah” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	7 325 472,77	2 970 437,00
“AzSığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	8 746 924,75	2 073 309,58
Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Kommersiya Şirkəti	8 037 075,00	2 940 365,00
“Azərbaycan Sənaye Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 364 237,14	657 319,83
“Azərqarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	304 417,16	47 418,42
“Bakı Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	560 104,46	588 889,53
“Başak İnam Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	933 664,09	443 573,89
“Beynəlxalq Sığorta Şirkəti” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 849 082,76	1 540 807,27
“Buta Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 159 894,03	632 304,86
“Era Trans Sığorta” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	238 593,22	102 993,73
“Günay Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	97 081,29	16 720,42

“Mega Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 550 452,21	259 735,44
“Paşa Həyat Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	9 091 802,43	432 803,88
“Paşa Sığorta” Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	27 422 010,79	6 387 872,39
“Qala Həyat” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	6 534 811,50	70 229,00
“Qarant Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	1 195 928,06	528 992,46
“Rəvan Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	669 589,94	220 294,45
“Standard Insurance” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	3 312 835,69	1 605 521,58
“Xalq Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 670 874,79	668 261,72
“Çartis Azərbaycan” Sığorta Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	40 395,21	272,00
“İPƏK YOLU SİĞORTA” ASC	7 522 408,24	9 562,63
“Əmrah Sığorta” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	211 762,97	114 694,25
"Royal Sığorta" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti	2 254,80	8 313,97
YEKUN	117 942 682,18	28 569 747,80

Mənbə: www.banker.az

2014-cü ilin ilk rübündə Azərbaycanın 28 sığorta şirkəti tərəfindən 117,94 milyon manat sığorta haqları hesablanıb. Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidmətinin hesabatına görə, hesablanmış sığorta haqları ötən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə 15,74 milyon manat və ya 15,4% çoxdur. Birinci rübdə sığorta şirkətlərinin ödənişləri 25,4 milyon manat təşkil edib, bu da ötən ilin birinci rübü ilə müqayisədə 3,16 milyon manat və ya 12,4% çoxdur.

Yanvar-mart ayları ərzində könüllü sığortalar üzrə 87,14 milyon manat, icbari sığortalar üzrə isə 30,8 milyon manat sığorta haqları hesablanıb. Ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə könüllü sığortalar üzrə hesablanmış sığorta haqları 13,1 milyon manat və ya 17,7%, icbari sığortalar üzrə isə 2,62 milyon manat və ya 9,3% artıb.

Sığorta bazarında artım əsasən könüllü həyat və tibbi sığortanın hesabına baş verib. Birinci rübdə könüllü həyat sığortası üzrə hesablanmış sığorta haqları 20,8 milyon manat təşkil edib ki, bu da ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 8,7 milyon manat və ya 72% çoxdur. Tibbi sığorta üzrə hesablanmış sığorta haqları isə müqayisə olunan dövrdə 4,2 milyon manat və ya 13,3% artıb.

2013-cü ilin ilk rübündə Azərbaycanın sığorta şirkətləri avtonəqliyyat vasitələrinin sığortası üzrə 8,18 milyon manat sığorta haqları toplayıblar. Bu da 2013-cü ilin birinci rübü ilə müqayisədə 25,2% azdır. Halbuki, sığorta şirkətləri ötən ilin ilk rübündə avtonəqliyyat vasitələrinin sığortası üzrə 10,94 milyon manat sığorta haqqı toplayıblar. (17)

2.2. Sığorta təşkilatlarında maliyyə sabitliyini şərtləndirən amillər və onun sistemli təhlili

Sığorta müasir iqtisadiyyatın unikal bir sahəsi kimi risklərin peşəkar idarə edilməsi ilə bilvasitə bağlı olub, ilk növbədə istehsalın və həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin təminatı rolunu oynayır və bu baxımdan sığortaçını maliyyə sabitliyi sığorta təşkilatının öz fəaliyyətini və inkişafını fasiləsiz olaraq davam etdirilməsinə imkan verən aktivlərinin və öhdəliklərinin optimal keyfiyyətinin və kəmiyyətinin saxlanılmasını səciyyələndirir.

Maliyyə sabitliyi sığortaçının gəlirlərinin balanslaşdırılmasına və ya gəlirlərinin xərclərdən çox olmasından aşkar edilir. Sığortaçının maliyyə sabitliyinin əsas başlıca əlaməti onun ödəmə qabiliyyətidir, yəni sığorta təşkilatının malik olduğu özünün pul öhdəliklərini vaxtında və tam həcmdə icra etmək qabiliyyətidir.

Sığorta təşkilatının maliyyə vəziyyəti bir çox amillərdən asılıdır. Bu onunla şərtləşdirilir ki, sığortaçını fəaliyyəti bir neçə elementdən-bilavasitə sığorta əməliyyatlarının aparılmasından, maliyyə ehtiyatlarının investitsiyaya yönəldilməsindən hər hansı təsərrüfatçılıq subyektinin funksiyaları üçün xüsusi fəaliyyətinin müəyyənləşdirilməsi, kreditlərin alınması, büdcə ilə hesablaşmalar və

s. ibarətdir. Beləliklə, sığorta təşkilatının fəaliyyət göstərməsinə onun maliyyə vəziyyətinə təsir göstərən üç amil - sığorta riski, investitsiya və ümumi maliyyə riski təsir edir. Öz növbəsində sığorta riski bir sıra amillərdən asılı olan sintetik anlayış hesab edilir. Sığortaçının maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə təsir göstərən amilləri iki qrupa-xarici və daxili amilə bölmək olar:

Xarici amillər sığorta təşkilatından, onun işinin səmərəliliyindən asılı olamayan amillərdir. Bu qrupa daxil olan amillər xarici mühitin sığortaçıya təsir etməsinin nəticəsidir. O cümlədən, onlara müxtəlif iqtisadi, siyasi amillər, qanunverici baza və s. aiddir.

Xarici amillərdən fərqli olaraq daxili amillər sığorta təşkilatının konkret fəaliyyətindən asılıdır. Onların arasından aşağıdakıları ayırmaq olar:

1. anderrayter siyasəti.
2. tariflərin müəyyən edilməsindəki siyasət.
3. zəruri olan miqdarda sığorta ehtiyatlarının mövcud olması.
4. xüsusi kapitalın kifayət etməsi
5. təkrarsığorta sistemindən istifadə edilməsi
6. investitsiya fəaliyyəti.

Anderrayter siyasəti – bu sığorta təşkilatını fəaliyyəti ilə bağlı sığorta müqavilələrinin bağlanması ilə əlaqədardır. Maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi məqsədilə sığortaçılar başlanılacaq müqavilələr üzrə sığorta riskinin dərəcəsini diqqətlə qiymətləndirməli, sığorta hadisələrinin baş vermə ehtimalını, gözlənilən zərərin maksimum məbləğlərini hesablamalı və onlardan asılı olaraq verilmiş obyektin sığorta edilməsinin bu cür sığortanın şərtlərinin mümkünlüyü və qeyri-mümkün olması barədə qərar qəbul etməlidir.

Tariflərin müəyyən edilməsi sahəsindəki siyasət bağlanılacaq müqavilə üzrə sığorta riski dərəcəsini sığorta tarifləri kəmiyyətinə müvafiq aparılmasından ibarətdir. Sığortaçının maliyyə sabitliyi üçün bu siyasətin rolu onun maliyyə ehtiyatlarının əsas mənbəyinin sığorta haqqlarının olmasıdır ki, onların da həcmi sığorta müqavilələrinin sayından, sığorta məbləğlərinin miqdarından və sığorta tariflərinin kəmiyyətindən asılıdır. Beləliklə bir çox hallarda sığorta təşkilatının gəlirlərinin kəmiyyəti sığorta tariflərinin miqdarından asılıdır. Sığortaçı

sığortalıları cəlb etmək məqsədilə mütəmadi olaraq tarifləri aşağı salarsa, onda onun topladığı sığorta haqları ödəyəcəyi sığorta ödənişləri miqdarından xeyli aşağı olar ki, bu da sığorta fəaliyyətini zərərlə həyata keçirilməsinə səbəb olar. Digər tərəfdən də sığortaçı tariflərin miqdarını artırıqda başqa sığorta təşkilatlarında sığortalanmaq istəyən bir çox müştərilərini itirə bilər.

Sığorta ehtiyatları sığortaçının sığorta ödənişlərini həyata keçirməyin əsas mənbəyidir və bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə onun öhdəliklərinin kəmiyyətini əks etdirir. Ona görə də sığorta ehtiyatlarının miqdarı və strukturu sığorta təşkilatının götürdüyü öhdəliklərə ciddi sürətdə müvafiq olmalıdır ki, gələcəkdə veriləcək sığorta ödənişlərini təmin edə bilsin. Sığorta ehtiyatlarının kifayət etməyən həcmdə formalaşdırılması sığorta təşkilatını ehtiyatlarının artırılması ilə onun vergiyə cəlb etmə mənfəətinin azaldılmasına səbəb olur.

Xüsusi kapital sığortaçını sığorta ehtiyatları vəsaitləri çatışmadıqda öz öhdəliklərini təmin etmək qabiliyyətinin əlavə mənbəyi hesab edilir və o cümlədən aşağıda göstərilən səbəblərə görə yaradıla bilər:

- İxtisas kadrların çatışmaması, bağlanılacaq sığorta müqavilələri üzrə risklər dərəcəsinin dəqiq qiymətləndirilməsi imkanı, uçot təşkilindəki xərclər və başqa subyektiv amillər;
- Bağlanılacaq sığorta müqavilələri üzrə sığorta riskinə müvafiq olmayan tariflərdən istifadə edilməsi;
- Sığorta hadisələrinin baş vermə tezliklərinin və ya sığorta ödənişlərinin orta məbləğlərinin - tariflərinin istifadə edilməsi;
- Müvəffəqiyyətsiz investisiya fəaliyyəti görə sığorta ehtiyatlarını örtən aktivlərin dəyərinin azaldılması;

Sığortaçının maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi üçün onun xüsusi vəsaitlərini kəmiyyəti apardığı sığorta əməliyyatlarının həcminə müvafiq olmalıdır. Sığorta təşkilatının imkanlarından yüksək olan öhdəliklər təkrarsığortaya verilməlidir. Təkrarsığortaçının mahiyyəti sığortaçının sığorta müqavilələri üzrə qəbul etdiyi sığorta ödənişlərinin verilməsi cəhətdən onun maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədilə başqa sığorta təşkilatları ilə bağladıkları sığorta müqavilələri üzrə öhdəliklərin yenidən bölüşdürülməsindən ibarətdir.

Sığorta medotu ilə vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi xüsusiyyətləri sığortaçılara sığorta əməliyyatlarından başqa onlara mənfəət gətirən investitsiya fəaliyyətini həyata keçirməyə imkan verir. Eyni zamanda sığortaçılar xeyli dərəcədə pul və maliyyə bazarlarında investitsiya risklərinə məruz qalırlar. Bu onları kifayət qədər ehtiyatlı investitsiya siyasəti yetirməyə məcbur edir. Əks təqdirdə onlar investitsiya fəaliyyətindən zərərə məruz qalmasına risk edir.

Sığortaçının maliyyə sabitliyini təmin edən əsas amillərdən biri də ödəmə qabiliyyətini təmin edən normativlərdir. Ödəmə qabiliyyətinin təmin edən normativlər “ Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda öz əksini tapmışdır. Sığortaçının ödəniş qabiliyyətinin olması onun sığorta müqaviləsi üzrə sığorta etdirən və ya sığorta olunmuş şəxsə sığorta məbləği və yaxud sığorta ödənişinin ödənilməsi üzrə vəzifəsinin vaxtında icrasına əsaslanır. Məhz sığorta təşkilatının ödəniş qabiliyyətinə Dövlət Sığorta Nəzarəti orqanı tərəfindən onun əsas nəzarət obyektinə çevrilməsinə şərait yaradır. Bu növ nəzarət sığortaçıların maliyyə sabitliyini xarakterizə edən maliyyə hesabatının yoxlanılması və müəyyən olunmuş göstəricilərə riayət olunması üsulu ilə həyata keçirilir. Sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyini şərtləndirən əsas amillərdən biri də onun sərbəst aktivlərə malik olmasıdır.

Aktiv dedikdə sığortaçının əsas vəsaiti, material pul vəsaiti, və eləcə də maliyyə qoyuluşunda olan əmlakı başa düşülür. Sərbəst aktiv dedikdə sığortaçının gələcək öhdəçiliklərdən azad olan mülkiyyəti başa düşülür. Sığortaçının sərbəst aktivlərinin faktiki ölçüsü ödənilmiş nizamnamə kapitalı, əlavə kapital, ehtiyat kapitalı, keçən illərin və hesabat ilinin bölüşdürülməmiş mənfəəti, yığılma fondunu, sosial sahə üzrə fondunu, istehlak fondunu, həcminə görə azaldılmış qeyri-maddi aktivlərin ödənilməsi zərərləri də daxil etməklə şəxsi kapitalın məbləği kimi hesablanır. Öz ödəmə qabiliyyətini təmin etmək üçün sığortaçı aşağıdakı normativlərə əməl etməlidir:

- sığortaçının öz vəsaitinin sığorta haqları məbləğinə (təkrarsığortaya verilmiş təkrar sığorta haqları çıxılmaqla) 16%-ə az olamayan nisbət
- bir müqavilə üzrə öhdəliklərin maksimum həcmi sığortaçının öz vəsaitinə 10%-dən çox olmayan nisbəti

- sığortaçının öz vəsaitinə onun aktivləri ilə müqavilə öhdəliklərinin məbləği arasında fərq aid edilir. Bu zaman aktivlər hesablanarkən faktiki verilmiş sığorta ödənişləri nəzərə alınmır.
- sığortaçı bu normativlərə öz aktivlərini tamamlanması öhdəliklərinin müvafiq hissəsinin təkrarsığortaya verilməsi və ya sığorta əməliyyatlarının azaldılması yolu ilə riayət etməlidir.

Sığortaçının maliyyə sabitliyini təmin edən əsas amillərdən biri də sığorta təşkilatının sığorta ehtiyatlarına malik olması və xüsusi təminatdır. Xüsusi təminat, xüsusi təminat barədə tələblər, xüsusi təminatdan istifadə, xüsusi təminat kimi saxlanılan dəyərlilər barədə müddəalar müvafiq olaraq “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda öz əksini tapmışdır.

Müasir dövrdə sığortaçıların maliyyə sabitliyini təmin edilməsi üçün dövlət nizamnamə kapitalının minimum səviyyəsini müəyyən edir. Belə ki, Nazirlər Kabinetinin qərarına əsasən, indi sığortaçıların nizamnamə kapitalının minimum məbləği 2010-cu ilə qədər 2 milyon manat müəyyən edilmişdir. Qeyd etdiyimiz kimi sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyinin qorunmasında nizamnamə, əlavə və ehtiyat kapitalı əsas rol oynamış və onların məbləğləri ilbəil artaraq, məcmu kapitalın strukturunda əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. (bax cədvəl.6,7)

Göründüyü kimi Respublika üzrə sığortaçıların nizamnamə kapitalı məcmu kapitalın 90,3%-ni təşkil edir ki, bu da sığortaçıların maliyyə bazarında maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində xüsusi rol oynayır.

Cədvəl 2.3

	2000	2004	2006	2008	2010	2012	2014
Məcmu kapital-cəmi	100	100	100	100	100	100	100
O cümlədən							
Nizamnamə kapitalı	52,5	87,6	87,8	83,3	89,8	92,4	90,3

Əlavə kapital	7,0	9,8	10,2	15,0	9,2	7,2	9,3
Ehtiyat kapitalı	40,5	2,6	2,0	1,7	1,0	0,4	0,4

Göründüyü kimi Respublika üzrə sığortaçıların nizamnamə kapitalı məcmuu kapitalın 90,3%-ni, yəni əsas hissəsinin 63,778 milyon manat təşkil edir ki, bu da sığortaçıların maliyyə bazarında maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində xüsusi rol oynayır.

2.3. Sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və diversifikasiyalı yerləşdirilməsinin qiymətləndirilməsi

Sığorta ehtiyatları məqsədli təyinatla malik olan pul vəsaitlərinin məcmusudur. Məlumdur ki, sığortaçının da əsas vəzifəsi baş vermiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar sığorta ödənişlərinin verilməsindən ibarətdir ki, bu məqsədlə də sığortaçılar xüsusi təyinatlı ehtiyatlar yaradırlar. Bu ehtiyatlar sığorta haqqları hesabına yaradılır və qəbul edilmiş sığorta ödənişlərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə istifadə edilir. Sığorta ehtiyatlarının yaradılması, yerləşdirilməsi və istifadəsi sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi olduğundan bu ehtiyatların mahiyyətinin düzgün başa düşülməsi və onun tərkib hissələrinin bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə sığortaçıların qəbul etdikləri öhdəliklərə müvafiq olaraq düzgün müəyyənləşdirilməsi sığorta işində ciddi məsələlərdən biridir.

Maliyyə sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi, bank və sığorta xidmətinin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, habelə sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi, həmin şirkətlərin kapitallaşma

səviyyəsinin stimullaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 2008-ci il tarixli “Bankların, sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması haqqında” Qanununa uyğun olaraq sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilən hissəsi 2009-cu il yanvarın 1-dən 3 il müddətində mənfəət vergisindən azaddırlar.

Sığorta ədəbiyyatlarında sığorta ehtiyatları və sığorta fondu anlayışları bir-birindən fərqləndirilir. Bu fərqləndirməyə əsasən sığorta fondu ümumi ictimai məhsulun bir hissəsi olmaqla cəmiyyətin həyatında baş vermiş təbii fəlakətlər, qəzalar, bədbəxt hadisələr və s, nəticəsində dəymiş zərərlərin ödənilməsi üçün istifadə olunur. Sığorta ehtiyatları isə sığorta təcrübəsinin anlayışı olmaqla tamamilə konkretir və yuxarıda qeyd olunduğu kimi sığorta etdirənlərlə bağlanmış sığorta müqavilələri üzrə baxılan tarixə sığortaçının icra olunmamış öhdəliklərinin qiymətidir. Sığortaçının öz vəsaiti dedikdə, ödənilmiş nizamnamə kapitalı, əlavə kapital, bölüşdürülməmiş mənfəət, yığım fondu, sosial sahələr və istehlak fondu başa düşülür.

Milli sığorta bazarında fəaliyyət göstərən, sığortaçılar tərəfindən sığorta ehtiyatlarının yaradılması ilə əlaqədar onu da qeyd edək ki, bu ehtiyatlar (texniki ehtiyatlar) Dövlət Sığorta Nəzarəti orqanının 27.01.1994-cü il tarixli A-153 sayılı sərəncamına əsasən yaradıldı. Həmin sərəncama uyğun olaraq sığortaçılar həyat sığortası istisna olmaqla digər sığorta növləri üzrə daxil olan sığorta haqqlarının ən azı 50%, həyat sığortası üzrə daxil olan sığorta haqqlarından isə ən azı 70% sığorta ehtiyat fonduna ayırırdılar. Bu sərəncamla eyni zamanda daxil olan sığorta haqqlarının 2%-dən az olmayan miqdarda qarşısı alınma tədbirlərinə ayırmalar nəzərdə tutulmuşdur. Milli sığorta bazarında normativ metod 01.01.2009-cu il tarixə qədər mövcud olmuşdur. Beynəlxalq sığorta təcrübəsinin öyrənilməsi ilə əlaqədar olaraq 01.01.2009-cu il tarixdən başlayaraq milli sığorta bazarında normativ metoddan texniki ehtiyatların yeni metodlarla yaradılmasına keçilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Republikası Maliyyə Nazirliyinin 10 noyabr 2008-ci il tarixli

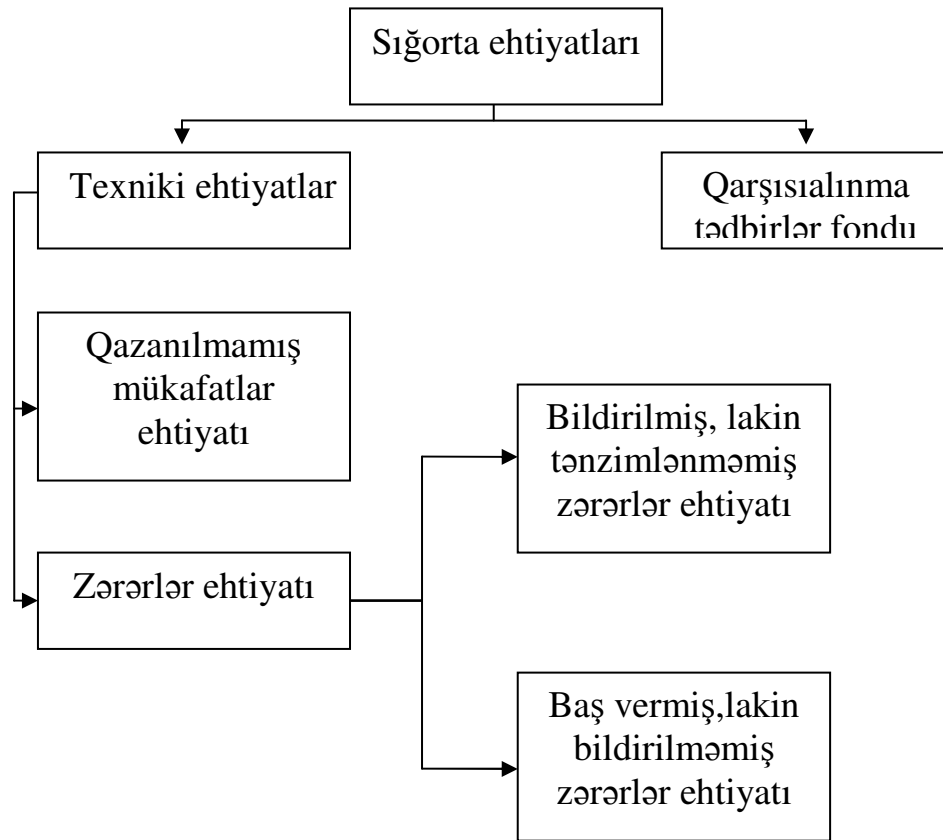
i-110 sayılı əmri ilə əvvəlcə “həyat sığortası” və “qeyri-həyat sığortası” üzrə sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması qaydaları təsdiq edilmişdir.

Həyat sığortası və qeyri-həyat sığortası növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması qaydası bir-birindən fərqlənir, lakin hər iki sığorta ehtiyatı sığortaçının deyil, sığortalıların vəsaiti hesab edilir və hesabat tarixinə başa çatmamış sığorta müqavilələrindən əmələ gələn öhdəliklər üzrə sığorta ödənişlərinin verilməsi üçün müəyyənləşdirilir. Qeyd edildiyi kimi bu qaydalar sığortaçılar tərəfindən sığorta müqavilələri üzrə qəbul edilən öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmi etmək üçün yaradılan sığorta ehtiyatlarının tərkibini, təyinatını və hansı formada yaradılmasını təyin edir. Sığorta ehtiyatları sığortaçılar tərəfindən sığortanın hər hansı bir növü üzrə ayrılıqda yaradılır. Sığorta ehtiyatlarının miqdarı hesabat tarixinə sığorta fəaliyyəti üzrə maliyyə göstəricilərinə müəyyən edilərkən hesablanır.

İndi isə sığorta növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının tərkibini nəzərdən keçirək. Sığorta təşkilatı aşağıdakı tərkibdə sığorta ehtiyatı formalaşdırır ki bunlarında tərkibinə texniki ehtiyatlar və qarşısız alınma tədbirləri fondu daxildir. Bu ehtiyatlar da, aşağıdakılara bölünür:

1. qazanılmamış sığorta haqqları ehtiyatı (bundan sonra QSHE adlandırılacaq) – sığortaçı tərəfindən qeyri-həyat sığortası sahəsindəki, hesabat tarixinə qüvvədə olan sığorta (təkrarsığorta) müqavilələri üzrə formalaşdırılır.;
2. uzunmüddətli öhdəliklər ehtiyatı (riyazi ehtiyatlar), (bundan sonra RE adlandırılacaq) – sığortaçı tərəfindən həyat sığortası sahəsindəki, hesabat tarixinə qüvvədə olan sığorta (təkrarsığorta) müqavilələri üzrə yaradılır;
3. zərərlər ehtiyatı;
4. baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı (bundan sonra BVBRE adlandırılacaq);
5. bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı (bundan sonra BTZE adlandırılacaq);

6. sığorta nəzarəti orqanının qeyri-həyat üzrə formalaşdırılmasını tələb etdiyi əlavə ehtiyatlar.

Qazanılmış sığorta haqqları yaxud da mükafat ehtiyatı dedikdə, hesabat dövründə qüvvədə olmuş sığorta müqavilələri üzrə daxil olmuş və qüvvədə olma müddəti hesabat dövrünün hüdudlarından (hesabat dövründən sonrakı dövr üçün də qüvvədə olacaq) kənara çıxan sığorta müqavilələrinə aid olan baza sığorta mükafatları başa düşülür.

Zərərlər ehtiyatı. Bildirilmiş, lakin tənzimlənməmiş zərərlər ehtiyatı sığortaçı tərəfindən hesabat və ya ondan əvvəlki dövrlərdə baş vermiş və ya baş vermə faktı haqqında qanunla və yaxud sığorta müqavilələri ilə müəyyən olunmuş qaydada sığortaçıya bildirilmiş, lakin sığorta hadisəsi ilə əlaqədar yaranmış zərərlərin tənzimlənməsi üzrə hesabat tarixinə icra olunmamış öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün yaradılır.

Baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı hesabat dövrü ərzində baş vermiş, hadisə haqqında qanunla və yaxud müqaviləyə uyğun olaraq sığortaçıya

bildirilməmiş sığorta hadisələri ilə əlaqədar yaranmış zərərlərin tənzimlənməsi üzrə xərclər də daxil olmaqla öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün yaradılır. Baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatı dörd rüb ərzində daxil olmuş baza sığorta mükafatının 10 faizi miqdarında hesablanır.

Qarşısılınma tədbirlər fondu. Qarşısılınma tədbirlər fondu baş verə biləcək sığorta hadisəsinin qarşısını almaq məqsədilə sığortaçılar tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçündür. Qarşısılınma tədbirlər fondunun tarif dərəcəsinin strukturunun nəzərdə tutulmuş faiz miqdarında sığorta müqavilələri üzrə hesabat dövründə daxil olmuş sığorta brutto mükafatlarından ayırma yolu ilə yaradılır

Riyazi ehtiyatlar. Riyazi ehtiyatlar həyat sığortası üzrə sığorta ehtiyatları adlanır. Bu ehtiyat qüvvədə olan sığorta müqavilələri üzrə sığortaçının öz öhdəliyini yerinə yetirilməsi üçün yaratdığı sığorta ehtiyatıdır. Bu ehtiyat hər bir sığorta müqaviləsi üzrə ayrı-ayrılıqda hesablanır. Ona görə də həyat sığortası üzrə ümumi riyazi ehtiyat ayrı-ayrı sığorta müqavilələri üzrə hesablanmış riyazi ehtiyatların cəminə bərabərdir.

Fəsil III. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatları maliyyəsinin sağlamlaşdırılması yolları.

3.1. Qlobal maliyyə böhranının sığorta təşkilatlarına təsiri

Dünya ölkələrində son dövrlərin ürək açan olmasa da, ən aktual və ən populyar kəlməsi “böhran” kəlməsi oldu. Belə ki əvvəlcə dünyanın o tayında baş verən və 2007-ci ildə özünü tam aşkara çıxaran bu böhran dünya ölkələrini bir sıra çətinliklərlə üz-üzə qoydu. Qiymət indekslərinin aşağı düşməsi, işsizliyin və s. hadisələrin artması böhranın yaratmış olduğu mənfi təsirlərdir ki, indiki dövrdə də dünya ölkələri bu böhrandan əziyyət çəkir. Qlobal maliyyə böhranı bütün dünya ölkələrinə təsir göstərdiyi kimi Azərbaycan Respublikasından da yan ötüşməmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2009-cu ilin yanvar ayının 16-da, 2008-ci ilin sosial-iqtisadi yekunlarına həsr edilən müşavirədə böhranın xarici faktor kimi iqtisadiyyatımıza təsir göstərdiyini bəyan etmişdir. Ölkə başçısı bildirmişdir ki, 2009-cu ildə bizim başlıca vəzifəmiz ondan ibarət olacaqdır ki, dünya maliyyə və iqtisadi böhranının Azərbaycanı mümkün mənfi təsirinin nəticələrini minimuma endirək. Hələlik böhranın nə zaman başa çatacağı ilə bağlı konkret proqnozlar yoxdur və güman edilir ki, böhran 2010-ci ilin ortalarında davam edəcək. Qeyd etdiyimiz kimi 2007-ci ildən bu yana ipoteka kağızları ixracı sayəsində Amerikada baş qaldıran bu böhrana qarşı son 2-3 il ərzində milyard dollarlarla vəsait xərclənsə də, onun qarşısını almaq tam da mümkün olmamışdır. Son 2-3 ilə nəzər salsaq görərik ki, ABŞ böhranının qarşısını almaq və iqtisadiyyatı dirçəltmək üçün 1 trilyondan artıq maliyyə vəsaiti, Rusiya böhrana qarşı 1 trilyon rubl yəni 700 milyard dollar, Böyük Britaniya maliyyə böhranı ilə mübarizəyə 1,5 trilyon avro, vəsait ayırmasına baxmayaraq hələ də böhranın nəticələrini aradan qaldırmağa nail olmamışlar. Yunanıstan isə bu yaxınlarda ölkə iqtisadiyyatını dirçəltmək üçün 120 milyard dollar borc almaq istədiyini bəyan etmişdir. Bir sıra ölkələr yaranan bu maliyyə böhranına qarşı bir sıra anti-böhran proqramları irəli sürmələrinə baxmayaraq, böhranın təsiri hələ də özünü göstərməkdədir.

Bildiyimiz kimi bu böhran dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarını böyük zərbə endirdi və iqtisadiyyatda mühüm rol oynayan bank sektoruna da öz mənfi təsirini göstərdi. Banklarla sıx bağlılığı olan və iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsi sayılan sığorta bazarı da bu böhran nəticəsində bir sıra problemlərlə üzləşdi. Bu baxımdan Azərbaycan böhrandan yan qaçmağa çalışsa da bu böhran iqtisadiyyata qismən də olsa öz təsirini göstərdi. Respublika qismən də olsa iqtisadi enmədən qaça bildi, hərçənd ki iqtisadi inkişaf templəri bir qədər zəiflədi, amma bu, təbii prosesdir. Deyildiyi kimi bank sektoru ilə sıx bağlı olan sığorta sektoru faktiki olaraq çoxdandır gözlənilən vəziyyətlə üzləşdi. İndi biz sığorta təşkilatlarında sığorta haqqlarının yığımını yarım illər və illər üzrə müqayisə etsək görərik ki, qlobal iqtisadi böhranın yarandığı dövrdən xüsusilədə 2008-ci ildən sonrakı dövrdən iqtisadiyyata və iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsi olan sığorta bazarına təsir göstərdiyinin şahidi olarıq. Sığorta bazarında ən çox sığorta haqqlarının azalmasının problemləri daha çox könüllü sığorta növləri üzrə müşahidə olunurdu. Belə ki, 2009-cu ilin yarım illiyində bu göstərici 2008-ci ildəki göstəricidən xeyli fərqlənir. Ümumilikdə sığortanın könüllü növü üzrə sığorta haqqı 108 mln 486,85 min manat təşkil edib bu da ötən illə müqayisədə 16,7% azalma deməkdir. Həyat sığortası üzrə 2009-cu ilin ilk yarımilliyində 397,99 min manat yəni 2,5 dəfə azalma müşahidə olunub. Statistik göstəricilərə əsasən 2009-cu ildə həyat sığortası üzrə 897,32 min manat sığorta haqqı toplanmışdır ki bu da 2008-ci illə müqayisədə 105,42 min manat, yəni 11% azalmaya gətirib çıxarmışdır.

2009-cu ildə sığorta haqqı yığımlarındakı azalma fərdi qəza sığortası növü üzrə də müşahidə olunurdu. Əgər 2008-ci ilin analoji dövründə sığortanın bu növü üzrə yığımların həcmi 16 milyon 709 min manat təşkil edirdisə, 2009-cu ilin yekunu üzrə bu rəqəmin cəmi 5 milyon 517 min manata bərabərdir və bu da, 3 dəfə azalma deməkdir.

Qeyd etdiyimiz kimi kimi banklar 2007-2008-ci illərdə Azərbaycanda avtomobil kreditləşdirilməsini böyük həvəslə həyata keçirirdilər. Lakin bu zaman həmin kreditləri sığortalayan sığorta şirkətlərini də yaddan çıxarmırdılar.

Məsələ burasındadır ki, banklar vətəndaşların aldıkları avtomobillərə orta hesabla 3-5 il müddətinə, daha çox 5 illik kredit verirdilər. Bu halda kreditdə həmçinin 5 il müddətinə sığortalanmalı idi. Lakin sığorta şirkətləri sığorta haqqını 5 il əvvəlcədən almağa üstünlük verirdilər, yəni avtomobili alan şəxs sığorta haqqını bir illik deyil, bütün kredit müddəti üçün ödəməli idi. Sadə dillə desək, pulu əvvəlcədən almaqla, sığortaçı müqaviləyə görə 5 il ərzində məsuliyyət daşmalıdır. Avtomobil alınması üçün çox sayda kredit verildiyi halda sığortaçılar bu boşluqları yeni kredit əməliyyatları hesabına örtmək imkanı əldə edirdilər, yəni bir növ özünə məxsus spiral alınırdı.

Lakin 2008-ci ilin üçüncü rübünün sonlarından başlayaraq banklar praktiki olaraq istehlak kreditləşdirmələrini, o cümlədən avtomobil kreditləşdirməsini də məhdudlaşdırdılar və bununla da sığortaçıları onların əsas daxil olma mənbələrini kompensasiya etməkdən məhrum etdilər.

Buna sübut olaraq avtonəqliyyat vasitələrinin sığortası üzrə sığorta haqqı yığımlarının 2008-2009-cu il göstəricilərini müqayisə etmək olar. Sığortaçılar tərəfindən yığılan sığorta haqlarının həcmindəki müəyyən azalma gözlənilən idi.

Əgər sığortalanmanın bu növünə görə 2008-ci ilin 9 ayı ərzində 47,6 mln manat alınmışdırsa, 2009-cu ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində sığortanın bu növünə görə sığortaçıların portfeli 23,9 mln manat, daha doğrusu, 2 dəfədən artıq zəifləmişdir.

2009-cu və 2008-ci illərin müvafiq göstəricilərini müqayisə etdikdə görürük ki, 2008-ci ildə sığorta təşkilatları 56 milyon 902 min manat sığorta haqqı toplamışlarsa, 2009-cu ildə bu göstərici 31,268 milyon manat təşkil etmişdir. Burada da 25,634 milyon manat yəni 46% azalma müşahidə olunduğunu aydın şəkildə görürük

Bütövlükdə, 2009-cu ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində sığortaçıların ən çox sığorta haqqı topladıqları 9 sığorta növü üzrə yığım 94,6 mln və ya dövr ərzində bütün sığorta haqlarının 72,6%-ni təşkil edir. Bir il əvvəl isə sığortanın həmin bu növlərinə görə sığortaçıların yığını-132,4 mln manat və ya bütün sığorta

haqlarının 90,4%-ni təşkil edirdi. Beləliklə bir il ərzində sığortaçılar sığortanın bu növləri üzrə 37,8 mln manat itiriblər.

Kredit və qarışıq maliyyə risklərinin sığortasına nəzər saldıqda isə görürük ki, 2008-ci ildə sığorta daxil olmaları kredit üzrə 831,37 min manat təşkil etdiyi halda 2009-cu ildə 658,40 min manat, qarışıq maliyyə risklərinin sığortası üzrə 2008-ci ildə 18,53 min manat olduğu halda, 2009-cu ildə 6.23 min manat təşkil etmişdir.

İndi biz bütün bu sığorta növlərini ümumilikdə yarım illər və illər üzrə müqayisə etsək görürük ki, 2009-cu ilin birinci yarım ilində Azərbaycanda sığortaçılar 79 mln 890,33 min manat sığorta mükafatı toplamışdır ki, bu da ötən ilin yanvar-iyun ayları ərzində yığılan məbləğdən 18.4% azdır. Operativ göstəricilərə görə, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən sığorta şirkətləri 2008-ci ilə nisbətən 2009-cu ilin yanvar-sentyabr aylarında sığorta yığımını 11,1% yəni 130 mln 180,82 min manata qədər azaltmışlar. Ümumilikdə 2009-cu ildə sığorta haqlarının yığımını 2008-ci illə müqayisədə etsək burada 9% yəni 15 milyon 959 min manatadək azalmanın sahidi olacağıq. Qeyd etmək lazımdır ki, əgər sığortaçılar sığortanın bu növləri üzrə həcmnin saxlanmasına müvəffəq olsaydılar, onda bu gün bazarda 11% azalma yox, 10-15% artım qeydə alınardı .

Və beləliklə qlobal iqtisadi böhranın sığorta təşkilatlarına necə təsir etdiyini sığorta haqlarının azalmasında aydın şəkildə görürük. Bununla başlıca səbəbi maliyyə böhranının təsiri nəticəsində dünya iqtisadiyyatının dinamik inkişafının zəifləməsi, işsizliyin artması, əhalinin pul gəlirlərinin kəskin şəkildə azalması nəticəsində alıcılıq qabiliyyətinin zəifləməsi, sığorta olunanlarının sayının da kəskin şəkildə aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. İqtisadiyyatın dinamik inkişafını təmin edən və stimullaşdıran və bir maliyyə aləti kimi sığortanın düşdüyü bu ağır vəziyyətdən çıxmaq üçün ilk növbədə insanlarda sığortaya qarşı inam yaradılmalıdır və sığorta təşkilatı ilə müqavilə bağlayan sığortalıya qarşı bir sıra güzəştlərin edilməsi və ən çoxda reklamlara yer verilməsi daha zəruridir.

3.2. Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət nəzarətinin optimallaşdırılması istiqamətləri

Qeyd edildiyi kimi digər təsərrüfat fəaliyyətindən kəskin şəkildə fərqlənən sığortaçının fəaliyyəti, istehsal prosesinin fasiləsizliyini təmin edən və müxtəlif təsadüflər nəticəsində dəyən zərərlərin ödənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətdir. Təbiətin dağıdıcı qüvvələrin təsiri bir sıra hallarda faciəli xüsusiyyətlərə malik olur ki, bu da maddi ehtiyatların və insan həyatının itkiləri ilə nəticələnir. Belə şəraitdə fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının əhəmiyyəti artır. Bu hər şeydən əlavə mürəkkəb təsərrüfat əlaqələri ilə əhatə olunmuş elmi-texniki inqilab dövründə risklərin həcmi və miqyasının artması ilə əlaqədardır.

Fəaliyyətinin sosial məsuliyyətli olması sığortaçının dövlət tərəfindən nəzarətə alınmasını zəruri edir. Sığorta nəzarəti orqanı yalnız sığortaçıların deyil, təkrarsığortaçıların və sığorta vasitəçilərinin də fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir. Sığorta nəzarəti orqanı eyni zamanda sığorta fəaliyyətini tənzimləmək üçün normativ hüquqi bazanın, yəni qanun layihələrinin hazırlanmasında, qaydaların və digər tənzimləyici sənədlərin qəbul edilməsində, daha ümumi forma kimi sığortaçının maliyyə vəziyyətinin tədqiq olunmasında və onun sığorta etdirən şəxs qarşısındakı, müqavilə öhdəçiliyinin qəbul edilməsi üçün ödəniş qabiliyyətinə malik olmasında öz əksini tapmış və ixtisaslaşmış bir orqandır.

Dövlət sığorta nəzarətinin əsas və tənzimləyici rolu, sığorta etdirən şəxslərin etibarlı müdafiəsini təmin edən 3 əsas funksiyanın yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur.

Sığorta müqavilələrinin bağlanması ilə əlaqədar olan fəaliyyətin həyata keçirilməsinə razılıq verən qeydiyyatın aparılması- dövlət nəzarətinin birinci və əsas funksiyadır. Sığortaçılar fəaliyyət göstərmək üçün qeydiyyatdan keçməlidirlər ki, qeydiyyat sığortaçının peşəkarlıq səviyyəsini və onun maliyyə vəziyyətini müəyyən edir. Qeydiyyat aktı, dövlətin sığorta nəzarəti orqanları tərəfindən

müvafiq icazə və yaxud lisenziyanın sığortaçıya verilməsi ilə rəsmiləşdirilir. Sığorta təşkilatının qeydiyyatdan keçməsi onun lisenziyalaşdırılmasını zəruri edir. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 25 dekabr 2007-ci il Qanununun maddələrinə əsasən Azərbaycan Respublikasında sığorta, təkrarsığorta, sığorta agentləri və ya sığorta brokerləri fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyən şəxs *sığorta nəzarəti orqanından müvafiq lisenziya* almalıdır.

İkinci funksiya aşkarlığın təmin olunmasıdır. Dövlət nəzarəti orqanı sığorta fəaliyyəti ilə peşəkar səviyyədə məşğul olan hər bir sığorta təşkilatının maliyyə vəziyyəti haqqında tam və dolğun informasiyanın nəşr etdirilməsinə nəzarəti həyata keçirməsidir. Aşkarlığın təmin olunması sığorta fəaliyyəti haqqında qanunvericilik aktları vasitəsilə həyata keçirilir.

Üçüncü funksiya-hüquq qaydalarına riayət etməkdən ibarətdir. Dövlət sığorta nəzarəti orqanı qanun pozuntularına görə istintaqa başlamaq, sığortaçıların maraqlarına zidd fəaliyyət ilə məşğul olan şəxslərə qarşı inzibati ölçülər tətbiq etmək və ya istintaq işini məhkəməyə təqdim etmək hüququna malikdir. Dövlətin sığorta nəzarəti orqanı, sığortaçıların operativ-maliyyə fəaliyyətinin yoxlanılması üzrə bir sıra səlahiyyətlərə malikdir.

lisenziyanın verilməsiylə və yuxarıda qeyd olunanlarla bərabər, dövlət orqanının nəzarətində olan sığorta təşkilatı öz fəaliyyətini həyata keçirmək üçün ilk növbədə maliyyə sabitliyinə malik olmalıdır. Bu o deməkdir ki, müştərilərinə qarşı olan bütün öhdəliklərini vaxtı-vaxtında yerinə yetirmək üçün sığorta şirkətlərinin sərəncamında daim lazımı məbləğdə maliyyə vəsaiti olmalıdır. Əks halda hər hansı sığorta təşkilatının iflasa uğraması nəticəsində çoxlu sayda insanların, habelə müəssisələrin hüquqları pozula bilər. Bunun qarşısının alınması üçün qanunvericilikdə sığortaçının maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin qorunub saxlanması ilə bağlı normativlər, kapitalların minimum məbləğinə qoyulan tələblər, habelə sığortalılardan toplanan sığorta haqlarının etibarlı investisiya edilməsi qaydaları və s, müəyyən edilir ki, bütün bunlara riayət edilməsi sığorta nəzarəti orqanının nəzarəti altındadır.

Sığortaçıların bu qaydalara və digər müvafiq qanunlara əməl edib-edilməməsini, eləcə də maliyyə sabitliyinin qanunvericiliyə uyğun təmin edilib-edilməməsini müəyyən etmək üçün nəzarət orqanı şirkətlərdən hesabat alır, onlarla müntəzəm yoxlamalar aparır.

Sığorta nəzarəti orqanı həm də sığortaçıların rəhbər vəzifələrində çalışan şəxslərin uyğunluğu məsələsini də nəzarət edir ki, hər bir sığorta təşkilatı da öz rəhbərlərini təyin etməzdən əvvəl nəzarət orqanı həmin vəzifəli namizədlərin təhsili və iş təcrübəsinin uyğunluğunu, iqtisadi və mülkiyyət sahəsində cinayətlər törədib-törətməməsini müəyyən etmək üçün araşdırma aparır. Bundan sonra həmin şəxslər sığorta haqqında biliklərini təsdiq etmək üçün müvafiq imtahan verməli olurlar. Yalnız bu halda sığorta nəzarəti orqanı imtahandan uğurla keçən, qanunvericilik normalarına uyğun təhsilə və iş təcrübəsinə malik olan namizədin müvafiq rəhbər vəzifəyə təyin olunmasına razılıq verir.

Sığorta mənafeələrinə zidd sığorta müqavilələrinin bağlanmasının qarşısını almaq məqsədilə sığorta nəzarəti orqanı şirkət tərəfində hazırlanan sığorta qaydalarının qanunvericiliyə və sığortalıların mənafeəyini pozmayan təcrübəyə uyğunluğuna nəzarət edir. Qeyd olunduğu kimi sığorta qaydaları müqavilənin tərkib hissəsidir. Bu səbəbdən onun şərtlərinin qanunvericiliyə və onun maraqlarına uyğun olması tələb olunur. Sığortaçı hər hansı bir sığorta məhsulunu təklif etməzdən əvvəl ona aid sığorta qaydalarını nəzarət orqanına göndərir. Qaydalar bu orqan tərəfindən nəzərdən keçirilərək razılaşıdırıldıqan sonra sığortaçı həmin qaydalar əsasında müqavilələr bağlamaq hüququnə malikdir.

Sığortaçı öz fəaliyyətində qanunvericiliyin və ya sığorta nəzarəti orqanının tələblərini pozduqda, nəzarət orqanı ona qarşı sanksiyalar tətbiq edir, yəni dövlət nəzarəti orqanı sığorta təşkilatında ciddi qanun pozuntuları aşkar edərsə, bu zaman lisenziyanın qüvvəsinin məhdudlaşdırılması, dayandırılması, hətta ləğvi barədə qərar verir.

Beləliklə dövlət nəzarət orqanı qanunvericilik normaları çərçivəsində sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə ümumi nəzarəti həyata keçirərək, dövlətin iqtisadi maraqlarının qorunmasında bilavasitə yaxından iştirak edir.

3.3.Sığorta təşkilatları maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi və Azərbaycanın sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi yolları

Əsrlərdən gələn və təkmilləşib iqtisadi münasibətlər sistemində xüsusi bir yerə malik olan sığorta bazarı bu gün də öz aktuallığını artırır və böyük bir maliyyə qrupu kimi iqtisadi inkişaf prosesinə daha dərinə nüfuz etməyə başlamışdır. Burada sığortaçının maliyyə ehtiyaclarının sığorta xidmətlərinin göstərilməsi üçün mühüm əhmiyyət kəsb etməsi ilə əlaqədar sığortaçı sığorta işinin təşkili və bilavasitə onun həyata keçirilməsi üçün sığorta fondu vasitələrini formalaşdırır və bundan zərərlərin ödənilməsi, özünəməxsus xərclərin həyata keçirilməsində geniş istifadə edilir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə problemləri və onların aradan qaldırılması yollar sığorta şirkətlərini düşündürən və vacib məsələlərdən biridir. Bu baxımdan milli sığorta bazarında iştirak edən sığortaçılar qanunvericilik çərçivəsində məqsədli fəaliyyət göstərərək maliyyə probleminin aradan qaldırılmasına və daha təminatlı sığortaçı adını qazanmağa çalışırlar. Sığorta fəaliyyətinin böyük xərclərlə həyata keçirildiyini nəzərə alaraq bu problemin aradan qaldırılması daha qabarıq şəkildə özünü biruzə verdiyini görürük. Bazar münasibətləri şəraitində sığortaçılar bir qayda olaraq özlərinin xüsusi fondlarından və eləcə də sığorta fondlarında olan vəsaitlərdən bilavasitə iqtisadiyyatda investitsiya fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Burada sığortaçılar özləri üçün vəsaitin daxil olmasının iki nisbi variantına malik olurlar. Bunlardan birincisi sığorta təminatı olan vəsaitin dövriyyəsi, yəni investitsiya fəaliyyəti ilə, digəri isə sığorta tədiyyələri hesabına daxil olan vəsaitlərdən ibarətdir. Sığorta şirkətləri bazar iqtisadiyyatı şəraitində yalnız xərclərin bağlanması deyil eyni zamanda mənfəətin olması barəsində fikirləşirlər. Bu vaxt sığorta şirkətləri sığorta əməliyyatları

nəticəsində daha çox mənfəətin götürülməsi barəsində fikirləşməlidir. Çünki bu vaxt artıq sığortaçı və sığorta etdirən arasında olan qarşılıqlı münasibətlərin ekvivalentlik prinsipi pozulmuş olur. Belə ki, sığorta işində və onun formalaşmasında “mənfəət” termini şərti olaraq qəbul edilir. Sığorta əməliyyatlarında əldə olunan mənfəət normal maliyyə nəticəsi olmaqla sığorta təminatı üçün xərclər qarşılığında gəlirlərin çoxaldılması kimi başa düşülür. Bununla belə sığorta əməliyyatları nəticəsində gəlirlər kifayət qədər çox ola bilər, ancaq bu sığorta şirkətlərin üçün heç də oreintir ola bilməz. Yada saxlamaq lazımdır ki, sığortaçının fəaliyyətini effektivliyi mənfəətin gəliri ilə müəyyən olunmayaraq eyni zamanda bu xidmətlər sferasında onun vətəndaşlara və ya onların əmlakına dəymiş ziyanın necə, nə vaxt və nə qədər ödənilməsi ilə bilavasitə əlaqədar olur.

Lakin sığorta sahəsində mənfəətin yoxluğu zamanı da yekun nəticələr müsbət ola bilər. Sığorta tarifiinin təşkili zamanı mənfəət yüklənmədə “ötürülür”, lakin obyektiv səbəblərin təsir altında faktiki mənfəət digər amillərin hesabına təşkil olunur. Formalaşma mənbələrinə əsasən o aşağıdakılardan ibarətdir:

- zərərliyin azaldılmasında alınan mənfəət (buna tariflərdə nəzərdən keçirilənlərin əksinə olaraq sığorta məbləğlərinin faktiki zərərliyi hesabına nail olunur);
- idarəetmə məsrəflərinə qənaətdən alınan mənfəət (o idarəetmə məsrəflərinin tempinin sığorta haqqlarını inkişaf tempindən geridə qalması zamanı təşkil olunur);
- investitsiyadan alınan mənfəət (o sığorta ehtiyatlarının vəsaitlərinin qoyuluşundan alınan əlavə mədaxilin hesabına təşkil olunur);
- tarif üzrə mənfəət. Tarifin tənzimlənməsi bir qayda olaraq mənfəətin hesabına həyata keçirilir.

Hazırda sığortaçının vəsaitləri iqtisadiyyatın istənilən sahəsinə qoyula bilər, yəni birbaşa investitsiya, qiymətli kağızlar, daşınmaz əmlak kimi və s. yerləşdirilə bilər. Buradan gələn gəlirlə vasitəsilə sığortaçılar sığorta işinin inkişaf etdirilməsi və müəyyən xərclərin kompensasiya edilməsində istifadə edə bilərlər. Beləliklə də,

güman etmək olar ki, sığorta xidmətləri sahəsində sığorta şirkətləri aşağı tarfi qiymətlərlə öz sığorta fəaliyyətlərində normal rentabelliği saxlaya bilərlər. Bununla bərabər sığorta yuxarıda qeyd olunan vəsait qoyuluşları hesabına əldə etdikləri gəlirlə bir sıra xidmətlərdən də istifadə edə bilərlər. Qeyd edək ki, sığorta fəaliyyətini genişləndirilməsində sığortaçıların maliyyə sabitliyinin möhkəmlənməsində və onların daha çox mənfəət əldə etməsində dövlətin yeritdiyi vergi siyasətinin də mühüm əhəmiyyəti var. Maliyyə sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi sığorta xidmətlərinin keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılması habelə sığorta və təkrarsığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi və həmin təşkilatların kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 2008-ci il tarixli “Bankların, sığorta və təkrarsığorta təşkilatlarının kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması haqqında” Qanunu ilə 2009-cu ilin yanvarın 1-dən 3 il müddətində sığorta və təkrarsığorta təşkilatının mənfəətin nizamanmə kapitalının artırılmasına yönəldilən hissəsi mənfəət vergisindən azad olurlar.

Mənfəətə tətbiq edilən vergi dərəcəsinin aşağı salınması sığorta təşkilatlarının maliyyə problemlərinin həllində mühüm addımlardan biridir. Hal-hazırda tətbiq edilən mənfəət vergisinin 22%-dən 20%-ə endirilməsi sığorta təşkilatlarının fəaliyyətini stimullaşdıran başlıca amillərdən biridir.

Maksimal vergi dərəcəsinin 20%-ə kimi enməsinə baxmayaraq, vergi qoyuluşunun bir çox problemləri sığorta təşkilatları üçün həll olunmamış qalmışdır. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

1. bütün qeyri-sığorta əməliyyatlarına 18% ƏDV tətbiq olunur. Bu da öz növbəsində sığorta xidmətlərinin bahalanmasına və vergi qoyuluşuna dair potensial bazarın ixtisarına səbəb olur.

2. Mənfəətdən vergi qoyuluşunun güzəştləri sığorta işinin spesifik cəhətlərini nəzərə almır.

3. Sığorta xidmətlərindən ibarət məstəflərin tərkibi məhdud olaraq qalır. Onun tərkibinə sığorta məbləğinin ödənilməsi və sığorta ödənişi, ehtiyat fondlarına vəsaitin ayrılışı, bilavasitə sığortanın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar digər

məsərəflər daxildir. Eyni zamanda sığorta infrastrukturunun inkişafına yönəldilən sığortaçının xərclərinin əsas elementləri nəzərə alınmır.

4. Sığorta xidmətlərindən istifadə zamanı müəssisələrin marağının artması üçün onların maya dəyərinin tərkibinə nəinki məsuliyyətinin icbari növləri üzrə sığorta haqqını, eləcə də müasir şəraitdə xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edən sığortanın kollektiv növləri üzrə mükafatlardan (həyat sığortası, müəssisələrin ləğvi zamanı sığorta və ştatların ixtisarı zamanı sığorta) şamil etmək mümkündür.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik bir çox dövlətlərdə sığorta xidmətlərinin əsas növləri dolayı vergi qoyuluşuna məruz qalmırlar. Çünki onlar əhalinin, müəssisələrə və digər təsərrüfat subyektlərinin sığorta müdafiəsində əsas sosial funksiyanı yerinə yetirirlər. Bütünbunlardan əvalə olaraq onlar pul dövriyyəsinin möhkəmləndirilməsinə yardım götürür və maliyyə ehtiyatlarının bir hissəsinə investisiyaya, eləcə də, iqtisadiyyatın digər sahələrinə yönlədirlər. Bizim fikrimizcə sığorta təşkilatlarını vergi dərəcələrinin təkmilləşdirilməsi sığorta işində mənfəətin təşkilinin spesifik xüsusiyyətlərini və strukturunu nəzərə almağa imkan verəcəkdir. Bu da öz növbəsində sığorta məsuliyyətinin artmasına, sığorta xidmətlərinin inkişafına stimullaşdırılmasına və keyfiyyətini yüksəldilməsinə yardım göstərəcəkdir.

Qeyd edək ki nizamnamə kapitalı da sığorta təşkilatlarının maliyyə problemlərinin həllində mühüm məsələlərdən biridir. Nizamnamə kapitalının çox böyük həcmdə olması sığorta təşkilatlarına daha böyük risklər qəbul etməsinə imkan verir və bunun nəticəsində də sığorta təşkilatının daha çox sığorta haqqın daxil olur. Nizamnamə kapitalının kifayət həcmdə olması onun təminatlı fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan Dövlət Sığorta Nəzarəti orqanı tərəfindən nizamnamə kapitalına tələblər irəli sürülür.

1 yanvar 2015-ci il tarixinə olan məlumata əsasən ölkədə fəaliyyət göstərən 28 şirkətin məcmuu nizamnamə kapitalı 193,778 milyon manata bərabər olmuşdur. Azərbaycan Respublikası sığorta təşkilatlarının ilkin məlumatlarına görə bu göstərici keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 52% çoxdur.

Xatırladaq ki, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Sığorta şirkətinin minimum nizamnamə kapitalını müəyyən edilməsi haqqında” 2001-ci il tarixli Qərarına uyğun olaraq sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının minimum həddi 2 milyard azm, təkrarsığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının minimum məbləği 5 milyard azm müəyyən edildi. Beləki 2004-cü ilin sonuna kimi ölkədə fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının minimum nizamnamə kapitalı 0,5 milyon manat olmuşdur. Bundan başqa hər il sığorta təşkilatları bu göstəricini 100 min AZN, təkrarsığorta şirkətləri üçün isə 92 milyon AZN artırmaqla 2010-cu il yanvar 1-nə onu müvafiq olaraq 1 milyon və 2 milyon AZN-ə çatdırıldı. Qanuna əsasən yeni yaranmış sığorta təşkilatları üçün isə nizamnamə kapitalı 2 milyon AZN olmalıdır.

Qeyd edək ki, sığorta şirkətlərində maliyyə probleminin yaxşılaşdırılmasına dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətlə yanaşı, şirkətlərin özlərinin həyata keçirdiyi bir sıra tədbirlər də mühüm təsir göstərir. Bunlara misal olaraq tarif dərəcələrinin düzgün qoyulmasının, təkrar sığorta sistemindən istifadə edilməsini, investisiya fəaliyyətinin səmərəli təşkil olunmasını, daha çox müştəri cəlb etmək üçün marketinq siyasətinin işlənilməsinə hazırlanmasını və s. misal göstərmək olar.

Sığorta şirkətləri risin bir hissəsini təkrar sığortaya ötürməklə sığorta hadisəsi baş verən zaman ödənilməi olan böyük məbləğdə pul vasitələrinin azaldılmasına nail olur. Bu da sığortaçının maliyyə probleminin yaxşılaşmasına səbəb olur. Bu məqsədlə milli sığorta bazarında təkrar sığorta risklərinin qəbul edilməsində iştirak etmək üçün maraq göstərən xarici təkrar sığorta şirkətləri və onların maliyyə vəziyyətləri və digər təkrarsığortaçılara əlaqəli işləmələri barədə dövrü mətbuatda məlumatlar verilməsi, sığorta risklərinin təkrar sığorta əməliyyatları üzrə təkrarsığortaçıları arasında bölüşdürərkən franşiza məbləğinin sığortaçının qismən də olsa xeyrinə yönəldilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bundan başqa təkrar sığortaya verilmiş sığorta müqavilələri üzrə sığorta hadisələrinin baş vermə ehtimalını və sığorta növlərindən asılı olaraq sığortaçının öz məsuliyyətində şəxsi tutum paylarının artırılması qarşıda duran mühüm amillərdən biridir. Sığorta şirkətlərinin maliyyə probleminin həllinə düzgün işlənilib

hazırlanmış marketing siyasəti müsbət təsir göstərir. Belə ki, sığorta marketingi sığortaçının kommersiya fəaliyyətinin idarə olunması və sığorta xidmətləri bazarının tədqiq olunması metodudur. Marketing sığorta kompaniyası tərəfindən kapital qoyuluşu üzrə proqramların formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə təşkilatın strukturunun formalaşması, işçi qüvvəsi, satış forma və üsullarının istifadə olunmasına dair qərarların qəbul edilməsinə dair sığorta şirkətinə yardım göstərir və eləcə də təmin olunmamış tələbatları aşkara çıxarır, tələbatların formalaşdırılması prosesini tədqiq edir və sığortaçının kifayət qədər gəlir əldə etməsi və sığorta etdirən şəxsin faydası üçün kampaniyanın ehtiyatlarından rəşional şəkildə istifadə edir.

Azərbaycanda sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi yolları danışarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda sığorta münasibətlərinin inkişafı beynəlxalq aləmdən təcrid olunmuş şəkildə mövcud ola bilməz. Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri əsasında fəaliyyət göstərən hər bir sahəsi kimi sığorta biznesi də son illər xeyli inkişaf etmişdir. Buna misal olaraq onlarla sığorta təşkilatlarının yaranmasını, sığortanın yenio növlərinin tətbiqini qeyd etmək olar. Hal-hazırda əhali, müəssisə və dövlətə əmlak marqalarına sığorta müdafiəsinin tətbiq olunması üçün böyük imkanlar vardır. Azərbaycanın sığorta bazarı potensial imkanlara görə prespektivləri maliyyə bazarlarından biridir. Ölkəmizdə sığorta xidmətlərinin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə və sığorta etdirənlərin tələb və təkliflərini nəzərə almaqla həyata keçirilməsi, sığorta məbləğlərinə tətbiq olunan tarif dərəcələrinin düzgün seçilməsi, hesablanmış sığorta haqları üzrə güzəşt faizlərinin verilməsi və sığorta bazarı üzrə dövlət tənzimlənməsinin günün tələblərinə uyğunlaşdırmaqla gücləndirilməsi sığorta xidmətinin yüksəlməsinə şərit yaratmışdır.

Mövcud dövrdə sığortanın inkişaf etdirilməsində əhalinin sosial durumunun günbəgün yüksəlməsi, fəaliyyət göstərən iri müəsisə və təşkilatların sayının çoxalması, sığorta işini bilən ixtisaslı kadrların hazırlanması, sığorta qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi mühüm istiqamətlərdən biridir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunan xarici investitsiyaların

ölkə daxilində fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatları tərəfindən sığortalanması üçün onların maliyyə imkanlarının artırılması və dünya sığorta bazarında ödəmə qabiliyyəti və etibarlıq reytinglərin artmasını və xarici dövlətlərin təkrarsığortaçılar ilə mükəmməl əməkdaşlıqların qurulması sahəsində atılan addımlar az bir zamanda sığorta bazarının sürətli inkişaf edəcəyini göstərir.

Sığorta şirkətlərinin respublika ərazisi üzrə qeyri mütənasib yerləşməsi sığorta bazarı üçün mühüm problemlərdən biridir. Lakin bu problemlər də yavaş-yavaş öz həllini tapmaqdadır. Belə ki, regionların iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramı hazırlandıqdan sonra və fermer təsərrüfatının inkişaf etməsi, əhəlinin sosial durumunun nisbətən yaxşılaşması bu regionlarda da sığortaya marağı artmışdır.

Sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi və tənzimlənməsində peşəkar sığorta kadrlarının olması əsas amillərdən biridir. Bu məqsədlə Maliyyə Nazirliyinin təklifi və təşəbbüsü ilə 2002-ci tədris ilindən başlayaraq Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində sığorta ixtisası qrupunun yaradılması qərara alınmışdır.

Iqtisadiyyat bütövlükdə dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində sığorta münasibətləri də bu proseslərdən kənar qala bilməz. Belə ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin o cümlədən Azərbaycanın da xarici əlaqələrinin inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri də müasir beynəlxalq təsərrüfat əlaqələrində fəal iştirak etmək, global geoiqtisadi məkanda baş verən yeni proseslərə adekvat reaksiya göstərilməkdir. Son illər bütün dünyada iqtisadi inteqrasiyanın genişlənməsi və dərinləşməsi prosesləri nəzərə çarpır.

Ölkəmizin sığorta bazarı beynəlxalq və ya hər hansı digər sığorta bazarına inteqrasiyanın həyata keçirilməsi üçün bir sıra şərtlər təmin olunmalıdır:

1. inteqrasiya olunan elementlərin iqtisadi inkişaf və bazar yetkinliyi səviyyəsinin identikliyi
2. coğrafi yaxınlıq və tarixən mövcud olan iqtisadi, siyasi, mədəni və digər əlaqə və münasibətlər
3. inteqrasiya olunan ölkələrin qarşısında qoyulan daxili və xarici iqtisadi əlaqələrin ümumiliyi

Azərbaycanın sığorta bazarının dünya sığorta bazarına inteqrasiyanın təmin olunmasının ilkin şərtlərindən biri ölkəmizin daxili bazarının inkişaf səviyyəsinin dünya bazarının inkişaf səviyyəsinə çatdırılmasıdır. Bunun üçün ilk növbədə xarici firmalarla iş əlaqələrinin genişləndirilməsi, onların təcrübəsinin mənirlənməsi, xarici sərmayədarların ölkənin sığorta bazarına investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması və bununla da yerli sığorta şirkətlərinin maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi, daha sonra daxili bazarın alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi təmin olunmalıdır. Ona görə də qanunauyğun haldır ki, ölkəmizdə sığorta münasibətlərinin təşəkkül tapmağa başladığı ilk dövrlərdə yerli şirkətləri ilə yanaşı xarici sərmayəli şirkətlər də sığorta bazarında fəal iştirak edir.

Inteqrasiya yolunda qarşıda duran əsas məqsəd daxili bazarın inkişaf səviyyəsini, sığortaçıların maliyyə sabitliyini yüksək həddə çatdırmaqdır. Daxili bazarın maliyyə sabitliyinin əsasını, bazarda fəaliyyət göstərən şirkətlərin bazar kapitalının, likvidli sığorta ehtiyatlarının həcmi müəyyənləşdirilir.

Qeyd olunduğu kimi ölkəmizin sığorta bazarının dünya bazarı ilə əlaqələri genişlənir və inkişaf edir. Bu zaman ölkə bazarın xarici bazara inteqrasiyası prosesi yalnız firmalar arasındakı münasibətlər, ayrı-ayrı müqavilələr və ya digər kortəbii yollarla deyil, həm də dövlət səviyyəsində zəruri tədbirlərin görülməsi təmin olunmalıdır. Çünki sığorta bazarında münasibətlər xalis bazar prinsiplərinə uyğun olaraq, xarici şirkətlər üçün tam açıqlıq şəraitində tam formalaşsın bilməz. Bu inkişaf etməkdə olan sığorta bazarına təhlükə yarada bilər. Ona görə də sığorta bazarının sərt dövlət nəzarətinə ehtiyac vardır. Ölkənin sığorta bazarının dünya sığorta bazarın ainteqrasiyası prosesində dövlətin yürütdüyü siyasət ilk növbədə daxili bazarın inkişaf etdirməyə və onun xarici şirkətlərdən rəqabətdən qorumağa istiqamətləndirir. Bu siyasətin reallaşması üçün dövlətin əl atdığı tədbirlər daxili bazarda fəaliyyət göstərən bütün şirkətlər üçün icbari xarakter daşıyır.

Azərbaycan sığorta bazarının formalaşması və onun bu günkü vəziyyətə gəlməsində “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanunun mühüm rolu vardır. Xarici hüquq və fiziki şəxslərin Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri ilə qanunvericiliyə uyğun olaraq ancaq birgə sığorta təşkilatları yaratmaq hüququ

vardır. Bu təşkilatların nizamnamə kapitalında xarici hüüüü şəxslərin məcmu iştirak payı 49%-dən çox ola bilməz.

Azərbaycan Respublikasında xarici sığortaçıların bliavasitə sığortaçı qismində fəaliyyəti qadağandır. Xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılan birgə sığortaçı və sığorta brokeri təşkilatında müdür və ya onun müavinlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmalıdır. Məqsəd etibarı ilə ölkənin daxili bazarında yerli sığorta şirkətləri mövqelərin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Daxili bazarda lamimi inkişaf səviyyəsinə nail olduqdan sonra xarici bazar inteqrasiya younda ciddi addımlar atmalıdır. İlk növbədə ölkəmizin üzv olduğu inteqrasiya blokları çərçivəsində münasibətlərə diqqət yetirməklazımdır.

Inteqrasiya blokları çərçivəsində ölkələr arasında iqtisadi münasibətlərin dərinləşməsi və genişlənməsinin bir neçə you vardır.

1. firmadaxili mübadilənin, qabaqcıl təcrübənin inkişaf etməsinə şərait yaradan transmilli korporasiyaların yaradılması və inkişafı
2. dövlətlərsarı beynəlxalq- hüquqi normalarla rəsmiləşdirilmiş beyməlxalq birliyin yaradılması istiqamətində millətlərarası razılaşıdırılmış tədbirlərin görülməsi

Beynəlxalq sığorta bazarına inteqrasiya prosesi yuxarıda sadalanan vəzifələri və məqsədləri həyata keçirmək üçün, ölkənin sığorta sisteminin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması sığorta sisteminin ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sferalarından birinə çevrilməsi, ölkənin vətəndaşlarının, sahibkarların ,milli biznesin eləcə də sığortya ehtiyac duyulan bütün sahələrin sığorta təminatı üçün zəruridir. Bu istiqamətdə aparılan siyasət öz bəhrəsini verməkdədir.

Milli sığorta bazarının beynəlxalq sığorta bazarının bir hissəsi olmaqla onun aktiv iştirakçısı olmasını beynəlxalq münasibətlərdə maksimum fayda əldə etməsini nəzərdə tutur. Lakin belə bir prespektiv nə qədər cəlbedici olsa da, bir sıra problemlərin parşıya çıxmasını proqnozlaşdırmaq olar. Konkret olaraq Avropa İttifaqı timsalında ümumi sığorta bazarının formalaşması zamanı yaranan problemləri göz önünə gətirərək Azərbaycan üçün onun istər regional iqtisadi qruplaşmalr, istərsə də dünya sığorta bazarına inteqrasiyası prosesində nə kimi

problemlərlə üzləşə biləcəyini təhlil edək. əvvəlcə vahid sığorta bazarının nə demək olduğunu təsəvvür edək. misal üçün Azərbaycan Respublikasının üzv olduğu hər hansı bir regional inteqrasiya blokun çərçivəsində formalaşmış (MDB, GÜÖAM, İƏT və s.) ümumi sığorta bazarının üzvü olduğunu güman edək. bunun üçün ən azı nə lazımdır:

1. ölkələr arasında sığorta qanunvericiliyinin uyğunlaşdırılması
2. sığortaçının seçilməsində milli ayrışdırılmanın aradan qaldırılması
3. sığortaçının ödəmə qabiliyyətinə nəzarətin yalnız baş ofisin qeydiyyatda olduğu ölkədən aparılması;
4. Ümumi sığorta bazarında həmin bazara üzv olan ölkələr arasında sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün bütün ölkələr tərəfindən qəbul olunan “vahid” lisenziyanın mövcud olması.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 9 fevral 2009-il tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyininin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” qərar qəbul olunmuşdur. Həmin fərman ilə sığorta fəaliyyətinin təşkili və aparılması sahələrində dövlət nəzarətinin və tənzimlənməsinin müasir tələblərə uyğun təşkilini təmin etmək məqsədilə Dövlət Sığorta Xidməti Nəzarəti yaradılmış və onun əsasnaməsi təsdiq olunmuşdur.

NƏTİCƏ

Çoxillik tarixə malik iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsi olan sığorta qədimdən bəri formalaşaraq bu günümüzdə kimi gəlib çıxmışdır. Sığorta bazarımızı dünya sığorta bazarı ilə müqayisə etsək görürük ki, Azərbaycanın sığorta bazarının tarixi daha qısa və inkişaf səviyyəsi isə aşağıdır. 17 ilik tarixə malik olan və Azərbaycanın müstəqillik qazanmasından sonra qanunvericiliyinin qəbul olunmasıyla iqtisadiyyatda öz yeni səhifəsini açmış olan sığorta sistemində dinamik inkişafın olmasına baxmayaraq hələ də problemlər yaşanmaqdadır. Dünya sığorta bazarına nisbətən Azərbaycanın sığorta bazarında sığorta əməliyyatlarının miqyası çox kiçik, mənimsənilmiş sığorta növlərinin sayı isə çox azdır. İnkişaf etmiş ölkələrinin ÜMD-də sığortanın həcmi onlarla faiz təşkil etdiyi halda Azərbaycanın sığorta bazarının Respublikanın ÜDM-də payı heç 1%-ə çatmır. Əslində 20 ilə yaxın müstəqilliyə malik olan bir Respublikanın sığorta bazarında əldə olunan nəticələrə məmnun olmağa dəyər. Lakin yuxarıda qeyd olunanlara nəzər saldıqda hələ də Azərbaycan Respublikasının sığorta bazarında bir sıra problemlərin olduğunu aydın şəkildə görürük. Bu problemləri araşdırsaq görürük ki:

1. Sığorta bazarının əsas problemlərindən biri Respublikada sığorta mədəniyyətinin aşağı səviyyədə olmasıdır. İnsanların əksəriyyəti hələ də Sovet dönəmindən miras qalmış düşüncə ilə sığortanın yalnız formal xarakter daşdığını və nahaq yerə pul xərcləmək kimi dəyərləndirirlər. Lakin bu hal sığorta bazarının genişlənməsinin xeyrinə dəyişməkdədir ki, bunun bariz sübutünü statistik rəqəmlərdən də aydın şəkildə görmək mümkündür.

- Ancaq sığorta mədəniyyətinin insanlara aşılması sığortaya olan müsbət fikrin yaramasına kömək edər;
2. Əhalinin sığorta haqqında məlumatsızlığı bazara inkişafına mənfi təsir edən problemlərdən biridir. Hətta sığorta müqaviləsi imzalayan insanların bir çoxu imzaladıqları müqavilənin məni ilə tanış olmur və müqavilə üzrə hüquq və vəzifələrini aydın şəkildə bilmirlər. Nəticədə əgər hər hansı bir hadisə baş verdikdə və müqavilənin şərtlərinə görə bu insanlara sığorta haqqı ödənilmədikdə, onlar bunu az qala sığorta şirkəti tərəfindən dələduzluq kimi dəyərləndirərək öz təcrübələrini digəri insanlarla bölüşürlər. Nəticədə bəzi insanlarda sığorta təşkilatlarına inamsızlıq yaranır. Sığorta təşkilatlarının reklam işləri ilə müqayisədə mövcud və potensial müştərilərini məlumatlandırmaq fəaliyyətinə daha az önəm verir və daha az vəsait xərcləyirlər. Hazırda Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi əhalinin sığorta haqqında biliklərinin artırılması və marifləndirilməsi sahəsində bir sıra addımlar atır.
  3. Azərbaycanın sığorta təşkilatlarının kapitallaşmasının aşağı səviyyə olması, sığorta bazarının daha da sürətlə inkişaf etməsinə mane olan səbəblərdən biridir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası sığorta qanunvericiliyinə əsasən sığorta şirkətlərinin bağladığı bir sığorta müqaviləsinin dəyəri onların nizamnamə kapitalının həcmi ilə əlaqədar məhdudlaşdırılır. Beləliklə, yerli sığorta təşkilatları böyük riskləri dünya səviyyəli təkrarsığorta təşkilatlarında broker qismində sığortalamağa məcbur olurlar və belə müqavilələrdən əldə olunan gəlirlərinin önəmli hissəsini xarici təkrarsığorta təşkilatlarına verirlər.
  4. Azərbaycanın sığorta təşkilatlarının bazara təklif etdiyi sığorta növlərinin çeşidinin az olmasıdır.
  5. Sığorta bazarının inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdən biri də sığorta sahəsində ixtisaslı kadrların çatışmamazlığıdır. Son illər bu sahədə artım dinamikasının olmasına baxmayaraq, bazarda hələdə mütəxəsis çatışmamazlığı hiss olunur.

6. Azərbaycan sığorta təşkilatlarının gəlirlərinin önəmli hissəsini “könüllü-icbari” sığorta müqavilələrindən əldə olunan gəlirlər tutur. Yəni insanlar könüllü sığorta növlərinə aid olan sığorta xidmətlərindən məcbur qalıb istifadə edirlər. Məsələn, bankdan kredit alaraq maşın və ya digər əmlak almaq istəyən şəxs həmin əmlakı sığortalamağa məcburdur, əks halda ona kredit verilmir. Həyat sığortası kimi bir segment Azərbaycanda demək olar ki inkişaf etməmişdir və təşkilatların sığorta gəlirlərinin çox az bir hissəsini təşkil edir.

7. Sığorta bazarının inkişafına təsir edən amillərdən biri də, insanların məlumatsızlığından istifadə edərək onların hüquqlarını kobud şəkildə pozurlar və nəticədə sığorta şirkətləri haqqında mənfi rəyin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Respublikada sığorta işinin inkişaf etdirilməsi və dünya sığorta sisteminə inteqrasiya olunması prosesinin sürətləndirilməsi, sığortalıların hüquq və mənafeələrinin qorunmasına təminatın yaradılması, gözlənilməz fəlakətlər, müxtəlif sferalarda baş verə biləcək bədbəxt hadisələr nəticəsində ölkənin iqtisadiyyatının eləcə də hüquqi şəxslərin və vətəndaşların əmlakına və əmlak mənafeələrinə vura biləcək zərərlərin ödənilməsinin təmin edilməsi, həmçinin sığorta işinə nəzarətin həyata keçirilməsi zəruridir.

Yuxarıda sadalanan bütün bu problemlərin, yəni sığorta mədəniyyətinin insanlara aşılması, əhalinin sığorta haqqında olan məlumatsızlığının aradan qaldırılması, ixtisaslı kadrların hazırlanması və s, bu kimi proseslərin aradan qaldırılması Respublikamızda sığorta sisteminin daha da inkişafına böyük təsir göstərir və cəmiyyətdə sığortaya qarşı müsbət fikrin yaramasına kömək edir.

Ümidvaram ki, diplom işində sürülən bu təkliflər təcrübədə öz əksini tapacaq və milli sığorta bazarının inkişafına öz müsbət təsirini göstərəcəkdir

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. «Sığorta fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2007
2. «Sığorta» Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktları Topplusu, Bakı 2005
3. N.N.Xudiyev «Sığorta işi», Bakı, Azər nəşr, 2003
4. B.Xankişiyev, P.N.Abdullayev, «Sığorta işi», Bakı, 2004
5. B.Xankişiyev «Sığorta fəaliyyətinin əsasları», Bakı, 2006
6. Akif Kərimov «Sığorta», Bakı, 2000
7. Б.Ю.Сербиновский, В.Н.Гарькуша «Страховое дело» Ростов – на – Дону, 2013
8. Ю.А.Сплетухов, Е.Ф.Дюжиков «Страхование», Москва, Инфра – М, 2014
9. В.В.Шахов, Ю.Т.Ахбледиани, «Страхование», Москва, ЮНИТИ, 2008
10. Александров А.А. «Страхование» М. Приор, 2013
11. Балабанов И.Т. «Страхование», 2004
12. Воблий К.Т. «Основы экономики страхования», Москва 2011
13. Журавлев Ю.М., Сеперж И.Т. «Страхование и перестрахование» Москва, 2009
14. Гвозденко А.А. «Основы страхования», Москва, 2007
15. Александрова Т.Г., Мещерякова О.В. «Коммерческое страхование», Москва 2012

16. Л.А.Орланюк – Малицкая, «Платежеспособность страховой организаций», М. «Анкил», 2010
17. «Qarant», sığorta curnalı, Bakı, 2005
18. «Maliyyə və uçot» curnalı, Bakı, 2012-2014
19. «Audit» curnalı, Bakı, 2010
20. Dövrü mətbuat
21. maliyye.gov.az. (Maliyyə Nazirliyinin İnternet səhifəsi)

Az.DİU MM-nin 630-cu qrup magistrantı MƏMMƏDZADƏ İLKİN VAHİDOĞLUNUN maliyyə ixtisası üzrə“ SİĞORTA TƏŞKİLATLARINDA PUL AXINLARININ FORMALAŞMASI PROBLEMLƏRİ”mövzulu dissertasiya işinin

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Bazar iqtisadiyyatının genişləndiyi, əmtəə istehsalçılarının sərbəstləşdiyi və beynəlxalq aləmə inteqrasiyanın sürətləndiyi müasir şərait maliyyə-kredit mexanizmində yeni yanaşmaların tətbiqini tələb edir. Maliyyənin mühüm tərkib hissəsini və yeni yanaşmalar içərisində əsas yerlərdən birini sığorta sferası tutur. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadiyyatını bazar münasibətləri qaydalarına uyğun qurmaq istəyən Azərbaycan Respublikası üçün də dövlətin suveren maraqlarını nəzərə alan və öz növbəsində xüsusi təsərrüfatçılıqla məşğul olan subyektlərə bu bazar münasibətləri şərtlərinin yaradılmasını nəzərdə tutan təsərrüfat fəaliyyətinin sığortalanması məsələsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sığorta iqtisadi anlayış olmaqla, iqtisadi fəaliyyət sahələrinin və cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır və bazar iqtisadiyyatı şəraitində özünü bu istiqamətdə daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Belə ki, müasir şəraitdə sığorta ölkənin investitsiya potensialının artmasına, dövlətin iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsinin təmin edilməsində, əhəlinin sosial iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında və s. geniş imkanlar yaradır.

Sığortaçının maliyyəsi bilavasitə sığorta müdafiəsinin göstərilməsi ilə bağlı fəaliyyətinin əsasını təşkil edir. Belə ki, sığortaçı sığorta fondu vəsaitini sığortalılara sığorta ödənişlərinin verilməsinə, sığorta ehtiyatlarının yaradılmasına və sığorta işinin təşkilinə yönəldir. Bundan əlavə sığortaçı sərbəst sığorta resurslarını iqtisadiyyatın real sektoruna investisiya etməklə, əlavə gəlirlər bazasını yarada bilər. Məhz bu baxımdan sığorta təşkilatlarının pul dövriyyəsi xalq təsərrüfatının digər sahələrindəki pul dövriyyəsindən əsaslı şəkildə fərqlənmiş olur. Nəzəri baxımdan sığorta təşkilatlarının pul dövriyyəsi özündə nisbi müstəqil 2 pul axınını birləşdirir:

1. Sığorta müdafiəsinin təşkili ilə bağlı pul axınları,
2. Bilavasitə sığorta işinin təşkili ilə bağlı pul axınları.

Sığorta müdafiəsi ilə bağlı pul axınları özü də 2 mərhələdən keçir:

1-ci mərhələdə sığorta fondu yaradılır və bölüşdürülür

2-ci mərhələdə isə sığorta fondu əlavə gəlir əldə edilməsi məqsədilə investisiyaya yönəldilir.

Sığorta müdafiəsi ilə bağlı pul dövriyyəsi sığortanın mahiyyətindən qaynaqlanır. Belə ki, bu dövriyyənin özünəməxsus xüsusiyyəti onun riskli olmasıdır. Yəni sığorta sığorta fondunun yaradılmasının əsasını zərər ehtimalı təşkil edirsə, sığorta fondunun istifadəsinin əsasını isə faktiki zərər məbləği təşkil edir. Beləliklə, sığorta fondunun yaradılması ehtimalı ilə faktiki zərərlərin ödənilməsi həcmi üst-üstə düşmədiyi üçün sığortaçının maliyyəsinin təşkilində özünəməxsus xüsusiyyətlər yaranmış olur.

Bu gün sığorta fəaliyyəti cəmiyyətin bütün sosial-iqtisadi sahələrini əhatə edən xidmətlər göstərir. Qloballaşan dünyada sığorta şirkətlərinin əməkdaşlığı, milli və iqtisadi mənafeləri nəzərə almaqla beynəlxalq sığorta bazarının formalaşması, qlobal iqtisadi sistemin yaradılmasında da mühüm rol oynayır. Ümumilikdə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdəki müxtəlifliyi tənzimləmək, nizamladmaq, vahid və qarşılıqlı sıx əlaqədə olan sistem yaratmaq üçün sığorta böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bununla əlaqədar olaraq maliyyə-kredit axınları da

daxil olmaqla bütün pul kütləsini özündə əks etdirən milli sığorta bazarının yaradılması respublikasının müasir reallığı üçün çox vacibdir.

Azərbaycan Respublikasında sığorta sisteminin inkişafının, sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının, sığorta vasitəçilərinin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin və prinsiplərinin habelə sığorta sahəsində dövlət tənzimlənməsinin və nəzarətinin hüquqi və iqtisadi əsaslarını müəyyən etmək məqsədilə «Sığorta fəaliyyətinin haqqında» Azərbaycan Respublikasının 25 dekabr 2007-ci ildə qanun qəbul olunmuşdur.

Hal-hazırda sığorta sferasının daha da inkişaf etməsi üçün yeni sığorta normativləri yaranmaqdadır. Son illərdə maliyyə münasibətlərinin mühüm tərkib hissəsi olan sığorta sistemində maraq xeyli artmışdır, ölkədə sığorta xidmətləri bazarının tənzimlənməsi və nəzarəti sahəsində dəyişikliklər edilmişdir. Azərbaycanda 28 sığorta şirkəti fəaliyyət göstərir. 2014-cü ilin yanvar-oktyabr ayları üzrə Azərbaycanda sığorta bazarı üzrə sığorta yığımları 359,619 mln. manat olmuşdur. Ötən ilin analoji dövrü ilə müqayisədə bu rəqəm 25.72% artmışdır.

Lakin, bütün bunlara baxmayaraq, ölkəmizdə sığorta sisteminin inkişafı səviyyəsini hələdə qənaətbəxş hesab etmək olmaz. Bu səviyyənin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından təkmilləşməyə böyük ehtiyacı vardır. Bu baxımdan sığorta sisteminin təşkili məsələlərinin öyrənilməsi aktuallığı özünü çox kəskin formada ortaya qoyur. Ona görə də tədqiqat mövzusu aktuallıq daşıyır və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Mövzunun elmi cəhətdən işlənilib hazırlanma dərəcəsi. Dissertasiya üzərində aparılan iş prosesində müəyyən edilmişdir ki, son dövrlərdə respublikada sığorta məsələlərinə dair məhdud sayda dissertasiya yazılmış, şəxsi, əmlak və məsuliyyət sığortası və s. ilə əlaqədar olan məsələlər tam şəkildə tədqiq olunmamışdır.

Sığorta işinin təşkili və fəaliyyəti məsələlərinə həsr edilmiş elmi əsərlərin müəllifləri kimi, əsasən, tanınmış sovet alimləri olan F.V.Konşini, E.V.Kolomini, M.A.Motilyovu, V.V.Rayxeri, L.İ. Reytmayı, M.K. Şermeniyovu, V.V.Şaxovu və b. göstərmək olar. Bazar iqtisadiyyatına keçid

şəraitində sığorta ehtiyatlarının idarə olunmasının çoxşaxəli problemlərinin müxtəlif aspektləri S.A. Abalov, A.A. Arxipova, Y.S. Buqacov, T.E. Qvarliani, E.F. Dyujikov, Y.A. Spletuxov, V.A. Suxov, P.A. T.A. Fyodorova, V.V. Şaxov və b. alimlərin elmi işlərində işıqlandırılmışdır.

D.D. Xempton, D. Çemiçovski, A.C. Kulyer, V. Maklayri, K. Stivenson və bu kimi xarici ölkə müəlliflərinin elmi əsərlərində sığorta ehtiyatlarının akkumulyasiya olunması və yerləşdirilməsi inkişaf etmiş, normal strukturlaşmış sığorta bazarı mövqeyindən tədqiq olunmuşdur. Azərbaycan iqtisadçıları respublikanın sığorta sisteminin öyrənilməsi məqsədilə həm sovet dövrü, həm də müasir dövrdə bir sıra elmi işləri ilə çıxış etmişlər. Bura Ş.Ş. Bədəlovu, A.M. Kərimovu, A.A. Kərimovu, B.A. Xankişiyevi və b. aid etmək olar. Lakin seçilmiş mövzunun müstəqil tədqiqat obyektini kimi öyrənilməsi bu günədək həyata keçirilməmişdir. Mövzunun aktuallağı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsini, onun predmet və obyektinin seçilməsini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya tədqiqatının əsas məqsədi sığorta pul resurslarının milli sığorta bazarı şəraitində idarə olunması nəzəriyyəsinin öyrənilməsi, sığorta bazarında pul resurslarından istifadə səmərəliliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Bu məqsədə uyğun olaraq, dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilərək həll edilmişdir:

- sığorta pul axınlarının milli sığorta bazarında formalaşması, istifadəsi və yerləşdirilməsinin nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi;
- sığorta sisteminin pul ehtiyatlarının Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının müxtəlif mərhələlərində idarə olunmasının nəzəri və praktiki yanaşma üsullarının formalaşması genezisinin nəzərdən keçirilməsi;
- milli sığorta bazarı və onun resurs tutumunun hal-hazırda mövcud olan xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsi və eləcə də sığorta resurslarının yerləşdirilməsinin struktur və dinamikasına həlledici təsir göstərən amillərin aşkarlanması;
- pul resurslarının sığorta kompaniyası səviyyəsində strateji cəhətdən

idarə olunmasının əsas prinsiplərinin işlənilib hazırlanması, eləcə də optimal diversifikasiya siyasətinin formalaşdırılmasına dair metodoloji yanaşma üsullarının müəyyənləşdirilməsi;

Tədqiqat predmeti və obyektı. Tədqiqat predmetinə sığorta pul resurslarının yaradılması və istifadəsi prosesində meydana çıxan iqtisadi münasibətlər sistemi aid edilir.

Dissertasiya işinin tədqiqat obyektı isə Azərbaycan milli sığorta bazarıdır.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri bazasını maliyyə, kredit və sığorta problemləri üzrə respublika və xarici ölkə iqtisadçılarının elmi əsərlərində işlənmiş müasir iqtisadi nəzəriyyə, sığorta sistemi və maliyyə-kredit siyasəti məsələlərinin nizamlanması üzrə Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik və normativ aktları təşkil etmişdir. Dissertasiya tədqiqatının metodoloji əsasını dialektik metod, deduktiv və induktiv təhlilin ənənəvi metodları və müqayisəli təhlil metodları təşkil etmişdir.

Dissertasiyanın informasiya bazası. Tədqiqatın aparılması zamanı istifadə edilən faktoloji, informasiya və statistik materialın mənbələri Azərbaycan Respublikası Dövlət Sığorta Nəzarəti, Statistika Komitəsi, Dövlət Sığortası Kommersiya Şirkəti və digər sığorta kompaniyalarının statistik və hesabat məlumatları, habelə müxtəlif dövri nəşrlərdə və informasiya mənbələrindəki məlumatlara əsaslanmışdır.

Dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyi. Dissertasiya tədqiqatı nəticəsində aşağıdakı elmi nəticələr əldə olunmuşdur:

- sığortada pul resurslarının məzmunu açıqlanmış, onların pul və maliyyə ehtiyatları ilə olan qarşılıqlı əlaqəsi və fərqləri, eləcə də milli iqtisadiyyatın xarici maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi rolu müəyyən edilmişdir.
- milli sığorta bazarının tədqiq olunmasına əsasən pul axınlarının tərkibi və strukturu müəyyən olunmuş, onların formalaşması və yerləşdirilməsinin başlıca prinsipləri işlənilib hazırlanmışdır;
- sığortada pul resurslarının ölkəmizin formalaşan milli sığorta bazarında tənzimlənməsi prinsipləri əsaslandırılmış, sığorta kompaniyalarının sığorta,

maliyyə və investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Sığorta resurslarının məzmununa dair nəzəri fikirlərin inkişaf etdirilməsindən və onların keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə sığorta bazarının tədricən formalaşdığı şəraitdə idarə olunması metodologiyasının inkişaf etdirilməsindən ibarətdir.

Dissertasiya tədqiqatının praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun konkret nəticə və tövsiyələri tətbiqi xarakterə malik olmaqla, pul resurslarının idarə olunması, eləcə də sığorta fəaliyyətini nizamlayan qanunverici və normativ aktların işlənilib hazırlanması zamanı sığorta təşkilatları tərəfindən istifadə oluna bilər.

Buraxılış işi giriş, üç fəsil və hər fəsildə üç sualdan ibarətdir.

Birinci fəsildə sığorta işinin nəzəri-metodoloji əsasları yəni, sığortanın iqtisadi mahiyyətindən və iqtisadiyyatda rolundan, Respublikada sığorta işinin təşkilindən və sığorta sektorunun korporativ idarə edilməsindən, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərindən bəhs olunur.

İkinci fəsildə sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin müasir vəziyyətindən yəni, gəlirlərinin formalaşma mənbələri və xərclərinin əsas istiqamətlərindən və sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyini şərtləndirən amillərdən bəhs olunur.

Üçüncü fəsilə gəldikdə isə buradabazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta təşkilatları maliyyəsinin yaxşılaşdırılması yollarından yəni, global maliyyə böhranının sığorta təşkilatlarına təsirindən, sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət nəzarətindən, sığorta təşkilatları maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi və Azərbaycanda sığorta bazarının inkişaf etdirilməsi yollarından bəhs olunur.

РЕЗЮМЕ

Уровень развития сферы страхования в нашей стране пока нельзя считать удовлетворяющим. Существует большая необходимость в усовершенствовании этого уровня количественно и качественно. С этой точки зрения изучение вопросов, системы страхования и страхового рынка является актуальным. Разные авторы исследовали аспекты страхования в нашей стране. Основным объектом исследования в данных исследовательских работах являются разные виды страхования, проблема управления страховых ресурсов, но вопросы регулирования страховых отношений в целом и в комплексе не исследовались. Следовательно, представляемая диссертационная работа может считаться актуальной в этой сфере.

Цель исследовательской работы является, на базе исследования научно-методологических и практических основ страховой деятельности представление предложений и рекомендаций для развития страхового дела и усовершенствование его законодательной базы в условиях формирования национальной экономики. Для достижения поставленной цели в работе: определены роль и место страхования в формировании национальной модели развития экономики; была изучена практика в области проблем в системе деятельности страхования зарубежных стран; была изучена законодательная

база системы страховой деятельности; определен и оценен процесс формирования и специфические особенности регулирования национального страхового рынка.

SUMMARY

The current development level of insurance sector in our country is not satisfactory. There is a big necessity of qualitatively and quantitatively improvement of this sector and therefore the study of issues regulating the insurance market are considered an actual. Some aspects of insurance were researched by various authors. The problem of the management of insurance resources, some types of insurance were researched in those works, but the matters of insurance relations in general and in the complex were not researched.

The purpose of the dissertation work is of the basis of research of scientific methodology and practical base of insurance activity to provide proposals and recommendations for the development of insurance and improvement its legal basis within the conditions of the foundation of the national economy.

In order to achieve this aim the following works were done: the role and position of insurance in the formation of the national model of development of economy were determined; the practice of regulation of insurance activity in the foreign countries was studied; the legal basis of insurance activity was studied; the process of the establishment of the national insurance market and its specific features of regulation was identified and assessed.

